

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯКОВЛЄВА СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.575

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВOPOPУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ
ТА ПРЕКУРСОРІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМ АБО ІЗ
ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНЬОГО**

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С. В. ЯКОВЛЄВА**

Науковий керівник:
КРУШИНСЬКИЙ Сергій Антонович,
кандидат юридичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Яковлева С. В. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2023.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням теоретико-прикладних проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються неповнолітніми або із їх залученням, в якій сформульовані наукові положення та одержані практичні результати, що в сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання у галузі кримінального права та містять необхідні для практики рекомендації суб'єктам правозастосування щодо кваліфікації таких кримінальних правопорушень, призначення покарання за їх вчинення, звільнення від кримінальної відповідальності.

Удосконалено поняття видового об'єкту аналізованої групи кримінальних правопорушень. Визначено, що видовим об'єктом зазначеної категорії кримінальних правопорушень є не здоров'я населення як таке, а безпека здоров'я населення. Під безпекою здоров'я населення слід розуміти соціальні цінності, які забезпечують безпеку здоров'я населення від немедичного негативного впливу чи можливого впливу наркотичних засобів, які охороняються кримінально-правовими нормами.

Встановлено, що терміни «здоров'я особи» та «здоров'я населення» слід відмежовувати. В основу такого відмежування покладено не тільки кількісні показники, а й змістовні, адже особливістю поняття «здоров'я населення» є те, що

воно ґрунтується не тільки на медичних характеристиках, а й включає соціальні його компоненти.

Визначено, що основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або із їх залученням, є безпека здоров'я населення як охоронювана нормами права соціальна цінність, що забезпечує певний ступінь фізичного, психічного і психологічного благополуччя невизначеного кола осіб. Виділено додатковий безпосередній об'єкт, який в окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах виступає обов'язковим – інтереси неповнолітніх, умови нормального розвитку і правильного морального виховання неповнолітніх, громадський порядок тощо.

Удосконалено алгоритм визначення сукупного розміру предмета кримінального правопорушення при вилучення наркотичних засобів і психотропних речовин, віднесених до різних кваліфікаційних груп. У даному випадку запропоновано вказати, що розмір наркотичних засобів різних кваліфікаційних груп після сумування їх кількості, слід визначати за кількістю найбільш небезпечного наркотичного засобу (психотропної речовини).

Вказано на необхідність на рівні постанови Кабінету Міністрів України сформувати Перелік нових психоактивних речовин та встановити кримінальну відповідальність за незаконний обіг таких речовин. При цьому обов'язково слід врахувати, що дії із новими психоактивними речовинами можуть бути вчинені із залученням неповнолітнього (малолітнього) і ця обставина несе підвищений ступінь суспільної небезпечності та має бути врахована як обтяжуюча (особливо обтяжуюча).

Висловлена думка, що залучення неповнолітнього (малолітнього) слід вважати закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній кримінальне правопорушення.

Для збереження системності кримінально-правових норм та точності кримінального закону, типовості його застосування та обґрунтованості

кваліфікації кримінальних правопорушень, запропоновано доповнити низку норм розділу XIII КК України обтяжуючою обставиною «із залученням неповнолітнього» і особливо обтяжуючою обставиною «із залученням малолітнього».

Обґрунтовано, що вік кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307, 309, 317 КК України, слід знизити до 14 років, адже у людини в цьому віці вже накопичується достатній життєвий досвід, який дозволяє більш чітко визначити критерії сприйняття оточуючого світу, прослідковуються здатність усвідомлювати характер своєї поведінки з точки зору корисності або небезпечності для оточуючих, оцінювати ситуацію, у яку він потрапляє.

Підтримано думку, що необхідно внести зміни до ст. 22 КК, де у ч. 3 закріпити перелік складів кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з вісімнадцятирічного віку. До вказаного переліку слід, зокрема, віднести склади кримінальних правопорушень, передбачені ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч.ч. 2, 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України.

Обґрунтована доцільність посиленої кримінальної відповідальності за збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та виокремлення такого діяння у ч. 2 ст. 307 КК України як кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Усі інші діяння (виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) можуть слугувати підготовчими діями до збуту. Вказано, що у даному випадку законодавцем не враховано відмінності у якісних ознаках ступеня суспільної небезпечності зазначених діянь.

При аналізі судової практики встановлено, що кваліфікуюча ознака «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» на рівні кваліфікації (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України), досить рідко застосовується, хоча ми можемо стверджувати, що неповнолітніх досить часто залучають до участі у незаконному збуті наркотиків, проведенні «закладок», знаходженні клієнтів. Така неповнота кваліфікації призводить до необґрунтованого пом'якшення покарання,

що тягне за собою порушення принципу справедливості та відповідності покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Доведено, що суди за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу зазвичай призначають неповнолітньому покарання у виді штрафу або звільняють його від покарання із випробуванням та іспитовим строком. При дослідженні особи винного у переважній більшості випадків суд знаходить кілька пом'якшуючих обставин – вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення тощо. У багатьох кримінальних провадженнях суди при призначенні покарання застосовують ст. 69 КК України та призначають більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

Встановлено, що підставами для скасування попереднього вироку суду в частині призначення покарання у провадженнях щодо досліджуваних кримінальних правопорушень визначено: 1) недостатньо обґрунтоване застосування ст. 69 КК України, оскільки суд не враховує у повній мірі тяжкість вчинених кримінальних правопорушень, їх повторність, наявність однієї пом'якшуючої обставини, стисле викладення підстав для пом'якшення покарання; 2) необґрунтоване застосування ст. ст. 75, 76 КК України із подальшим звільненням особи від реального відбування покарання, оскільки суди не повною мірою враховують вимоги ст. 65 КК України та приймають необґрунтоване рішення про можливість виправлення засудженого без відбування покарання; 3) неправильне застосування положень ст. 70 КК України при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

Сформовано висновок про сумнівну судову практику в частині призначення необґрунтовано м'якого покарання особам через невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Такі рішення суду оспоруються в апеляційному та касаційному порядку та зазвичай скасовуються.

Запропоновано переглянути зміст передбаченої ч. 4 ст. 309 КК України заохочувальної норми, трансформувавши даний вид звільнення із безумовного в умовний. Це дасть змогу проконтролювати подальшу поведінку особи та встановить вимоги до виконання нею обов'язків щодо лікування від наркоманії. У випадку, коли суб'єкт ухилятиметься від лікування, тобто порушить умови звільнення від кримінальної відповідальності, то рішення суду щодо її звільнення втрачатиме силу і особа буде притягнена до реальної кримінальної відповідальності. Перетворення безумовного виду звільнення від кримінальної відповідальності, визначеного ч. 4 ст. 309 КК України, на умовний дозволить створити більш ефективний механізм протидії наркоманії, зниження кількості наркозалежних осіб.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення норм КК України, КПК України та Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінально-правова характеристика, кримінальні правопорушення, злочин, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, призначення покарання, відповідальність неповнолітніх, залучення неповнолітнього (малолітнього).

SUMMARY

Yakovleva Svitlana V. Criminal responsibility for criminal offenses in the field of illegal trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors committed by a minor or with the involvement of a minor. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi 2023.

The dissertation is a comprehensive scientific study of the theoretical and applied problems of criminal responsibility for criminal offenses in the field of illegal

trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, committed by minors or with their involvement, in which scientific provisions are formulated and practical results are obtained. Together, these results are aimed at solving an important scientific task in the field of criminal law and contain practical recommendations for law enforcement agencies regarding the qualification of such criminal offenses, sentencing of punishment for their commission, and exemption from criminal liability.

The concept of the specific object of the analysed group of criminal offenses has been improved. It was determined that the specific object of this category of criminal offenses is not public health as such, but safety of public health. The safety of public health should be understood as social values that ensure the safety of the population's health from non-medical negative effects or possible effects of narcotic drugs, which are protected by criminal law.

It was established that the terms «personal health» and «public health» should be distinguished. Such demarcation is based not only on quantitative indicators, but also on substantive indicators, because the peculiarity of the concept of «public health» is that it is based not only on medical characteristics, but also includes its social components.

It was determined that the main direct object of criminal offenses committed in the field of illegal drug trafficking involving minors is the safety of public health as a social value protected by legal norms that ensure a certain degree of physical, mental and psychological well-being of an undefined circle of persons. An additional direct object has been identified, which is mandatory in certain qualified (especially qualified) compositions of criminal offenses. It is interests of minors, conditions for normal development and correct moral education of minors, public order, etc.

The algorithm for determining the aggregate amount of the stuff of a criminal offense during the seizure of narcotic drugs and psychotropic substances assigned to different qualification groups has been improved. In this case, it is proposed to indicate that the amount of narcotic drugs of different qualifying groups, after adding up their number, should be determined by the amount of the most dangerous narcotic drug (psychotropic substance).

It was pointed out the need to create a List of new psychoactive substances and to establish criminal responsibility for the illegal trafficking of such substances at the level of a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. At the same time, it must be taken into account that actions with new psychoactive substances can be committed with the involvement of a minor and this circumstance carries an increased degree of public danger and should be considered as aggravating (especially aggravating).

The opinion is expressed that the involvement of a minor should be considered complete from the moment an adult performs actions aimed at involving a minor in illegal drug trafficking, regardless of whether the minor has committed a criminal offense.

In order to preserve the systematicity of criminal law norms and the accuracy of the criminal law, the typicality of its application and the justification of the qualification of criminal offenses, it is proposed to supplement a number of norms of Chapter XIII of the Criminal Code of Ukraine with the aggravating circumstance «with the involvement of a minor» and the especially aggravating circumstance «with the involvement of a minor (*up to 14 years old*)».

It is substantiated that the age of criminal responsibility for committing criminal offenses provided for in Art. 307, 309, 317 of the Criminal Code of Ukraine, should be reduced to 14 years, because a person at this age already accumulates sufficient life experience, which allows to more clearly define the criteria of perception of the surrounding world; the ability to realize the nature of his behavior from the point of view of usefulness or danger for others, to evaluate the situation in which he finds himself is monitored.

It was supported an opinion that it is necessary to make changes to Art. 22 of the Criminal Code of Ukraine and to predict the list of criminal offenses for which responsibility arises from the age of eighteen. The specified list should include, in particular, the composition of criminal offenses provided for in Part 2, 3 Art. 307, Part 2, 3 Art. 309, Part 2 of Art. 317 of the Criminal Code of Ukraine.

The expediency of increased criminal responsibility for the sale of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and singled out such actions as a

qualified component of a criminal offense is justified. All other actions (production, manufacturing, acquisition, storage, transportation, forwarding of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues) can serve as preparatory actions for sale. It is indicated that in this case, the legislator did not take into account the differences in the qualitative characteristics of the degree of public danger of the specified acts.

During the analysis of judicial practice, it was established that the qualifying feature «involving a minor» at the qualification level (Part 2 of Article 307, Part 3 of Article 307, Part 3 of Article 309, Part 2 of Article 317 of the Criminal Code of Ukraine) is rarely used, although we can state that minors are quite often involved in the illegal sale of drugs, conducted «drug stashes» and finding clients. Such incomplete qualification leads to an unjustified mitigation of the punishment, which entails a violation of the principle of justice and compliance of the punishment with the gravity of the committed criminal offense.

It has been proven that courts for committing crimes in the field of illegal drug trafficking usually sentence a minor to a fine or exempt him from punishment with probation and a probationary period. When examining the identity of the culprit, in the vast majority of cases, the court finds several mitigating circumstances – committing a criminal offense by a minor; committing a criminal offense as a result of a combination of serious personal, family or other circumstances; sincere remorse or active assistance in the detection of a criminal offense, etc. In many criminal proceedings courts apply Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine and impose a milder punishment than provided by law.

It has been established that the grounds for annulment of the court's previous verdict in terms of sentencing in the proceedings regarding the analyzed criminal offenses are determined as follows: 1) insufficiently substantiated application of Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine, since the court does not fully take into account the gravity of the committed criminal offenses, their reiteration, the presence of only one mitigating circumstance, a concise statement of the reasons for mitigating the punishment; 2) unjustified application of Art. Art. 75, 76 of the Criminal Code of Ukraine with subsequent release of the person from actually serving the sentence, as the

courts do not fully take into account the requirements of Art. 65 of the Criminal Code of Ukraine and make an unfounded decision about the possibility of correction of the convict without serving the sentence; 3) incorrect application of the provisions of Art. 70 of the Criminal Code of Ukraine when imposing punishment for a set of criminal offenses.

A conclusion was drawn on questionable judicial practice in terms of assigning unreasonably lenient punishment to persons due to the inconsistency of the imposed punishment with the degree of severity of the committed criminal offense and the person of the accused. Such court decisions are challenged in appeal and cassation proceedings and are usually overturned.

It is proposed to revise the content of the incentive norm of Part 4 of Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine, transforming this type of exemption from criminal responsibility from unconditional to conditional. This will make it possible to control the further behaviour of the person and establish requirements for his performance of duties regarding drug addiction treatment. In the event that the person evades treatment, that is, violates the terms of exemption from criminal responsibility, the court's decision will lose its force and the person will be brought to real criminal responsibility. Transformation of the unconditional type of exemption from criminal responsibility, defined in Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, on a conditional basis, will allow to create a more effective mechanism for countering drug addiction, reducing the number of drug addicts.

Based on the results of the study, proposals were formulated to improve the norms of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors».

Key words: criminal responsibility, criminal-legal characteristics, criminal offense, crime, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors, sentencing, responsibility of minors, involvement of a minor.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Яковлєва С. В. Участь неповнолітніх осіб у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: кримінологічна характеристика. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 93. С. 93-97. DOI: 10.5281/zenodo.7339853. URL:

http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/10/yakovlieva_93.pdf.

2. Яковлєва С. В. Об'єкт кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 288-293. DOI: 10.32782/klj/2021.4.44. URL:

<http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/117/106>.

3. Яковлєва С. В. Залучення неповнолітнього до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: окремі правозастосовні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 227-232. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.44. URL:

<https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/86/108>.

4. Яковлєва С. В. Призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю: аналіз судової практики. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 261-265. DOI: 10.51989/NUL.2022.3.36. URL:

<http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/311/276>.

5. Яковлєва С. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 133-139. DOI: 10.51989/NUL.2022.4.19. URL:

<http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/334/295>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Яковлєва С. В. Вік кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: теоретичні та практичні аспекти. *Scientific research in the modern world: the 4th International scientific and practical conference* (February 9-11, 2023). Toronto, Canada: Perfect Publishing, 2023. P. 662-665.

7. Яковлєва С. В. Проблеми законодавчого визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинив залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. *Prospects of modern science and education: the 5th International scientific and practical conference* (February 07 – 10, 2023). Stockholm, Sweden: International Science Group, 2023. P. 209-212.

8. Яковлєва С. В. Специфічні ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. *Science, modern trends and society: the XXXII International Scientific and Practical Conference* (August 14-16, 2023). Bilbao, Spain. P. 72-74.

9. Яковлєва С. В. Особливості встановлення мети кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference* (August 18, 2023). Cambridge-Vinnytsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2023. P. 77-78.

10. Яковлєва С. В. Застосування примусових заходів медичного характеру до неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. *Scientific method: reality and future trends of researching: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference*, August 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia: European Scientific Platform, 2023. P. 103-104.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Yakovlieva S. Problems of determination of the subject of criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 3. P. 52-58.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА КОМПАРАТИВІСТСЬКІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО НАРКООБІГУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНЬОГО АБО ЗА ЙОГО УЧАСТЮ.....	27
1.1. Стан наукового дослідження кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, вчинених із залученням неповнолітнього або за його участю.....	27
1.2. Соціальна зумовленість криміналізації діянь, пов'язаних із залученням неповнолітнього до незаконного наркообігу.....	36
1.3. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у сфері незаконного наркообігу за кримінальним законодавством зарубіжних держав.....	43
Висновки до розділу I.....	62
РОЗДІЛ II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО НАРКООБІГУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНЬОГО АБО ЗА ЙОГО УЧАСТЮ.....	65
2.1. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього.....	65
2.2. Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього	85
2.3. Характеристика суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього	105
2.4. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього	115
Висновки до розділу II.....	125

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВOPOPУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО НАРКООБІГУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМ АБО ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНЬОГО.....	129
3.1. Проблеми кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього.....	129
3.2. Аналіз судової практики призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу неповнолітніми та із залученням неповнолітніх.....	148
3.3. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу.....	160
Висновки до розділу III.....	171
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Наркообіг – обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів

ВС – Верховний Суд

ВССУЦКС – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВСУ – Верховний Суд України

ЕР – Естонська Республіка

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ІТТ – ізолятор тимчасового тримання

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КНР – Китайська Народна Республіка

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КР – Киргизька Республіка

РУ – Республіка Узбекистан

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

НПР – нові психоактивні речовини

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РК – Республіка Казахстан

РМ – Республіка Молдова

РТ – Республіка Таджикистан

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема наркоманії та поширення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на сьогодні є однією із загроз національній безпеці України. При цьому протягом останніх років спостерігається поширення наркоманії та зростання злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (надалі – наркообіг), зокрема серед неповнолітніх осіб, велика частка таких кримінальних правопорушень вчиняються із залученням неповнолітніх (малолітніх). Ці кримінальні правопорушення набувають усе більших масштабів і стають серйозним соціальним чинником, який негативно впливає на життя, здоров'я та благополуччя людей.

Різні аспекти протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного наркообігу, у тому числі тих, що вчиняються із залученням неповнолітнього, у різні роки досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема: П. П. Андрушко, С. Н. Арешкіна, І. В. Баклан, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. А. Бублейник, С. Я. Бурда, І. А. Вартилецька, А. А. Вознюк, П. С. Гарасим, С. П. Гарницький, О. П. Горох, М. М. Давидова, Ю. О. Данилевська, Л. Д. Дорош, О. М. Джужа, В. В. Дзундза, Е. М. Кісілюк, О. В. Козаченко, О. О. Козярук, О. В. Корнілова, С. А. Крушинський, В. В. Кузик, О. О. Луцак, Н. А. Мирошниченко, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, О. В. Наден, В. В. Налуцишин, Д. Й. Никифорчук, О. В. Одерій, О. М. Омельчук, Ю. Г. Пономаренко, О. О. Пунда, В. Г. Пшеничний, А. В. Савченко, Н. О. Симоненко, Т. І. Созанський, С. О. Сорока, О. М. Стрільців, І. О. Топольскова, Є. В. Фесенко, М. С. Хрупша, А. Г. Чепурко, В. С. Щирська та інші. Однак вагомимі наукові доробки зазначених авторів не враховують усіх суттєвих змін, що вносились до кримінального закону та стосуються більше відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень (ст. ст. 307, 309, 314, 315 і 317 КК України) і питань призначення покарання за аналізовані кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітнім або із залученням неповнолітнього.

Разом з тим, залишається дискусійними низка питань, що мають важливе значення, зокрема: дослідження системи кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю; детальний аналіз суб'єкта, специфічних ознак суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю; проблеми кримінально-правової кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень; аналіз судової практики щодо призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або за його участю; особливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання за їх вчинення тощо. Ці та інші питання лягли в основу побудови структури нашого наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Забезпечення прав людини у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0117U000106), а також планів науково-дослідної роботи Київського університету права НАН України в межах теми «Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії» (номер державної реєстрації U11U004745). Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Київського університету права НАН України 23 грудня 2019 року (протокол № 3) та уточнена рішенням вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 30 серпня 2023 року (протокол № 2).

Мета та завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є отримання науково обґрунтованих результатів у вигляді наукових висновків та рекомендацій щодо регламентації кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів із залученням неповнолітнього

або за його участю, спрямованих на удосконалення чинного кримінального законодавства України та практики його застосування.

Відповідно до поставленої мети було сформовано такі *завдання*:

1) проаналізувати стан наукової розробки теоретико-прикладних проблем протидії незаконному наркообігу в кримінально-правовій доктрині;

2) обґрунтувати соціальну зумовленість криміналізації діянь, пов'язаних із залученням неповнолітніх до незаконного наркообігу;

3) здійснити порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у сфері незаконного наркообігу за кримінальним законодавством зарубіжних держав;

4) проаналізувати об'єкт та предмет кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

5) встановити ознаки об'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

6) надати характеристику суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

7) визначити характерні ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

8) виявити проблеми кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

9) проаналізувати судову практику призначення покарання неповнолітнім за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу;

10) виявити особливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу;

11) запропонувати зміни до чинного кримінального законодавства України з метою його удосконалення.

Об'єкт дослідження становить порядок функціонування суспільних відносин, пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або із залученням неповнолітніх.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або із залученням неповнолітніх (зокрема, ст.ст. 305, 307-317 КК України). Особлива увага у дисертації приділяється питанням кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, які відповідно до чинного на сьогодні закону вчиняються із залученням неповнолітнього або малолітнього (ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України).

Методи дослідження. У ході дисертаційного дослідження використано *загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні* методи. Зокрема, серед *загальнофілософських* методів було використано *діалектичний метод*, який полягає у пізнанні дійсності в її суперечливості, цілісності і розвитку. З огляду на це, вказаний метод було застосовано при здійсненні загальної характеристики об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Серед загальнонаукових методів було використано методи *емпіричного дослідження*, зокрема, *опис*, застосований при вивченні стану наукового дослідження проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, вчинені із залученням неповнолітнього або за його участю (підрозділ 1.1) та методи *теоретичного дослідження*, а саме метод *сходження від абстрактного до конкретного*, який було застосовано при підготовці підрозділу 3.1. «Проблеми кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього», та *системно-структурний* метод, який надав змогу визначити

систему кримінальних правопорушень, що вчиняються із залученням неповнолітнього (підрозділ 2.2), а також систематизувати порушення, що стали підставами для визнання вироку суду необґрунтованим та його скасування (підрозділ 3.2). Методи *аналізу, синтезу, узагальнення, аналогії* були застосовані при дослідженні текстів норм КК України та кримінального законодавства окремих зарубіжних держав, що регламентують особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у сфері незаконного наркообігу (підрозділ 1.3). Серед *спеціальних методів* потрібно зазначити *статистичний* метод, використаний при підготовці підрозділу 1.2, в якому досліджується соціальна зумовленість криміналізації діянь, пов'язаних із залученням неповнолітнього до незаконного наркообігу. *Порівняльно-правовий метод* надав можливість порівняти положення національного кримінального закону та кримінального законодавства окремих зарубіжних держав.

Емпірична база дослідження складається з рішень ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду, статистичних звітів Генеральної прокуратури, матеріалів кримінальних проваджень, вироків судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, а також власного досвіду роботи суддею судів різних інстанцій. Науково-теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері кримінального права та кримінології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у науці кримінального права комплексних досліджень кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього, за результатами якого сформульовано рекомендації для удосконалення положень розділу XIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення», КПК України, Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», постанови КМУ «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», наказу МОЗ

«Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» та практики застосування кримінального закону.

У дисертації:

уперше:

1) беручи до уваги масштаби поширення нових психоактивних речовин, їх здатність викликати залежність та заподіювати шкоду здоров'ю населення, висловлена думка про необхідність сформувати Перелік нових психоактивних речовин та встановити кримінальну відповідальність за їх незаконний обіг, зокрема, із залученням неповнолітнього (малолітнього), що має підвищений ступінь суспільної небезпечності і повинно бути обтяжуючою (особливо обтяжуючою) обставиною;

2) для збереження системності кримінально-правових норм та точності кримінального закону, типовості його застосування та обґрунтованості кваліфікації кримінальних правопорушень, запропоновано окремі норми XIII Особливої частини КК України доповнити обтяжуючою обставиною «із залученням неповнолітнього» (зокрема, ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 310, ч. 2 ст. 311, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 315, ч. 3 ст. 321, ч. 2 ст. 322 КК України), а також особливо обтяжуючою обставиною «із залученням малолітнього» (зокрема, ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 310, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 315, ч. 4 ст. 321, ч. 3 ст. 322 КК України);

3) констатовано, що законодавцем не враховано відмінності у якісних ознаках ступеня суспільної небезпечності альтернативних діянь, передбачених диспозицією ст. 307 КК України, оскільки є збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів має істотно більшу суспільну небезпечність, у зв'язку з чим запропоновано визначити посилену кримінальну відповідальність за збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та виокремити це діяння у ч. 2 ст. 307 КК України як кваліфікований склад кримінального правопорушення. Усі інші діяння (виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів) дійсно можуть слугувати підготовчими діями до їх збуту;

4) обґрунтовано необхідність перегляду змісту заохочувальної норми, передбаченої ч. 4 ст. 309 КК України, трансформувавши цей спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності із безумовного в умовний. Це дасть змогу проконтролювати подальшу поведінку особи та встановить вимоги до виконання нею обов'язків щодо лікування від наркоманії. У випадку, коли суб'єкт ухилятиметься від лікування, тобто порушить умови звільнення від кримінальної відповідальності, рішення суду щодо його звільнення втрачатиме силу і особа буде притягнена до реальної кримінальної відповідальності;

удосконалено:

5) поняття видового об'єкту аналізованої групи кримінальних правопорушень. Зокрема, визначено, що видовим об'єктом зазначеної категорії кримінальних правопорушень є не здоров'я населення як таке, а безпека здоров'я населення, під якою слід розуміти соціальні цінності, які забезпечують безпеку здоров'я населення від немедичного негативного впливу чи можливого впливу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що охороняються кримінально-правовими нормами;

6) алгоритм визначення сукупного розміру предмета кримінального правопорушення при вилученні наркотичних засобів і психотропних речовин, віднесених до різних кваліфікаційних груп. У даному випадку запропоновано вказати, що розмір наркотичних засобів (психотропних речовин) різних кваліфікаційних груп після сумування їх кількості, слід визначати за кількістю найбільш небезпечного наркотичного засобу (психотропної речовини);

7) науковий підхід до встановлення основного та додаткового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього. Основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або із їх залученням, є безпека здоров'я населення як охоронювана нормами права соціальна цінність, що забезпечує певний ступінь

фізичного, психічного і психологічного благополуччя невизначеного кола осіб. Виділено додатковий безпосередній об'єкт, який в окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах кримінальних правопорушень виступає обов'язковим – інтереси неповнолітніх, умови нормального розвитку і правильного морального виховання неповнолітніх, громадський порядок тощо.

8) важливе для судової та правозастосовної практики положення про встановлення моменту закінчення кримінального правопорушення, пов'язаного із залученням неповнолітнього (малолітнього), яким слід вважати момент здійснення дорослою особою дій, спрямованих на залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній кримінальне правопорушення;

9) практичні рекомендації щодо кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу та практики призначення покарання за вчинення таких діянь неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

набули подальшого розвитку:

10) положення про те, що вік, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307, 309, 317 КК України, слід знизити до 14 років, адже у людини в цьому віці вже накопичується достатній життєвий досвід, який дозволяє більш чітко визначити критерії сприйняття оточуючого світу, прослідковуються здатність усвідомлювати характер своєї поведінки з точки зору корисності або небезпечності для оточуючих, оцінювати ситуацію, у яку він потрапляє; запропоновано внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 22 КК України;

11) думка щодо необхідності розмежування понять «здоров'я особи» та «здоров'я населення», в основу якого слід покладати не тільки кількісні, а й змістовні показники. Особливістю поняття «здоров'я населення» є те, що воно ґрунтується не тільки на медичних характеристиках, а й включає соціальні його компоненти;

12) положення, що інкримінування особі того чи іншого альтернативного діяння, що становить об'єктивну сторону складу незаконного наркообігу,

допустиме лише у тому випадку, коли інкриміноване діяння доведене, обґрунтоване, підтверджене належними доказами. Вважаємо помилковою практику, коли за наявності доведеного факту зберігання наркотиків, винному інкримінується придбання наркотичних засобів навіть у тому випадку, коли факт їх придбання не було належним чином доведено;

13) наукові пропозиції про необхідність внесення змін до ст. 22 КК України, де у ч. 3 закріпити перелік складів кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з вісімнадцятирічного віку. До вказаного переліку слід віднести, зокрема, склади кримінальних правопорушень, передбачені ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч.ч. 2, 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України.

Практичне значення одержаних результатів обумовлене тим, що вони можуть бути використані у таких сферах:

– у *науково-дослідній* – для подальшого вивчення нормативно-правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього;

– у *правотворчій* – під час підготовки змін до КК України в частині удосконалення положень Особливої частини КК України, КПК України, Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (додаток Б);

– у *правозастосовній* – у частині визначення правових орієнтирів щодо кваліфікації аналізованих кримінальних правопорушень та удосконалення практики призначення покарання, застосування примусових заходів медичного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання та належного обґрунтування обвинувального вироку (акт про впровадження Верховного Суду від 05.09.2023 р. – додаток В);

– у *освітній* – під час викладання кримінального права та інших навчальних дисциплін, підготовки підручників, посібників та інших навчальних видань (акти впровадження Національної школи суддів України від 06.09.2023 р. та

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 07.09.2023 р. – додатки Г і Д).

Висновки та пропозиції дисертаційного дослідження, які мають дискусійний характер є підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації положення, що становлять новизну роботи, розроблені автором особисто. Усі сформульовані наукові ідеї та положення є авторськими.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Scientific research in the modern world» (м. Торонто, Канада, 9-11 лютого 2023 року), «Prospects of modern science and education» (м. Стокгольм, Швеція, 07-10 лютого 2023 року), «Science, modern trends and society» (м. Більбао, Іспанія, 14-16 серпня 2023 року), «Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences» (м. Кемдрідж, Велика Британія, 18 серпня 2023 року), «Scientific method: reality and future trends of researching» (Загреб, Республіка Хорватія, 25 серпня 2023 року).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки і практичні результати, отримані в процесі роботи над дисертацією, опубліковано в 5 наукових статтях у фахових наукових виданнях України, 1 науковій статті в іноземному виданні, а також 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з якого основного тексту – 165 сторінок. Список використаних джерел містить 268 найменувань і розміщений на 28 сторінках, 5 додатків розміщені на 14 сторінках.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА КОМПАРАТИВІСТСЬКІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО

НАРКООБІГУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ

НЕПОВНОЛІТНЬОГО АБО ЗА ЙОГО УЧАСТЮ

1.1. Стан наукового дослідження кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, вчинених із залученням неповнолітнього або за його участю

Питання боротьби зі злочинністю у сфері незаконного наркообігу займає важливе місце в загальній кримінально-правовій політиці держави. Свідченням цього є розроблення та прийняття Стратегії державної політики щодо наркотиків на певний період. Останньою затвердженою є Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схвалена розпорядженням КМУ від 28 серпня 2013 р. № 735-р [228], наразі на публічне обговорення винесено проєкт Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року [215]. Політика держави у цій сфері спрямована на запровадження дієвих заходів, направлених на зменшення попиту на наркотичні та психотропні речовини, забезпечення протидії їх незаконному обігу, покращення стану дотримання прав людини і соціального, медичного, психологічного та економічного добробуту населення країни через популяризацію здорового способу життя та створення для цього відповідних можливостей, в тому числі для дітей, підлітків та молоді, а також покращення доступності наркотичних лікарських засобів, надання якісної медичної допомоги та соціального супроводу для осіб, які цього потребують, та програм зменшення шкоди.

Кримінально-правова політика держави у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів зумовлює посилений інтерес науковців та практиків до глибокого вивчення цього питання. Про це свідчать численні наукові доробки вітчизняних дослідників у цій

царині. Науковці досліджують проблеми боротьби зі злочинністю у сфері незаконного наркообігу з різних ракурсів – кримінально-правового, кримінологічного, адміністративно-правового, оперативно-розшукового тощо. Трапляються наукові дослідження, що лежать на перетині декількох галузей права.

Фундаментальні дослідження кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу містяться у працях вітчизняних науковців А. А. Музики [127; 153; 154; 155; 156; 157; 158] та Є. В. Фесенка [248; 249; 250]. Так, А. А. Музика, досліджуючи склади кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, акцентує увагу на мінімальному віці притягнення до кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання, схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин та залучення неповнолітнього до вчинення певних кримінальних правопорушень, вказуючи, що ці діяння є різновидами втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність [156, с. 27].

Є. В. Фесенко дослідив особливості кримінальних правопорушень проти здоров'я населення, здійснивши класифікацію об'єктів, предметів кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIII Особливої частини КК України, зосередив увагу на проблемах кваліфікації вказаних кримінальних правопорушень та вказав на проблеми кримінально-правової політики у сфері боротьби з цими посяганнями, а також проаналізував систему заходів, що забезпечують охорону здоров'я населення [248].

Серед численних праць початку 2000-х років можна виділити дисертацію О. В. Козаченка «Поняття предмету наркотизму і його кримінально-правове значення» [120], яка є комплексним науковим дослідженням, що присвячене загальним проблемам предмета злочинних посягань – наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і сильнодіючих препаратів, які здатні викликати одурманювання. Науковий інтерес для нас становить результат проведеного дослідження, де автор наводить ознаки наркотичних засобів та

психотропних речовин, здійснює класифікацію наркотичних засобів і речовин, які можуть бути предметами наркотичного обігу і які здатні у разі зловживання ними викликати виникнення наркоманії і токсикоманії. Дослідник запропонував доповнення чинного законодавства поняттям «токсикоманія», яке охоплює виникнення хворобливої пристрасті, що формується в результаті вживання психотропних і токсичних речовин, сильнодіючих лікарських препаратів, аргументуючи це тим, що лікарські препарати та предмети побутової хімії мають специфічний вплив на організм людини [120, с. 5].

Потужною є наукова праця колективу авторів А. В. Савченка, І. А. Вартилецької, О. О. Семенюка, О. О. Луцак «Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх» [219], у якій ґрунтовно досліджено кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. У роботі розглянуто стан наукового дослідження, генезис і зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за вказані кримінальні правопорушення, а також конкретизовано зміст їх об'єктивних та суб'єктивних ознак. Авторами проведено відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 307, 309, 314, 315 і 317 КК України, від суміжних та вивчено санкції відповідних кримінально-правових норм. З урахуванням отриманих результатів дослідження вироблено низку пропозицій щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, що вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Зокрема, автори вважають, що кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх – це передбачені розділом XIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні діяння, що вчинені винною повнолітньою особою та становлять собою специфічну форму втягнення неповнолітніх у кримінальну протиправну діяльність [219, с. 219].

Проблеми протидії контрабанді наркотиків досліджені у дисертаціях С. О. Сороки «Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії» [225], О. О. Козярук «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів за кримінальним правом України (ст. 305 КК України)» [121], а також колективом авторів у монографії «Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід» [127]. Окремі аспекти кваліфікації контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також специфіку способів вчинення цього кримінального правопорушення досліджували О. М. Омельчук та С. А. Крушинський [173; 174], а В. В. Налуцишин провів відповідне порівняльне дослідження [164].

В. Г. Пшеничний [217] та В. А. Бублейник [29] у своїх наукових дослідженнях проводили комплексну кримінально-правову та кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, а колективом авторів (Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. Д. Дорош) [175] було ґрунтовно досліджено питання кримінальної відповідальності за організований наркобізнес.

О. П. Горох обширно дослідив питання покарання та його призначення за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу (ст. ст. 305 – 320, 322, 324 КК) [90]. У своєму дисертаційному дослідженні автор запропонував внести зміни до санкцій аналізованих статей, удосконалити кримінально-правове регулювання примусового лікування як заходу кримінально-правового впливу щодо осіб, що вчинили кримінальні правопорушення та страждають на наркоманію, алкоголізм чи токсикоманію. Порядок застосування продовження і припинення примусового лікування автор пропонує детально врегулювати окремою нормою КК. Крім того, науковець сформулював умови і підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з досягненням позитивних результатів примусового лікування від наркоманії чи токсикоманії. Пізніше вийшли монографії вченого у співавторстві з А. А. Музикою «Покарання за

незаконний обіг наркотичних засобів» [158] та «Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення» [159].

Детально про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу йдеться у праці О. В. Наден [162]. Окрім того, кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини, досліджував І. І. Митрофанов [151].

Проблемні питання кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу досліджували у своїх наукових доробках С. Н. Арешкіна («Кваліфікація розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів») [26], Ю. О. Данилевська («Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації») [96], розроблялись методичні рекомендації щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо незаконного наркообігу [112].

А. В. Савченко та О. М. Стрільців у посібнику «Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків: міжнародні та національні стандарти» [221] дослідили питання кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів з урахуванням міжнародних (включаючи особливості відповідальності за кримінальний наркотизм в окремих іноземних державах і дискусійні моменти щодо легалізації наркотичних засобів за кодоном) і національних стандартів. А нещодавно вийшов навчальний посібник за авторства А. В. Савченка, Н. О. Симоненко та О. М. Стрільціва [220], в якому надано кримінально-правову характеристику та розкрито особливості кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу (ст.ст. 305-320 КК України).

Вагомий внесок у дослідження проблем кримінальної відповідальності у сфері незаконного наркообігу зробив А. Г. Чепурко у дисертації «Кримінально-правова протидія незаконному вживанню наркотичних засобів (ст.ст. 315, 316,

317 КК України)» [253]. Дослідник обґрунтував авторське розуміння юридичної природи незаконного вживання наркотиків та психотропних речовин, поняття «схиляння до вживання наркотиків», «втягнення до незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», що становить для нас особливий науковий інтерес.

В. С. Щирська у дисертації «Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» [255] детально дослідила кримінологічну характеристику організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та заходи запобігання організації або утриманню цих місць. Авторка запропонувала удосконалити низку елементів кримінально-правової характеристики складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України, зокрема: уточнити визначення місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, закріпивши його в Постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4; диференціювати відповідальність за цей злочин, виокремивши утримання місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в окрему частину ст. 317 КК України; змінити його кваліфікуючі ознаки, зокрема повторність, на рецидив, групу осіб – на групу осіб за попередньою змовою; включити такий злочин, як утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, до категорії тяжких [255, с. 181-182]. Згодом на цю ж тему була видана монографія В. С. Щирської у співавторстві з А. А. Вознюком [85].

Давидова М. М. у своїй роботі «Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні» [94] розглянула комплекс теоретичних та практичних проблем запобігання та

кримінологічної характеристики схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Авторкою визначено поняття кримінологічної характеристики схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, як сукупність достовірних відомостей про кількісно-якісні показники цих злочинів (структуру, динаміку, питому вагу в загальній структурі злочинності, географію, рівень латентності), детермінанти їх учинення, а також даних, що характеризують особу злочинця та жертву злочину (віктимологічні аспекти), встановлення яких необхідне для розробки та реалізації ефективних заходів запобігання таким протиправним діям. У ході дослідження сформульовано кримінологічний портрет особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 315 КК України.

Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу була висвітлена у працях Ю. Г. Пономаренко [184], А. П. Закалюка [165], І. В. Баклан [27] та інших науковців. Кримінологічний аспект умов ефективності запобігання наркозлочинності досліджував у своїй науковій роботі В. В. Кузик [142]. Автор під час дослідження з'ясував та розкрив суть таких категорій як «наркозлочинність», «наркобізнес», «наркоманія», «антинаркотична безпека». Особливу увагу привернув до умов ефективності запобігання наркозлочинності, в тому числі й серед неповнолітніх.

У розрізі адміністративно-правового регулювання організаційно-правових засад взаємодії органів публічної адміністрації щодо запобігання незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів розглядалися питання у дисертаційному дослідженні К. О. Пристінської [206] та С. О. Лисенка [144].

Криміналістичний аспект дослідження кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу міститься у роботі О. В. Одерія «Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» [172].

Р. Р. Грень дослідив теоретичні основи протидії оперативних підрозділів правоохоронних органів кримінальним правопорушенням у сфері обігу

наркотичних засобів та чинники, що впливають на їх організацію, а також організаційно-правове забезпечення діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, запропонував шляхи удосконалення правових основ їх діяльності та оптимізації організації взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів [92].

У дисертації Д. В. Головіна «Проведення контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [88] розглянуто проблемні питання проведення контролю за вчиненням злочинів у сфері незаконного наркообігу, висвітлено теоретико-прикладні засади контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, розроблено рекомендації науково-прикладного характеру, спрямовані на підвищення ефективності проведення контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин підрозділами Національної поліції України.

Царина наукових досліджень у цій галузі збагачена методичними рекомендаціями щодо тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [112], особливостей розкриття та документування злочинів, пов'язаних із незаконним наркообігом із використанням сучасних телекомунікаційних технологій [177], особливостей розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в цілому [85] тощо.

Загальну проблематику кримінальної відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних правопорушень розглядали у своїх наукових дослідженнях В. М. Бурдін [30], Т. О. Гончар [89], О. В. Дашенко [98], Т. І. Дмитришина [100], Ю. І. Ємець [105], А. О. Клевцов [116], Н. Я. Ковтун [118], Є. С. Назимко [163], Т. І. Нікіфорова [170], О. О. Северин [223], О. С. Яцун [267] та інші вчені.

Н. В. Кідіна у своєму дисертаційному дослідженні «Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні» [115] розглянула питання індивідуалізації вибору правових санкцій, а також застосування виховних та

запобіжних заходів покарання неповнолітніх, розробила шляхи вдосконалення засобів індивідуалізації покарання зазначеної категорії осіб. Зокрема, важливим напрямком вдосконалення правових засобів індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім визначено застосування на практиці розробленого алгоритму врахування пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин при призначення покарання неповнолітньому за вчинення одиничного кримінального правопорушення.

Питання кримінально-правової та кримінологічної протидії втягненню неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність розглядалося в дисертаційному дослідженні В. В. Дзундзи «Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» [99]. Автор вказав, що українське кримінальне законодавство характеризується тенденцією до збільшення спеціальних норм про кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення протиправних діянь, внаслідок чого в чинному КК України містяться одна загальна норма (ст. 304 КК) і дванадцять спеціальних норм, з котрих дві передбачені на рівні самостійного складу кримінального правопорушення і десять – на рівні кваліфікуючої ознаки деяких конкретних складів кримінальних правопорушень.

На увагу заслуговує дисертаційне дослідження О. І. Петренка «Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» [180], у якій сформульовано пропозиції щодо уточнення поняття «спонукання» у законодавстві про кримінальну відповідальність та проведено його відмежування від інших суміжних кримінально-правових визначень, таких як «втягнення» та «схиляння».

Дослідивши наукові розробки у сфері кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням, що посягають на здоров'я населення, доходимо висновку, що питання кримінально-правової охорони неповнолітніх, що задіяні до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, розглядались досить побіжно, за винятком ґрунтовної монографії, що видана колективом авторів (А. В. Савченко, І. А. Вартилицька, О. О. Семенюк,

О. О. Луцак) [219]. Однак остання наукова праця не враховує ті суттєві зміни, що вносились до кримінального закону та стосується більше відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень (ст. ст. 307, 309, 314, 315 і 317 КК України) та питань призначення покарання за аналізовані кримінальні правопорушення, вчинені із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього. Поза увагою авторів залишилась низка питань, що мають важливе значення, зокрема:

1) дослідження системи кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми або з їх залученням;

2) детальний аналіз суб'єкта кримінального правопорушення специфічних ознак суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або з їх залученням;

3) особливості кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або з їх залученням;

4) аналіз судової практики щодо призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або з їх залученням;

5) особливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього або з їх залученням тощо.

1.2. Соціальна зумовленість криміналізації діянь, пов'язаних із залученням неповнолітнього до незаконного наркообігу

Аналіз сучасного стану злочинності в Україні дає підстави стверджувати, що неповнолітні особи потребують посиленої уваги. Особливо гостро стоїть дане питання у частині захисту неповнолітніх від послідовних дій дорослих осіб, які спрямовані на втягнення неповнолітніх у незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів не тільки як споживачів, а

також як активних учасників кримінальної протиправної діяльності. Це отримує особливу актуальність з урахуванням того, що КК України не передбачає спеціальної кримінально-правової заборони втягнення неповнолітнього у незаконний наркообіг.

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що питання втягнення неповнолітніх у незаконний наркообіг традиційно розглядається авторами з точки зору пасивного вживання неповнолітніми зазначених предметів. На сьогодні слід враховувати, що неповнолітні є не тільки пасивними споживачами наркотиків, а беруть досить активну участь у всіх етапах процесу виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів разом із повнолітніми особами, а іноді й самостійно.

Останнім часом спостерігається зниження активності неповнолітніх осіб у вчиненні кримінальних правопорушень в цілому. Так, за період з 2013 до 2020 року кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю, зменшилось на 57,8 % (Рис. 1) [227]. Можемо зафіксувати тенденцію стабільного зниження кількості вчинюваних кримінальних правопорушень серед неповнолітніх або за їх участю, яка зберігається протягом останніх років.

Рисунок 1. Вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами або за їх участю.

Рисунок 2. Питома вага кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів

Однак, незважаючи на таку позитивну тенденцію, слід відзначити підвищення активності неповнолітніх осіб в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Якщо у 2013 році неповнолітніми було вчинено 383 кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що становить 4,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень, то у 2020 році неповнолітніми вчинено 263 аналогічних кримінальних правопорушень, але це вже 7,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень (Рис. 2) [227].

Криміногенна активність неповнолітніх у сфері незаконного наркообігу в першу чергу залежить від впливу повнолітніх правопорушників. Особливу складність становить виявлення фактів залучення неповнолітніх до незаконного наркообігу. Це призводить до підвищеної латентності даних видів кримінальних правопорушень.

Проаналізувавши механізм залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, слід відзначити, що спостерігається два напрямки такої діяльності:

1) формування у неповнолітнього залежності від вживання наркотичних засобів (їх аналогів, психотропних речовин) з метою його залучення в подальшому до вчинення кримінальних правопорушень, що пов'язані з незаконним обігом цих речовин;

2) залучення неповнолітнього, який не вживає наркотичні засоби (їх аналоги або психотропні речовини), до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу [266, с. 95].

Перший із напрямків є найбільш розповсюджений і становить підвищений ступінь суспільної небезпечності, оскільки особа, що залучає неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення, формує у нього залежність від наркотичних засобів (їх аналогів, психотропних речовин), що негативно впливає на загальний фізичний та моральний розвиток неповнолітнього та стає передумовою вчинення ним кримінальних правопорушень як самотійно, так і за попередньою змовою групою осіб (організованою групою, злочинною організацією). За даними звіту щодо наркоситуації в Україні за 2022 рік частка підлітків, які вживали хоча б один раз в житті які-небудь наркотичні речовини, склала 18 %, а серед дівчат зросла у 1,5 рази у порівнянні з 2015 роком (до 18,1 %). 8,7% підлітків вживали марихуану, а 9,2 % – вживали інгалянти, вживання двох і більше наркотичних речовин серед підлітків складає 4,2 % [111, с. 21].

Другим напрямком діяльності із залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень є система дій, за якої неповнолітній не вживає наркотичні засоби (їх аналоги чи психотропні речовини), але залучається в систему незаконного наркообігу. Для цього використовуються різноманітні методи впливу. Найбільш розповсюдженими є обман, обіцянка, погроза тощо.

Вікові особливості мають суттєвий вплив на кримінальну протиправну поведінку і в багатьох випадках обумовлюють систему потреб та інтересів

конкретної неповнолітньої особи. Відмінності у віці свідчать про відмінності соціальних функцій, які сформовані з життєвого досвіду.

Неповнолітні особи, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу або залучені до їх вчинення, здійснюють досить різноманітні дії, що становлять об'єктивну сторону відповідних кримінальних правопорушень, склади яких передбачені в XIII розділі Особливої частини КК України.

Останнім часом неповнолітніх все частіше залучають до «закладки» наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів. Це досить простий і доступний спосіб отримати «легкі» гроші. Пропозиції надходять через мережу Інтернет [216, с. 556], соціальні мережі, мобільні додатки Telegram, Viber, WhatsApp тощо. На сьогодні схема залучення неповнолітніх до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу чітко відпрацьована і організована, спостерігається чітка ієрархія, є можливість «кар'єрного росту». Підвищена суспільна небезпечність таких дій полягає в тому, що неповнолітній починає працювати «закладчиком», а в подальшому залучається до інших стадій наркодіяльності – вербування, налагодження операційних функцій, налагодження збуту у великих та особливо великих розмірах тощо. При цьому практично неможливо відстежити особу, що залучила неповнолітнього до наркодіяльності. Зазвичай неповнолітні не знайомі зі своїми «роботодавцями», а у правоохоронних органів відсутні технічні можливості контролю мобільних додатків. Навіть у випадку встановлення такої особи досить проблемно довести причетність до вчинення відповідного діяння та усвідомлення нею віку особи, яку вона залучила до вчинення кримінального правопорушення.

Узагальнюючи погляди науковців щодо причин та умов вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми у сфері незаконного наркообігу, можемо виділити наступні: освітній рівень, виховання в сім'ї, побутові та матеріальні умови проживання, гендерні характеристики.

Пасивна участь неповнолітніх у незаконному наркообігу теж має свої особливості. Ми підтримуємо позицію В. В. Голіни, який вважає, що основними

причинами поширення наркоманії серед неповнолітніх є такі: легкий доступ до наркотиків, бездоглядність із боку батьків, недосконала робота адміністрації загальноосвітніх установ, поліції й інші соціальні причини [87, с. 290]. О. Л. Хитра вказує, що причиною поширення наркоманії серед неповнолітніх є бездуховність молодого покоління, невмінням впоратися з емоційними стресами, проблемами у вихованні й неготовністю до боротьби з труднощами, небажанням організувати свій вільний час, знайти місце в житті й зайняти себе корисною справою [253, с. 360].

Дослідники вказують, що проблема поширення наркоманії серед неповнолітніх є актуальною для більшості розвинутих країн світу. В Україні спостерігається постійне зростання кількості кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми та за їх участі, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків [168, с. 132].

Зі свого дослідження ми можемо зробити висновок, що рівень наркотизації неповнолітніх зростає одночасно із зменшенням загального рівня кількості вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу в державі.

Більшість науковців виокремлюють такі ключові підстави криміналізації, як суспільна небезпека діяння, співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації, можливість боротьби з відповідними діянням за допомогою кримінально-правових заходів [93, с. 259].

Суспільна небезпека як ознака кримінального правопорушення проявляється у тому, що воно завдає або створює загрозу завдання шкоди тим цінностям, які є об'єктами кримінально-правової охорони. Ведучи мову про діяння у сфері незаконного наркообігу, така суспільна небезпека є очевидною, адже вони посягають на одну із найвищих соціальних цінностей, охоронюваних ст. 3 Конституції України [124], – здоров'я людини. Крім того, у разі залучення неповнолітніх до такої діяльності відбувається посягання також на інтереси неповнолітніх, умови їх нормального розвитку і правильного морального виховання тощо, про що більш детально буде йтися у підрозділі 2.1 цієї роботи.

Є. О. Гладкова цілком слушно зазначає, що особлива соціальна небезпека наркозлочинності полягає у її здатності породжувати негативні для суспільства наслідки, що має декілька аспектів: медико-біологічний, соціальний і психологічний. Медико-біологічний аспект зводиться до виникнення захворювання – наркоманії, що тягне цілий комплекс негативних змін як в організмі окремої людини, так і впливає на загальне погіршення генофонду нації. Соціальний аспект полягає у різноманітних негативних наслідках для суспільства, передусім, перетворення великої кількості людей у соціально активному віці на «баласт» для соціуму, оскільки вони втрачають здатність до позитивної діяльності. Психологічні аспекти пов'язані з веденням наркоманом дезадаптивного способу життя, що, зрештою, є каталізатором злочинності, а також іншої девіантної поведінки [86, с. 31].

Криміналізація будь-якого діяння є допустимою тоді, коли її позитивні результати істотно перевищують неминучі негативні наслідки криміналізації, що проявляються у тих чи інших обмеженнях прав і свобод, які становлять зміст покарання, що призначається за вчинення цього діяння. Варто відзначити, що санкції ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч. 2 ст. 317 КК України передбачають досить тривалі строки позбавлення волі з конфіскацією майна, а санкція ч. 3 ст. 309 КК України – позбавлення волі без конфіскації майна.

Однак вважаємо такі суворі покарання виправданими, адже, як слушно наголошує О. О. Пащенко, коли йдеться про встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя, здоров'я, інші об'єкти, що знаходяться в ієрархії потреб людини на найвищому рівні, їх захист має куди більш вагоме значення, ніж право особи, яка вчинила відповідне посягання, вільно вибирати своє місцезнаходження та рід занять [179, с. 62].

Таким чином, слід констатувати поширеність вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу неповнолітніми та із залученням неповнолітніх. Вони відповідають критерію суспільної небезпеки та кримінальної караності, отож кримінальна відповідальність за їх вчинення, безсумнівно, є соціально зумовленою [219, с. 38-39].

Кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу не є виключно внутрішньою проблемою окремих держав, це явище уже давно набуло міжнародного значення. Міждержавні зусилля щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів знайшли прояв у низці міжнародно-правових актів, зокрема, Єдиній конвенції про наркотичні засоби 1961 р., Конвенції про психотропні речовини 1971 р., Конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. тощо. Зважаючи на це, ефективно протидіяти діянням, які порушують не лише норми національного законодавства, а й приписи міжнародних актів, без допомоги кримінально-правових заходів неможливо.

Підсумовуючи, можемо сміливо стверджувати, що норми кримінального закону, які встановлюють посилену кримінальну відповідальність за вчинення «наркотичних» кримінальних правопорушень із залученням неповнолітніх осіб відповідають потребам та інтересам українського суспільства, адже діти є тим прошарком суспільства, що потребує додаткового захисту, у тому числі за допомогою кримінально-правових засобів.

З огляду на наведені аргументи, необхідним і обґрунтованим вбачається запровадження особливого захисту неповнолітніх від цілеспрямованого впливу дорослих осіб, спрямованого на залучення неповнолітніх до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу не тільки як споживачів, але й в якості активних учасників кримінально протиправної діяльності.

1.3. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у сфері незаконного наркообігу за кримінальним законодавством зарубіжних держав

Проведення порівняльно-правового аналізу чинного кримінального законодавства України та окремих зарубіжних держав є важливим елементом наукового дослідження, оскільки дає змогу повно і чітко розглянути проблемні

питання кримінальної відповідальності за вчинення тих чи інших кримінальних правопорушень, знайти недоліки у національному законодавстві та запропонувати шляхи їх подолання.

Тема нашого наукового дослідження знаходиться на перетині декількох окремих інститутів кримінального права та охоплює: особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, специфіку вчинення окремих кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та посягання на основні принципи суспільної моральності у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх в частині встановлення відповідальності за втягнення (залучення) неповнолітнього (малолітнього) до кримінально протиправної діяльності, а саме вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу. Виходячи з окресленого кола питань, наше порівняльно-правове дослідження охоплює: пошук та аналіз кримінально-правових норм, що містять кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав, встановлення характерних ознак кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу.

Передусім, варто відзначити, що основним документом, який, на нашу думку, сформулював вагомі важелі боротьби з незаконним наркообігом на законодавчому рівні у переважній більшості держав Європи є Рамкове рішення 2004/757/ІНА, що встановлює мінімальні правила стосовно складових елементів злочинів та санкцій у сфері незаконного обігу наркотичних речовин [4], що було прийняте 25 жовтня 2004 р. Це дозволило визначити на рівні ЄС загальний підхід до боротьби із незаконним обігом наркотиків. Положення рішення лягли в основу кримінального законодавства низки європейських держав в частині встановлення ознак кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Окрім того, в ЄС було прийнято Рішення Ради 2005/387/ІНА від 10 травня 2005 року про обмін інформацією, оцінку ризиків та контроль над новими

психотропними речовинами та Стратегія ЄС щодо боротьби із наркотиками на 2013–2020 роки [11].

Сьогодні майже у всіх державах затверджені нормативно-правові акти, які регламентують питання, що пов'язані з обігом наркотичних засобів та психотропних речовин. Як відзначають дослідники, зарубіжна практика виразно свідчить про дві основні тенденції розвитку антинаркотичного законодавства: 1) уніфікація; 2) орієнтир на геополітичні та етно-релігійні особливості. Національні особливості правових систем держав не могли не позначитися на диспозиціях і санкціях, передбачених за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, у результаті чого, пройшовши шлях становлення через ліберальне або, навпаки, жорстке ставлення до незаконного обігу наркотиків антинаркотичне законодавство більшості європейських країн стало урівноваженим і диференційованим [222, с. 398].

Науковці виділяють три напрямки державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних речовин, їх аналогів та прекурсорів залежно від пріоритетності тих чи інших методів профілактичного впливу [222, с. 398].

До *першої групи* належать держави, де переважають *принципи карального впливу* (Іран, Китай, Малайзія, Пакистан, Сінгапур, Фінляндія тощо). Наприклад, у *Фінляндії* [16] встановлена кримінальна відповідальність за вживання наркотиків. Так, глава 50 «Злочини, пов'язані з наркотиками», містить розділ 2а «Незаконне вживання наркотиків». Відповідно до даної норми, особа, яка незаконно вживає або для особистого користування володіє або намагається отримати невелику кількість наркотичної речовини, визнається винною у незаконному вживанні наркотиків і карається штрафом або тюремним ув'язненням на строк до 6 місяців. Однак розділом 7 цієї ж глави передбачено можливість відмови від судового переслідування або винесення обвинувального вироку за вживання наркотиків у випадку, якщо злочин оцінюється як малозначне діяння з врахуванням кількості і виду речовини, ситуації його вживання та інших обставин, а також коли обвинувачений звернувся за лікуванням.

КК КНР [133] містить досить розлогий § 7 Глави 6 Розділу II, який регламентує кримінальну відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів та прекурсорів (ст. ст. 347-356 КК КНР). Особливістю правового регулювання є детальне визначення складів кримінальних правопорушень, наведення у тексті закону відкритого переліку наркотичних засобів та прекурсорів, вказівка на розміри конкретні наркотичних засобів у грамах (для встановлення великого чи невеликого розміру наркотичного засобу). Слід зазначити, що КК КНР встановлює відповідальність за втягнення, навчання, залучення шляхом обману або примушування неповнолітніх до вживання наркотиків преорально або шляхом ін'єкцій. Такі дії караються максимально суворим покаранням – позбавленням волі на строк від 3 до 7 років та штрафом (ч. 3 ст. 353 КК КНР). Так само карається використання, підбурювання неповнолітнього до контрабанди, продажу, транспортування і виготовлення наркотиків або продаж наркотиків неповнолітнім. Відповідальність за такі дії передбачені окремою нормою – ч. 6 ст. 347 КК КНР. Слід зазначити, що безпосередньо у КК КНР вказано, що при залученні неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, суд має обирати для винного покарання, наближене до максимальної межі. При цьому наркомани визнаються особами, що потребують особливого лікування, реабілітації та ресоціалізації. Наркозалежні особи можуть проходити лікування в домашніх умовах добровільно або ж примусово ізолюються для лікування на строк не більше 3 років.

Відповідно до ст. 17 КК КНР, особи, що вчинили розповсюдження наркотиків у віці від 14 до 16 років, притягаються до кримінальної відповідальності. Однак вони підлягають більш м'якому покаранню або їм призначається покарання нижче від нижчої межі, що передбачено КК КНР. У тих випадках, коли особи, що не досягли 16 років, не піддаються покаранню, глави їх сімей або опікуни зобов'язані посилити контроль за поведінкою таких осіб чи їх вихованням; за необхідності такі особи можуть бути взяті на виховання державою [133].

У *КК Республіки Корея* [8] кримінальні протиправні діяння, пов'язані із незаконним обігом наркотиків об'єднані в главі XVII «Злочини, пов'язані з опіумом». Ст. 198 *КК Республіки Корея* передбачає відповідальність за виробництво опіуму та подібних речовин: особа, яка виробляє, імпортує або продає опіум, морфін чи їх похідні або зберігає їх з метою продажу, підлягає покаранню у виді каторжних робіт строком до 10 років. Крім того, *КК Республіки Корея* передбачає відповідальність за виробництво пристроїв для куріння опіуму. Особлива увага приділена контрабанді наркотичних засобів, підвищену кримінальну відповідальність несуть працівники митниці як спеціальні суб'єкти цього злочину. Встановлена відповідальність за вживання наркотиків – каторжні роботи строком до 5 років (ст. 201 *КК*). Особливістю законодавчого регулювання є встановлення у *КК Республіки Корея* додаткових покарань за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу – призупинення кваліфікації строком до 10 років або штраф.

Друга, найбільш чисельна група зарубіжних держав надають пріоритет профілактичному контролю. До цієї групи входять, зокрема, Австрія, Великобританія, Німеччина, Іспанія, США, Франція тощо. Основне завдання кримінально-правової політики цих держав – профілактика наркоманії, що ґрунтується на чіткому законодавчому контролі та визначенні правового режиму обігу наркотиків; закріпленні в законодавстві переліку дій, що складають незаконний обіг наркотиків; диференціації кримінальної відповідальності залежно від наявності чи відсутності мети збуту; економії кримінально-правової репресії; поєднанні заходів загально-соціальної та спеціально-кримінологічної профілактики. Особливо слід зазначити, що в низці держав (США, Іспанія, Франція тощо) вкрай суворо караються дії, пов'язані із втягненням неповнолітніх у вживання наркотиків і наркобізнес, використанням їх для вчинення злочинів, а також дії, спрямовані на умисне постачання їм наркотичних та психотропних речовин [222, с. 398].

Так, наприклад, *КК Іспанії* [134] встановлює посилену кримінальну відповідальність за збут токсичних речовин, наркотиків та психотропних речовин

особам, молодшим 18 років (ч. 1 ст. 368 КК Іспанії) та використання для вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу (вирощування, виробництва, торгівлі токсичними речовинами, наркотиками або психотропними речовинами) осіб, молодших 16 років (ч. 9 ст. 368 КК Іспанії).

КК *Болгарії* [7] містить досить розлогу систему норм антинаркотичного характеру. Так, відповідно до ст. 354а, той, хто без належного дозволу виробляє, переробляє, придбаває, розповсюджує, зберігає, має при собі, перевозить чи переносить наркотичні речовини, карається позбавленням волі від 10 до 15 років і штрафом від 10 до 100 тис. левів. При цьому наркозалежна особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо наркотичних речовин було у кількості для одноразового вживання (п. 3 ст. 354а КК Болгарії). Ст. 354б КК Болгарії встановлено відповідальність за схиляння іншої особи до вживання наркотичних речовин і (або) їх аналогів або надає допомогу у цьому. У випадку, коли такі діяння вчинено щодо малолітнього, неповнолітнього, це розцінюється як обтяжуюча обставина та тягне за собою більш суворе покарання.

У КК *Франції* [5] міститься ряд норм, що забезпечують боротьбу з наркозлочинністю. Вони об'єднані у відділенні IV «Про незаконну торгівлю наркотиками» Особливої частини КК Франції. Ст. 222-34 КК передбачає відповідальність у виді довічного позбавлення волі і штрафу за керівництво або організацію угруповання, яке має на меті вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу (виробництво, ввезення, вивезення, транспортування, зберігання, пропозицію, передачу, придбання або незаконне вживання наркотиків). Окремим нормами встановлена відповідальність за «класичні» кримінальні правопорушення в сфері незаконного обігу наркотичних засобів: незаконне виробництво або виготовлення наркотиків (ст. 222-35 КК), незаконне ввезення або вивезення наркотиків (ст. 222-36 КК), незаконні транспортування, зберігання, пропозиція, передача, придбання або вживання наркотиків (ст. 222-37 КК), легалізація доходів чи майна особи, винної у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу (ст. 222-38 КК). Ст. 222-39 КК встановлює відповідальність за незаконну передачу або

пропозицію наркотиків будь-якій особі для особистого вживання. Щодо осіб, які вчинили подібні дії щодо неповнолітнього або в центрах навчання або виховання, покарання збільшується до 10 років тюремного ув'язнення. Розділ містить бланкетну диспозицію, що визначає поняття наркотиків: це «речовини або рослини, класифіковані як наркотики в порядку застосування статті L. 627 Кодексу законів про охорону здоров'я» (ст. 222-41 КК).

КК Франції також у главі 7 «Про посягання на неповнолітніх і на сім'ю» містить низку статей, що встановлюють відповідальність за втягнення неповнолітніх у кримінальну протиправну поведінку. Зокрема, ст. 227-18 КК Франції передбачає відповідальність за пряме підбурювання неповнолітнього до незаконного вживання наркотиків. Кваліфікованим складом кримінального правопорушення є вчинення вказаних дій у шкільному чи виховному закладі. Крім того, французький кримінальний закон окремими нормами передбачає відповідальність за підбурювання неповнолітнього до систематичного і надмірного вживання алкогольних напоїв та зайняття жебрацтвом [5].

Таким чином, можемо констатувати, що КК Франції досить широко і повно визначає об'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень, містить норми, що встановлюють досить сувору кримінальну відповідальність за вживання наркотиків та за залучення неповнолітнього до цього. Французьке кримінальне законодавство детально та уважно підходить до захисту неповнолітніх від потенційно небезпечних форм впливу на них, системно підходить до визначення видів (підвидів) втягнення неповнолітніх до кримінальної протиправної діяльності.

Основним нормативним актом законодавства *ФРН*, що встановлює відповідальність за незаконний обіг наркотиків, є Федеральний закон про обіг наркотичних речовин від 28 липня 1981 року («Gesetz über den Verkehr mit Betäubungsmitteln») [13] (далі – Закон *ФРН*), котрий належить до так званого додаткового кримінального права.

Норми про відповідальність за схиляння до вживання засобів і речовин, які є небезпечними для здоров'я населення, містяться у шостому розділі Закону *ФРН*,

а у сьомому вказані специфічні положення щодо наркозалежних злочинців, наприклад, про відмову від обвинувачення, відстрочку виконання покарання, особливостях застосування норм Закону щодо неповнолітніх і молоді тощо. Норми Закону ФРН не мають назв, а містять лише формулювання «Злочинне діяння», «Порушення громадського порядку», а деякі норми є відсилочними.

§ 29 Закону ФРН встановлює покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років або грошового штрафу за незаконний збут наркотичних речовин тому, хто незаконно збуває, відчужує, або іншим чином вводить в обіг, порушуючи приписи Закону ФРН, виписує наркотичну речовину; відпускає наркотичну речовину або передає її для безпосереднього вживання, продає наркотичну речовину в аптеці або ветеринарній аптеці, рекламує наркотичну речовину, створює іншій особі умови для незаконного придбання або незаконного отримання наркотичних речовин або сприяє цьому, публічно або з корисливих міркувань повідомляє про таку можливість або схиляє іншу особу до незаконного вживання наркотичних речовин, створює іншій особі умови для незаконного вживання наркотичних речовин або сприяє цьому, або з корисливих міркувань або публічно повідомляє про можливість вживання наркотичних засобів, публічно на зборах або шляхом розповсюдження письмових матеріалів закликає до вживання наркотиків, котрі не можуть бути призначені на законних підставах.

§ 29a Закону ФРН передбачає відповідальність у виді позбавлення волі на строк не менше одного року тому, хто у віці понад 21 рік, незаконно передає наркотичні засоби особі, яка не досягла 18 років, або незаконно відпускає їх, передає для безпосереднього вживання, незаконно збуває наркотичні засоби у незначному розмірі, виробляє їх у невеликому розмірі або передає їх, не маючи на це законних підстав. § 30a Закону ФРН встановлює покарання у виді позбавлення волі на строк не менше 5 років для особи, котра схиляла неповнолітнього до незаконного збуту наркотичних засобів. При цьому окремо вказано, що винний притягається до відповідальності за схиляння неповнолітнього після досягнення ним 21 року.

Посилена кримінальна відповідальність виникає у випадку, передбаченому § 30 Закону ФРН, за незаконний збут наркотиків, вчинений членами банди, якщо збут набуває виду промислу або особа передає наркотичні засоби іншій особі для безпосереднього вживання, в результаті чого потерпілому легковажно заподіюється смерть.

Слід відзначити, що розмір наркотичного засобу німецьким законодавством не установлюється, а визначається судовою практикою федеральних земель, при цьому ця ознака трактується у досить широких межах. Єдиної верхньої межі незначного розміру наркотичних засобів у федеральних землях немає. Наприклад, верхня межа незначного розміру канабісу коливається від 6 до 10 грам. Практика застосування даної норми є різноманітною.

Позитивним прикладом у аналізованому Законі ФРН є наявність окремого розділу, в якому містяться визначення понять, що використовуються у нормативно-правовому акті. Так, зокрема, Закон ФРН дає визначення наркотичних засобів (абз. 1 § 1): «Наркотичним засобом за змістом цього Закону є передбачені у Додатку I-III речовини і сполуки». У трьох Додатках до Закону ФРН міститься вичерпний перелік речовин і сполук, що визнаються наркотичними речовинами. Цей перелік може бути змінено у випадку, якщо на підставі наукових досліджень буде встановлено, що дана речовина може викликати залежність, якщо існує ймовірність того, що безпосередньо із даної речовини або при її використанні може бути отримано наркотична речовина. Існуючий перелік може бути змінено і в тому випадку, якщо це потрібно для підтримання суспільної безпеки або для контролю за обігом наркотичних речовин чи інших речовин чи сполук, якщо є зловживання щодо їх використання або існує безпосередня або можлива загроза здоров'ю людей (абз. 2 § 1 Закону ФРН) [13].

У США є ряд законів, що передбачають смертну кару за торгівлю наркотичними речовинами. Відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу передбачена кримінальними законами окремих штатів. Наприклад, глава 2915 КК штату Огайо, ст. ст. 221, 222 КК штату Нью-Йорк, глава 13 КК штату Джорджія. Підвищеним ступенем

суспільної небезпеки характеризуються діяння, що спрямовані на розповсюдження наркотичних речовин серед підлітків та молоді (наприклад, у школах, коледжах тощо). Слід відзначити, що зазвичай кримінальне законодавство у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів відсилає правозастосовця до спеціальних галузевих нормативно-правових актів, що містять перелік або список наркотичних речовин. Вони не наводяться безпосередньо у тексті КК. Винятком є КК штату Джорджія, котрий містить вичерпний перелік наркотичних речовин, що знаходяться під спеціальним контролем. Так, відповідно до даного нормативно-правового акту продаж, виробництво, розповсюдження або ввезення у штат більше 400 г кокаїну карається позбавленням волі до 25 років і штрафом в \$ 1 млн. (п. «а» ст. 16-13-31) [12].

КК *Республіки Казахстан* [233] містить низку статей, що встановлюють відповідальність за незаконні дії з наркотичними засобами і психотропними речовинами у главі 11 Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти здоров'я населення та моральності» (ст. ст. 296 – 303 КК РК). Серед аналізованих складів особливий інтерес складає ч. 3 ст. 299 КК РК, де передбачена відповідальність за схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів завідомо неповнолітнього, а ч. 4 ст. 299 КК РК – за такі ж діяння, що спричинили смерть через необережність або інші тяжкі наслідки. Окремою нормою передбачена відповідальність за пропаганду або незаконну рекламу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ст. 299-1 КК РК). Окремою нормою встановлена також відповідальність за втягнення неповнолітнього у вчинення антисуспільних діянь, до яких належить і вживання одурманюючих речовин (ст. 133 КК РК).

У КК *Республіки Узбекистан* [237] злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних речовин, виділені у самостійну главу XIX Особливої частини КК «Злочини, що складають незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин» (ст. ст. 270-276 КК РУ). Слід відзначити, що жодного згадування про залучення неповнолітніх (малолітніх) до вчинення кримінальних правопорушень

у сфері незаконного наркообігу у вказаних статтях немає, навіть у «класичній» нормі, що встановлює відповідальність за схилення до вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин (ст. 274 КК РУ).

Натомість, ч. 2 ст. 127 КК РУ встановлено відповідальність за втягнення неповнолітнього у вживання наркотичних засобів, їх аналогів або психотропних речовин. Особливо обтяжуючими обставинами цього кримінального правопорушення є втягнення неповнолітнього, вчинене: а) особою, що раніше вчинила будь-який злочин, пов'язаний з незаконним оборотом наркотичних речовин або психотропних речовин; б) щодо двох і більше неповнолітніх; в) у навчальних закладах або інших місцях, котрі використовуються школярами, студентами для проведення навчальних, спортивних або громадських заходів (ч. 3 ст. 127 КК РУ).

У КК Грузії [132] міститься глава XXIII «Злочини, пов'язані з наркотиками». До переліку кримінально-караних діянь грузинський законодавець відносить незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевозку, пересилання або збут наркотичних засобів, їх аналогів, прекурсорів або нових психоактивних речовин (ст. 260 КК Грузії), незаконне виготовлення, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання або збут психоактивних речовин, їх аналогів або сильнодіючих речовин (ст. 261 КК Грузії), незаконне ввезення в Грузію, вивезення із Грузії або міжнародне перевезення транзитом наркотичних засобів, їх аналогів, прекурсорів або нових психоактивних речовин (ст. 262 КК Грузії) або психотропних речовин, їх аналогів або сильнодіючих речовин у великих розмірах (ст. 263 КК Грузії), протиправне привласнення або вимагання цих речовин (ст. 264 КК Грузії), незаконний посів, вирощування або культивування рослин, що містять наркотичні речовини (ст. 265 КК Грузії), організацію або утримання підпільної лабораторії для незаконного виробництва наркотиків (ст. 266 КК Грузії), виготовлення з метою збуту або збут фальшивих рецептів або інших документів на придбання наркотичних засобів (ст. 267 КК Грузії), психотропних або сильнодіючих речовин (ст. 268 КК Грузії), порушення порядку виготовлення, виробництва, отримання, обліку, відпуску,

зберігання, перевезення, пересилання або ввезення наркотичних засобів або прекурсорів (ст. 269 КК Грузії) чи психотропних або сильнодіючих речовин (ст. 270 КК Грузії), поступку житлом або іншими приміщеннями для незаконного вживання наркотичних засобів, їх аналогів, нових психоактивних речовин, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 271 КК Грузії). Окремою нормою передбачена відповідальність за незаконний обіг у невеликих розмірах і (або) незаконне вживання без призначення лікаря наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів (ст. 273 КК Грузії). КК Грузії містить специфічну норму, що передбачає відповідальність за злісне ухилення наркомана від примусового лікування у спеціальних лікувально-профілактичних закладах (ст. 274 КК).

Особливий науковий інтерес для нас складають випадки встановлення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу із залученням неповнолітнього. Так, ч. 3 ст. 272 КК Грузії встановлює відповідальність за схиляння до вживання наркотичних засобів, їх аналогів, нових психоактивних речовин або їх аналогів особи, що не досягла 21 року.

У главі 36 КК *Киргизької Республіки* [234] сконцентровані норми, що встановлюють відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (ст. ст. 282- 291 КК КР). Так, передбачена відповідальність за «традиційні» кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, а саме за незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів з метою збуту (ст. 282 КК КР) чи без мети збуту (ст. 283 КК КР), незаконні дії з прекурсорами (ст. 284 КК КР), контрабанду предметів, щодо яких встановлені спеціальні правила переміщення через митницю (ст. 285 КК КР), викрадення або вимагання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 286 КК КР), посів і вирощування рослин, що містять наркотичні засоби (ст. 288 КК КР), порушення правил законного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (ст. 289 КК КР), організацію або утримання притонів для вживання наркотиків (ст. 290 КК КР), незаконну видачу або фальсифікація документів на отримання наркотиків (ст. 291 КК КР). При цьому підвищена кримінальна

відповідальність передбачена за збут наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів дитині (ч. 3 ст. 282 КК КР). Окремо встановлена відповідальність за схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин дитини (п. 3 ч. 2 ст. 287 КК КР). Крім того, ст. 181 КК КР передбачає відповідальність за втягнення дитини у вчинення антисуспільних діянь, що охоплює у тому числі вживання наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

КК *Республіки Молдова* [235] містить у главі VIII «Злочини проти громадського здоров'я і співжиття» низку статей у сфері незаконного обігу наркотиків. Так, ч 1 ст. 217 КК РМ передбачає відповідальність за незаконний посів або вирощування рослин, які містять наркотики або етноботанічні речовини, переробка або використання таких рослин, вчинене у великих розмірах без мети збуту. Ч. 2 цієї статті визначає інші склади кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, вчинені без мети збуту – виробництво, виготовлення, експериментування, екстракція, переробка, перетворення, придбання, зберігання, відгрузка, транспортування наркотиків, етноботанічних речовин або їх аналогів, вчинене у великих розмірах. Відповідальність за аналогічні діяння з метою збуту передбачена ст. 217-1 КК РМ.

Особливий науковий інтерес складає п. b-1 ч. 3 ст. 217 та п. b-1 ч. 3 ст. 217-1 КК РМ, яким встановлено посилену кримінальну відповідальність за вчинення визначених ч. ч. 1, 2 дій особою, що досягла вісімнадцятирічного віку, із залученням неповнолітнього. Окремими нормами передбачена відповідальність за незаконний обіг прекурсорів (ст. 217-2 КК РМ), незаконний обіг матеріалів і обладнання, що призначено для виробництва або переробки наркотиків, етноботанічних речовин або їх аналогів (ст. 217-3 КК РМ), викрадення або вимагання наркотиків або етноботанічних речовин (ст. 217-4 КК РМ), публічне незаконне вживання наркотиків (ст. 217-5 КК РМ), незаконне призначення або порушення правил обігу наркотиків (ст. 218 КК) та за організацію або утримання притону для вживання наркотиків або етноботанічних речовин (ст. 219 КК РМ). Специфічна норма міститься у ст. 217-6, що передбачає відповідальність за незаконне умисне введення в організм іншої особи проти її волі наркотиків,

етноботанічних речовин або їх аналогів. При цьому кваліфікованим видом даного злочину є вчинення зазначених дій щодо завідомо неповнолітнього (п. с ч. 2 ст. 217-6 КК РМ).

Окремою нормою передбачена відповідальність за втягнення неповнолітніх у незаконне вживання наркотичних, психотропних і/або інших речовин, що володіють схожими властивостями, вчинене особою, що досягла вісімнадцятирічного віку (ч. 1 ст. 209 КК РМ). При цьому кваліфікованою ознакою даного кримінального правопорушення є вчинення зазначених дій із застосуванням насильства або з погрозою його застосування (ч. 2 ст. 209 КК РМ).

У КК *Республіки Таджикистан* [236] антинаркотичні норми містяться у главі 22 «Злочини проти здоров'я населення» (ст. ст. 200-206-1 КК). Відповідальність настає за незаконний оборот наркотичних засобів або психотропних речовин, їх аналогів з метою збуту (ст. 200 КК РТ) чи без мети збуту (ст. 201 КК РТ), викрадення наркотиків (ст. 202 КК РТ), незаконне виробництво, виготовлення, переробка, придбання, зберігання, збут, транспортування або пересилання прекурсорів (ст. 202-1 КК РТ), викрадення прекурсорів (ст. 202-2 КК РТ), незаконне культивування заборонених до вирощування рослин, які містять наркотичні речовини (ст. 204 КК РТ), організацію або утримання притонів для вживання наркотиків (ст. 205 КК РТ), незаконний обіг сильнодіючих або ядовитих речовин з метою збуту (ст. 206 КК РТ). Окремою нормою передбачена відповідальність за втягнення у вживання наркотичних засобів або психотропних речовин або їх аналогів (ст. 203 КК РТ), посилена кримінальна відповідальність настає за вчинення таких дій щодо завідомо неповнолітнього (п. а ч. 2 ст. 203 КК РТ).

Як і законодавство попередніх держав, окремою нормою передбачена відповідальність за втягнення неповнолітнього у вчинення антисуспільних діянь (зокрема, систематичне немедичне вживання сильнодіючих або інших одурманюючих речовин) (ч. 1 ст. 166 КК РТ). Специфічними особливо кваліфікуючими ознаками є вчинення вказаних дій а) щодо двох і більше

неповнолітніх; б) пов'язані із застосуванням насильства чи погрози насильством; в) вчинене повторно (ч. 3 ст. 166 КК РТ).

Пенітенціарний кодекс *Естонської Республіки* [17] містить окремий розділ 1 «Винні діяння, пов'язані з наркотиками», що входить до глави 12 «Винні діяння проти здоров'я населення». Відповідальність встановлена за «традиційні» кримінальні правопорушення – незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин у невеликих розмірах (ст. 183 ПК ЕР) або у великих розмірах (ст. 184 ПК ЕР), незаконне вирощування опійного маку, коноплі і кокаїнових кущів (ст. 188 ПК ЕР). Специфічною нормою є встановлення відповідальності за готування до розповсюдження наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 189 ПК ЕР). Об'єктивну сторону даного кримінального правопорушення складають виготовлення, володіння або передача засобів, пристроїв або речовин, необхідних для вчинення діянь у сфері незаконного обігу наркотичних засобів або виділення на це коштів. Законом встановлено, що суд за вчинення даних злочинів може застосувати додаткове майнове покарання або розширену конфіскацію майна, яке отримане в результаті вчинення злочину.

Окремою нормою передбачено кримінальну відповідальність за передачу наркотичних засобів і психотропних речовин особам, що не досягли вісімнадцятирічного віку (ст. 185 ПК ЕР). Відповідальність диференціюється залежно від розміру наркотичного засобу або психотропної речовини. До обтяжуючих обставин належать вчинення вказаного діяння групою осіб, особою, що раніше вчинила злочин, пов'язаний з наркотиками, або крадіжку, розбій, незаконне ввезення або вивезення, передачі чи обіг наркотичних засобів чи психотропних речовин в місці ізоляції або якщо об'єктом передачі були наркотичні засоби чи психотропні речовини у великому розмірі (ч. 2 ст. 185 ПК ЕР). У випадку, коли метою передачі є підбурювання неповнолітнього до передачі наркотичних засобів або психотропних речовин або пособництво у цьому, винного чекає покарання у виді позбавлення волі на строк від 6 до 20 років або довічне позбавленням волі. Крім того, законодавець встановив відповідальність

за схиляння до незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 186 ПК ЕР) та схиляння неповнолітнього до незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або інших одурманюючих речовин (ст. 187 ПК ЕР). Так, схиляння неповнолітньої особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, до незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або інших одурманюючих речовин або незаконне введення такого засобу або речовини в організм неповнолітнього, карається тюремним ув'язненням на строк від 1 до 10 років. До обтяжуючих обставин належать: вчинення злочину особою, що раніше вчинила злочин у сфері незаконного обігу наркотиків (ч. 2 ст. 187 ПК ЕР), юридичною особою (ч. 3 ст. 187 ПК ЕР).

Третя група країн надає перевагу медичному контролю та є прихильниками ліберальної концепції боротьби з незаконним обігом наркотиків (Нідерланди, Данія, Швейцарія тощо) [256, с. 118].

Наприклад, КК *Данії* [9] містить єдину кримінально-правову норму (§191 КК Данії), що встановлює відповідальність за постачання наркотичних речовин значній кількості осіб або в обмін на велику винагороду або за інших обтяжуючих обставин. Покаранням є позбавлення волі на будь-який строк, що не перевищує 6 років. Якщо ж таке постачання пов'язане із значною кількістю особливо небезпечних або шкідливих наркотичних засобів або якщо передавання такої речовини носила особливо небезпечний характер, то покарання може сягнути 10 років позбавлення волі. Аналогічне покарання чекає на будь-яку особу, котра з порушенням законодавства про наркотичні засоби, що викликають ейфорію, імпортує, експортує, купує, розповсюджує, отримує, виготовляє, виробляє або володіє такими наркотичними засобами з метою збуту [9].

У *Нідерландах* це питання урегульовано не кримінальним кодексом, а спеціальним Законом про опіум 1928 року [15]. Даний закон забороняє зберігання і вживання героїну, кокаїну, ЛСД і амфетамінів, але дозволяє вживання і зберігання з цією ж метою деяких похідних від коноплі наркотиків. Невеликі порції наркотику можна безперешкодно придбати у спеціально відведених

місцях – «наркокав'ярнях». Однак при виявленні сильнодіючих наркотиків поліція без зволікання застосовую жорсткі заходи, спрямовані на припинення незаконних дій і притягнення винних до відповідальності.

Кримінальне законодавство *Норвегії* [20] встановлює відповідальність за виробництво, ввезення, отримання, зберігання, пересилання або переміщення речовин, які належать до наркотичних. Покарання за такі дії встановлено у виді штрафу або тюремним ув'язненням на строк до 2 років. За обтяжуючих обставин до винного може бути застосоване тюремне ув'язнення строком до 10 років.

За рідкісним винятком (Нідерланди, Швейцарія) національне кримінальне законодавство і правозастосовна практика зарубіжних держав відповідають вимогам Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року з поправками, Конвенції про психотропні речовини 1971 року та Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обороту наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року як за визначенням кола кримінально караних діянь, так і за можливостями диференціації відповідальності за їх вчинення. У кримінальному законодавстві більшості зарубіжних держав містяться детально сформульовані описові диспозиції відповідних статей кримінальних кодексів чи інших законів щодо м'яких санкцій, підстави для застосування умовного засудження тощо. Зокрема, у таких держав, як Нідерланди та Іспанія, диференційоване відношення до розповсюдження наркотиків. Тобто в цих країнах дозволено вживання таких наркотиків, як марихуана, гашиш в спеціальних кафе – шопах. Кримінальна відповідальність, звісно, має місце, але лише за незаконне зберігання та збут важких наркотиків (наприклад, героїн, кокаїн тощо).

На нашу думку, обґрунтованою і виправданою є політика зарубіжних держав, у яких щодо наркозалежних осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, застосовується примусове лікування у судовому порядку. За вживання наркотиків не застосовується кримінальна відповідальність, а надається допомога хворим наркоманією і одночасно суворо контролюється та забороняється обіг наркотичних речовин.

Як підсумок, слід зазначити, що законодавство більшості держав світу у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів тяжіє до уніфікації та взаємної інтеграції, що обмовлено транснаціональним характером зазначених кримінальних протиправних діянь. Одним із розповсюджених напрямків державної політики зарубіжних держав є гуманізація методів боротьби з наркоманією, а саме втілення програм медичного лікування і реабілітації засудженого як основної альтернативи відбування покарання (США, КНР). Ще одна тенденція, що спостерігається останнім часом в даній царині законодавчого регулювання – це легалізація обігу певних видів наркотичних засобів (Нідерланди, Швейцарія).

Незважаючи на суттєві відмінності у правовому регулюванні обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів у зарубіжних державах, в результаті проведеного дослідження можемо виокремити спільні риси:

1) при формулюванні складів кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів у зарубіжних державах у переважній більшості випадків за основу взяті положення Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [122], тому мають подібні основні склади кримінальних правопорушень, схожі кваліфікуючі обставини, однак види покарань можуть суттєво різнитися. Тож можемо стверджувати про уніфікацію кримінального законодавства різних держав у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків;

2) законодавство зарубіжних держав в цілому досить диференційовано підходить до визначення форм відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотиків. При цьому у кримінальному законодавстві деяких держав склади кримінальних правопорушень містять в одній-двох нормах (наприклад, КК Данії, КК Норвегії), а в інших – містять розгорнуту систему кримінально-правових норм (наприклад, КК Болгарії, КК КНР та ін.);

3) кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків передбачена у кримінальних кодексах або спеціальних законах комплексного характеру;

4) часто окремим нормативно-правовим актом або додатком до кримінального закону передбачено перелік наркотичних засобів, психотропних речовин. Звернення до цих переліків є обов'язковою умовою при встановленні кримінальної відповідальності;

5) типовим для законодавства більшості зарубіжних держав, що виникли на пострадянському просторі, є криміналізація діянь, пов'язаних із втягненням неповнолітнього до різного роду антисуспільних діянь, зокрема, вживання наркотичних засобів або одурманюючих речовин.

Зважаючи на позитивний досвід зарубіжних держав, вважаємо доцільним запропонувати структурно удосконалити норми КК України та виокремити їх (об'єднати в окремому розділі). З метою розмежування втягнення неповнолітніх у різні види протиправної діяльності пропонуємо виокремити в окремому розділі складі кримінальних правопорушень:

- втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень (ст. 304 КК України);
- втягнення неповнолітніх у вчинення антисуспільної діяльності (пияцтво, зайняття жебрацтвом, азартними іграми) (ст. 304 КК України);
- втягнення неповнолітнього у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України)
- втягнення неповнолітнього у зайняття проституцією (ч.ч. 3, 4 ст. 303 КК України);
- втягнення неповнолітнього в обіг порнографічної продукції (ст.ст. 301-1, 301-2 КК України) [260, с. 138].

Перелік норм, що захищають неповнолітніх, може бути розширено.

Такий підхід, дозволяє виокремити суспільно небезпечні посягання, що мають спільний родовий об'єкт, в окремий розділ, в якому будуть зосереджені норми про відповідальність за кримінальні правопорушення проти нормального фізичного і морального розвитку неповнолітніх. Таке законодавче рішення

вплине на конструювання кримінально-правових норм з врахуванням однорідності охоронюваних законом цінностей, зможе допомогти визначитись зі змістом санкцій цих норм, механізмом заподіяння шкоди охоронюваним законом благам, вирішенню питань звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, розмежування кримінально караної та непротиправної поведінки, а також суміжних складів кримінальних правопорушень.

Висновки до розділу I

У результаті проведеного дослідження можемо стверджувати, що питання боротьби із незаконним наркообігом займають важливе місце у загальній кримінально-правовій політиці держави. Це відображається на законодавчому та правозастосовному рівні, а також приділяється значна увага при здійсненні наукових досліджень. Про це свідчать численні наукові доробки вітчизняних дослідників у цій царині. Науковці досліджують проблеми боротьби з наркозлочинністю з різних ракурсів – кримінально-правового, кримінологічного, адміністративно-правового, оперативно-розшукового тощо. Трапляються наукові дослідження, що лежать на перетині кількох галузей права.

Вивчивши численні наукові дослідження щодо кримінально-правової протидії незаконному наркообігу, доходимо висновку, що питання кримінально-правової охорони неповнолітніх, що задіяні у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, розглядались здебільшого досить побіжно.

Зі свого дослідження ми можемо зробити висновок, що рівень наркотизації неповнолітніх зростає одночасно зі зменшенням загального рівня кількості вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу у державі. Таким чином, ми констатуємо поширеність вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу неповнолітніми та за участю неповнолітніх. Необхідним і обґрунтованим вбачається запровадження особливого захисту неповнолітніх від цілеспрямованого впливу дорослих осіб щодо втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері

незаконного наркообігу не тільки як споживачів, але в якості активних учасників кримінальної протиправної діяльності.

Проведення порівняльно-правового аналізу чинного кримінального законодавства України та окремих зарубіжних держав дає змогу повно і чітко розглянути проблемні питання кримінальної відповідальності за вчинення тих чи інших кримінальних правопорушень, знайти колізії у національному законодавстві та запропонувати шляхи їх подолання, спираючись на досвід зарубіжних держав.

Кримінальне законодавство зарубіжних держав не оминає увагою специфіку та особливі умови регламентування кримінальної відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних правопорушень. Захист неповнолітніх правопорушників забезпечується кримінально-правовими нормами, що містяться у окремій главі у КК зарубіжних країн або у спеціальних законах, які визначають специфічні умови притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними певного віку. Вік кримінальної відповідальності встановлюється по-різному і у більшості зарубіжних країн диференціюється залежно від здатності неповнолітньої особи розуміти характер та значення вчинюваних дій, так званий «принцип розуміння».

Сьогодні майже у всіх державах наявні нормативно-правові акти, які регламентують питання, пов'язані з обігом наркотичних засобів та психотропних речовин. Законодавство більшості держав світу у сфері боротьби із незаконним наркообігом тяжіє до уніфікації та взаємної інтеграції, що обмовлено транснаціональним характером зазначених кримінальних протиправних діянь. Одним із розповсюджених напрямків державної політики зарубіжних держав є гуманізація методів боротьби з наркоманією, а саме втілення програм медичного лікування і реабілітації засудженого як основної альтернативи відбування покарання (США, КНР). Ще одна тенденція законодавчого регулювання – це легалізація обігу певних видів наркотичних засобів (Нідерланди, Швейцарія).

Кримінальне законодавство більшості зарубіжних держав містить норми, що охороняють права та інтереси неповнолітніх та спрямоване на захист

неповнолітнього від втягнення у вчинення кримінальної протиправної діяльності. Проаналізувавши їх, можна дійти висновку, що кримінальні закони зарубіжних держав містять норми, що дозволяють вирішити проблему захисту неповнолітніх від втягнення їх у вчинення кримінальних протиправних діянь, у тому числі й у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин.

РОЗДІЛ II.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДІВ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО
НАРКООБІГУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ
НЕПОВНОЛІТНЬОГО АБО ЗА ЙОГО УЧАСТЮ

2.1. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього

В сучасному світі незаконний наркообіг має стійку тенденцію до зростання. Особливо це вбачається протягом двох останніх десятиліть. Ми можемо впевнено відзначити, що така тенденція негативно впливає на громадський порядок, моральні устої, економіку та політику будь-якої держави. Більше того, абсолютно не буде перебільшенням твердження, що незаконний наркообіг є транснаціональною проблемою.

Особливе занепокоєння викликає розповсюдження наркоманії серед неповнолітніх осіб, а також залучення їх до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу. Правові бар'єри, які ускладнюють незаконний обіг цих небезпечних речовин, сформовані як на національному, так і на міжнародному рівнях, проте вони не є достатньо ефективними.

В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року вказано на загрозову безпеку, пов'язану з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, тяжкість цих кримінальних правопорушень, а також недосконалість системи заходів протидії цьому явищу, які застосовуються на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Крім того, підкреслено, що чинне законодавство спеціально не передбачає кримінально-правового переслідування осіб, які залучають неповнолітніх до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним наркообігом. Вважаємо, що вказані

аспекти потребують детального вивчення, спеціальної законодавчої регламентації, що дозволить уникнути помилок у правозастосовній практиці, а також при кваліфікації вказаної групи кримінальних правопорушень.

Очевидно, що ефективність регламентації відповідальності за дану категорію кримінальних правопорушень наряду залежить від чіткого визначення окремих елементів складів кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми або із їх залученням у сфері незаконного наркообігу. Перш за все потребує уточнення та конкретизації об'єкт, на який посягає ця група кримінальних правопорушень.

Питання, що стосуються об'єкта кримінального правопорушення, є достатньо розробленими у доктрині кримінального права України. В сучасній юридичній літературі існує значна кількість підходів до визначення об'єкта кримінального правопорушення, а також його класифікації. Науковцями справедливо відзначалось, що проблема об'єкта кримінального правопорушення є однією із найскладніших і суперечливих у теорії кримінального права.

З врахуванням складності феномену, що нами вивчається, вбачаємо за необхідне провести категоріальне уточнення окремих положень кримінального закону та доктринальних тверджень з урахуванням специфіки нашого наукового дослідження. Вивченням змісту об'єкта кримінального правопорушення були присвячені наукові праці таких вчених, як В. М. Білоконєв, С. Б. Гавриш, В. К. Гришук, В. П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Кривуля, В. М. Куц, А. В. Ландіна-Виговська, П. С. Матишевський, Ю. В. Орлов, В. Л. Ортінський, В. М. Трубников, Є. В. Фесенко та інших.

Перш ніж перейти до аналізу безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього, необхідно визначити, що слід розуміти під об'єктом кримінального правопорушення та розглянути підходи до його класифікації на основні види.

Наразі однією з найбільш поширених є концепція визначення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин. На противагу їй

упродовж 1990-х років була сформована так звана ціннісна концепція об'єкта кримінального правопорушення, що справедливо вважається однією з найбільш вагомих альтернатив концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини» [95, с. 111]. Основні положення ціннісної концепції викладені у наукових працях Є. В. Фесенка [249; 246] й отримали свій розвиток та підтримку серед багатьох українських вчених, наприклад, у працях П. С. Матишевського і П. П. Андрушка [148, с. 96–101; 2].

Ціннісна концепція Є. В. Фесенка виходить із того, що цінності – це об'єкти, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства загалом [95, с. 114]. Детально не заглиблюючись у дискусію щодо визначення поняття об'єкта кримінального правопорушення, зазначимо, що, на наш погляд, найбільш обґрунтованою вбачається концепція «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності». Ми підтримуємо позицію Є. В. Фесенка, який стверджує, що «більш точно, специфічно і повно можна змодельовати об'єкт злочинів проти здоров'я населення лише вирішуючи це питання з позиції згаданої вище ціннісної теорії об'єкта злочину» [249, с. 90].

Загальновизнана градація об'єктів кримінальних правопорушень включає чотири ланки: загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкт. Загальний об'єкт кримінальних правопорушень визначається ч. 1 ст. 1 КК України. Родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, традиційно визначають як *здоров'я населення*, під яким розуміють суспільні відносини, що відображають фактичний або максимально досяжний в Україні стан організму людей, які в ній проживають чи перебувають, необхідний для забезпечення їх біологічного існування, здатності до активного тривалого життя і відтворення здорового людського покоління [138, с. 4].

Дослідивши наукову літературу, доходимо висновку, що загальновизнаного та всеохоплюючого визначення поняття «здоров'я» не існує. Перш за все, це пов'язано із багатогранністю досліджуваного терміну. Проте багато дослідників традиційно продовжують вважати, що розв'язання цього завдання є виключно проблемою медико-біологічних наук. Але відзначимо, що здоров'я людини є

також проблемою філософії, соціології, психології, педагогіки, юриспруденції та низки інших наук. Брак конструктивного та уніфікованого підходу до визначення здоров'я створює труднощі й невизначеність в результатах наукових досліджень з оцінки впливу різних факторів на здоров'я, визначення рівня здоров'я та компетентного пошуку оптимальних шляхів здоров'я збереження [108, с. 6].

У результаті останніх сучасних досліджень підхід до визначення поняття «здоров'я» дещо змінився. Здоров'я стало розумітися як процес формування й підтримання динамічної рівноваги організму на соматичному і психічному рівнях на основі біохімічних й інформаційно-психологічних адаптаційних механізмів. Здоров'я – це цілісний багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дозволяє людині в різному ступені здійснювати її біологічні та соціальні функції; процес збереження і розвитку фізіологічних властивостей, потенцій психічних і соціальних; процес максимальної тривалості життя при оптимальній працездатності й соціальної активності. Це визначення можна вважати найбільш вдало представленим із позицій цільових функцій будь-якого суспільства [108, с. 6].

Науковці зазначають, що здоров'я – це багатовимірний феномен і виявляється на індивідуальному і популяційному рівнях. Під *індивідуальним здоров'ям* розуміють динамічний стан збереження й розвитку психофізіологічних функцій індивіду, його оптимальної працездатності й соціальної активності при максимальній тривалості життя. *Популяційне здоров'я* (здоров'я населення, колективне, суспільне або громадське) – це процес соціально-історичного розвитку біологічної і психосоціальної життєздатності населення, яке проживає на певній території, у низці поколінь, підвищення його працездатності й продуктивності колективної праці, зростання екологічного домінування та вдосконалення людини як виду [108, с. 9].

Підкреслимо, що терміни «здоров'я особи» та «здоров'я населення» слід відмежовувати. В основу такого відмежування покладено не тільки кількісні показники, а й змістовні. Адже особливістю поняття «здоров'я населення» є те,

що воно спирається не тільки на медичні характеристики, а переважно на соціальні його компоненти.

Здоров'я населення слід розглядати не як суму здоров'я окремих індивідів, а як інтегральну категорію, що детермінується такими чинниками, як політика й стратегія держави, спрямовані на збереження і поліпшення здоров'я населення, умови взаємодії соціальних груп і виробничих колективів у процесі праці, суспільного життя, у побуті. На здоров'я населення впливають особливості демографічних процесів у країні, показники фізичного розвитку молодого покоління, тенденції змін у характері патологій населення тощо. Тому здоров'я населення можна розглядати як соціально-демографічну категорію, яка відображає здатність членів суспільства повноцінно виконувати функцію з подальшого розвитку суспільства і вести спосіб життя, що забезпечує збереження, зміцнення й розвиток цієї здатності.

Є. В. Фесенко підсумовує, що здоров'я населення – це такий стан організму людей, який є достатнім для забезпечення їх біологічного існування, здатності до тривалого активного життя і відтворення здорового людського покоління. У кримінально-правовому аспекті здоров'я населення виступає як один із компонентів цінностей, що утворюють родовий об'єкт групи злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини КК [249, с. 92].

Однак слід уточнити, що об'єкт усіх кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним наркообігом, перебуває у діалектичному зв'язку з родовим і безпосередніми об'єктами, займає проміжне становище між ними і за своїм статусом визначається як видовий. Таким видовим об'єктом зазначеної категорії кримінальних правопорушень є швидше не здоров'я населення як таке, а *безпека здоров'я населення*. Вказівка на безпеку здоров'я населення, як і вказівка на предмет кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркообігом, звужують родовий об'єкт – здоров'я населення – до меж видового об'єкта. Під безпекою здоров'я населення, на наш погляд, слід розуміти соціальні цінності, що полягають у забезпеченні безпеки здоров'я населення від немедичного

негативного впливу чи можливого впливу наркотичних засобів, які охороняються кримінально-правовими нормами.

Складність визначення безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері незаконного наркообігу неповнолітнім або із залученням неповнолітнього, викликана перш за все особливостями змістовної складової, що стосується кримінально-правової охорони прав і законних інтересів неповнолітніх осіб.

Вважаємо, що *основним безпосереднім об'єктом* кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або із їх залученням, є безпека здоров'я населення як охоронювана нормами права соціальна цінність, що забезпечує певний ступінь фізичного, психічного і психологічного благополуччя невизначеного кола осіб.

Крім того, слід виділити *додатковий безпосередній об'єкт*, який в окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах виступає обов'язковим – інтереси неповнолітніх, умови нормального розвитку і правильного морального виховання неповнолітніх, громадський порядок тощо.

Можна впевнено стверджувати, що об'єкт кримінальних правопорушень не вичерпується наведеним вище переліком соціальних цінностей. Негативного впливу зазнають й інші соціальні зв'язки – сімейні цінності, розвиток людини у фізичному та психологічному аспектах. Зазнаючи кримінального протиправного впливу неповнолітні стають на шлях кримінально протиправної поведінки, вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини проти власності, проти життя та здоров'я особи тощо [261, с. 291].

В аспекті вирішення питання щодо визначення об'єкта зазначених кримінальних правопорушень важливе значення мають поняття та ознаки потерпілого від цих злочинних діянь, належних їм нематеріальних благ, соціальних зв'язків, спрямованих на створення чи збереження цих благ, а також предметів, на які діяв суб'єкт кримінального правопорушення [249, с. 90].

Під потерпілим у науці кримінального права розуміють «соціального суб'єкта (фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або ж

суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої, і на якого вказано в законі при формулюванні певного виду злочину» [224, с. 94]. Як зазначають дослідники, виявити, хто є потерпілим від кримінального правопорушення, можна шляхом тлумачення будь-якої кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за певний склад кримінального правопорушення. Проте ознакою складу кримінального правопорушення потерпілий стає лише у тих випадках, коли на нього безпосередньо вказано у законодавчому формулюванні певної норми кримінального закону [224, с. 93].

У межах аналізованих складів кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за незаконний наркообіг із залученням неповнолітнього (ч. ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України), питання про визначення потерпілого не стоїть так гостро, як при аналізі вчинення таких діянь щодо неповнолітнього (малолітнього). В останньому випадку неповнолітні (малолітні) виступають так званими «спеціальними потерпілими», вчинення кримінальних правопорушень щодо яких носить підвищений ступінь суспільної небезпечності.

Є. В. Фесенко зазначає, що з'ясовуючи поняття «потерпілі» слід мати на увазі, що такі діяння мають масштабне поширення, їх небезпечні наслідки не локалізуються на окремій персоні, вони полягають у спричиненні шкоди великій кількості людей. Автор авторитетно стверджує, що «потерпілою стороною в результаті вчинення даних злочинів є населення України» [249, с. 90].

Неповнолітні, що залучаються до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, зазвичай є активними споживачами наркотиків. По суті, неповнолітні одночасно можуть виступати суб'єктами даних кримінальних правопорушень і потерпілими від них. Вживання наркотиків негативно впливає на розвиток молодого покоління, сприяє розповсюдженню небезпечних інфекційних захворювань (наприклад, СНІДу, гепатитів В, С), знижує імунітет.

Вживання наркотиків ніколи не проходить безслідно, адже наркоманія це важке захворювання, що зачіпає всі органи і системи організму.

Здоров'я неповнолітніх – це абсолютне благо, яке повинно перебувати під особливо ретельною охороною держави, адже від здоров'я дітей сьогодні залежить майбутній генофонд нації. Без перебільшення, захист здоров'я неповнолітніх повинен бути пріоритетним напрямком сучасної політики нашої держави.

Таким чином, при визначенні особливостей безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю, викликана перш за все особливостями змістовної складової, що стосується кримінально-правової охорони прав і законних інтересів неповнолітніх осіб. Додатковим безпосереднім об'єктом (в окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах він є обов'язковим) виступають інтереси неповнолітніх, умови нормального розвитку і правильного морального виховання неповнолітніх, громадський порядок тощо. Можна впевнено стверджувати, що об'єкт кримінальних правопорушень не вичерпується наведеним вище переліком соціальних цінностей. Негативного впливу зазнають й інші соціальні зв'язки – сімейні цінності, розвиток людини у фізичному та психологічному аспектах.

Однією із теоретичних проблем кримінального права є визначення місця *предмета кримінального правопорушення* у структурі складу кримінального правопорушення. Ця глибока дискусія виходить за межі нашого наукового дослідження, однак вважаємо за необхідне згадати про ті концепти, які були розроблені науковцями та вдало узагальнені А. А. Музикою та Є. В. Лашуком [160, с. 90-92]:

1) предмет кримінального правопорушення визнається факультативною ознакою складу кримінального правопорушення. Цю точку зору підтримували П. С. Матишевський, В. Я. Тацій, М. І. Бажанов та інші. Так, В. Я. Тацій вказує, що предмет кримінального правопорушення існує поряд з об'єктом і є самостійною факультативною ознакою складу кримінального правопорушення

[131, с. 100]. На думку П. С. Матишевського, предметом кримінального правопорушення є речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин [148, с. 104];

2) предмет кримінального правопорушення відносять до ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Наприклад, П. П. Михайленко вказує, що предмет злочину – це обов'язкова ознака низки складів злочинів, але при цьому розглядає його поряд з факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення [152, с. 76];

3) предмет кримінального правопорушення розглядають як складову частину об'єкта кримінального правопорушення (інколи їх навіть ототожнюють) чи як будь-який структурний елемент суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Так, деякі автори вважають, що предмет кримінального правопорушення необхідно розглядати в єдності із об'єктом, оскільки предмет виступає складовою частиною останнього [120, с. 11].

Переважає ж більшість дослідників відзначають, що предмет кримінального правопорушення має матеріальний характер вираження [126, с. 112; 131, с. 100]. А. Є. Лащук уточнює, що предмет кримінального правопорушення набуває прояву в матеріальних цінностях, які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами, з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється кримінальне протиправне діяння [143, с. 20].

У складах кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу предмет виступає обов'язковою ознакою їх складів, неодмінно встановлюється під час досудового розслідування та під час судового кримінального провадження, суттєво впливає на кваліфікацію аналізованих кримінальних правопорушень.

До предметів кримінальних правопорушень, визначених розділом XIII Особливої частини КК України належать: 1) наркотичні засоби (ст. ст. 305, 307-309, 314-320 КК України); 2) психотропні речовини (ст. ст. 305, 307-309, 314, 315, 317-320 КК України); 3) їх аналоги (ст. ст. 305, 307-309, 314, 315, 317, 320 КК

України); 4) прекурсори (ст. ст. 305, 311, 312, 318, 320 КК України); 5) фальсифіковані лікарські засоби (ст. ст. 305, 321-1 КК України); 6) снотворний мак чи конопля (ст. ст. 310, 320 КК України), 7) обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313 КК України); 8) документи, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК України); 9) рецепт на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК України); 10) отруйні чи сильнодіючих речовини (ст. 321 КК України); 11) отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби (ст. 321 КК України); 12) одурманюючі засоби (ст. ст. 322, 324 КК України); 13) допінг (ст. 323 КК України); 14) мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини (ст. 326 КК України); 15) радіоактивно забруднені продукти харчування чи інші продукти (ст. 327 КК України).

За способом опису предмету у кримінальному законі, аналізовані кримінальні правопорушення можна поділити на три групи:

1) перелік предметів кримінальних правопорушень наводиться в інших нормативних актах (ст. 305, ст. 307, ст. 308, ст. 309, ст. 314, ст. 315, ст. 316, ст. 320 КК України);

2) певний вид предмету вказується у диспозиції статті (ст. 306, ст. 313, ст. 317, ст. 318, ст. 319 КК України);

3) у КК наводиться вичерпний перелік предметів (ст. 310 КК України).

У своєму дослідженні ми проаналізуємо лише найбільш розповсюджені предмети кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за їх участю. Більшість предметів, пов'язаних з незаконним наркообігом, введені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі – Перелік) у вигляді Таблиць I-IV [208]. Як вказує Пленум ВСУ, для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога такого засобу, речовини або прекурсора, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності наркотиковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах даної категорії обов'язково має бути висновок експерта з цих питань [213]. Хоча

варто відзначити, що КПК України [137] у ч. 2 ст. 242 не передбачає обов'язкового залучення експерта для проведення експертизи у цьому випадку, що слід визнати недоліком та внести відповідні зміни до кримінального процесуального закону.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», наркотичні засоби – це речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку [212]. Як бачимо, законодавець виокремлює і розрізняє засоби та речовини, препарати та рослини. Як вірно вказує О. В. Дуліна, наведене поняття наркотичних засобів є родовим, отже, складається з видових категорій, що мають свої особливості. У наведеному визначенні відображено видові поняття: рослини, препарати та речовини. Кожне з них виражає якісно визначений стан наркотичних речовин. Слід підкреслити розбіжності у згаданих видових поняттях, бо урахування їх є необхідним при застосуванні кримінально-правових норм [102, с. 136].

Рослина – це організм, що розвивається у нерухомому стані, харчується неорганічними і органічними речовинами з ґрунту та повітря, здатний створювати органічні речовини з неорганічних. У нашому дослідженні йдеться про так звані наркотичні рослини, що містять у собі активні хімічні сполуки (речовини-алкалоїди). Наявність алкалоїдів, наприклад, у снотворному маку (морфін, кодеїн, папаверін тощо), у кущах коки (кокаїн), у коноплях (тетрагідроканнабінол), у траві ефебри (ефедрин) перетворює їх у наркотиковмісні чи психотроповмісні рослини, але не у власне наркотичні чи психотропні речовини. Не належить до останніх і сировина, що виробляється з цих рослин (макова солома, опій-сирець, марихуана, сік листя коки тощо). Вона є вихідним матеріалом для виготовлення наркотиків і психотропів. Отже, власне наркотичні та психотропні речовини самі по собі не існують. Вони містяться у відповідних рослинах чи їх частинах у вигляді хімічних сполук. Останні після їх отримання з рослин стають фактично наркотичними чи психотропними речовинами [102, с. 136].

Препарат – суміш речовин у будь-якому фізичному стані, що містить один чи декілька наркотичних засобів та (або) одну чи декілька психотропних речовин, включених до таблиць II і III Переліку, або суміш речовин у будь-якому

фізичному стані, що містить один чи декілька наркотичних засобів, психотропних речовин, включених до таблиць II і III, і прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до таблиці IV Переліку [212].

Аналогічний підхід законодавець демонструє і щодо визначення поняття психотропних речовин – це речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку [212]. Як бачимо, законодавчі визначення є не достатньо інформативними та мають бланкетний характер. У Переліку також відсутнє узагальнене визначення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Вважаємо за необхідне вказати у нормативно-правових актах (наприклад, передбачити у Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори») узагальнене визначення понять «наркотичні засоби», «психотропні речовини», «аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин», спираючись на їх ознаки. Досить вдало і повно ці ознаки визначив О. В. Козаченко: а) фізична характеристика, яка виражається у хімічній структурі, агрегатному стані, можливістю взаємодії з іншими речовинами; б) юридична, яка виражається в закріпленні переліку наркотичних засобів і психотропних речовин у нормативно-правових актах; в) соціальна – вона відображається в порушенні стійких соціальних зав'язків осіб, які вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, що тягне виникнення негативних наслідків для всього суспільства в цілому; г) медична, яка виражається у специфічному впливі препаратів, що вживаються, на центральну нервову систему людини з виникненням симптомів тяжкого захворювання (толерантність, абстиненція і та інші) [120, с. 12]. Щодо аналогів наркотичних засобів слід додати дві ознаки. Перша має бути пов'язана з процесом визнання конкретної речовини аналогом наркотичного засобу чи психотропної речовини, а також зі встановленням порядку визначення (проведення експертизи) даної речовини аналогом. До другої ознаки слід віднести визнання ідентифікованого аналога підконтрольним та обмеженим в обігу.

Таким чином, під *наркотичними засобами* пропонуємо розуміти рослини, сировину або речовину природного, синтетичного і напівсинтетичного

походження (фізична ознака), що мають властивість впливати на центральну нервову систему, призводять до стану особливого сп'яніння і наркотичної залежності (медична ознака), визначаються і відносяться до зазначеної категорії міжнародними конвенціями та спеціальними нормативними актами (юридична ознака), а зловживання ними ставить під загрозу безпеку здоров'я населення (соціальна ознака).

У свою чергу, *психотропні речовини* можна визначити як будь-які природні і синтетичні речовини та матеріали, що здійснюють стимулюючий або депресивний вплив на нервову систему, викликають галюцинації, порушення моторної функції, мислення, сприйняття або настрою, призводять до стану залежності, визначаються і відносяться до зазначеної категорії міжнародними конвенціями та спеціальними нормативними актами, а зловживання ними ставить під загрозу безпеку здоров'я населення.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин визначені у законодавстві, на наш погляд, досить вдало – як заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, що не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють. Прекурсори – це речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [212].

Важливого значення при здійсненні даного наукового дослідження набуває класифікація наркотичних засобів. На сьогодні у науці кримінального права існує досить багато запропонованих і обґрунтованих науковцями підходів до класифікації наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів за походженням, за терапевтичним використанням, за впливом на той чи інший орган чи систему, за хімічною будовою, за механізмом впливу, за періодом виникнення залежності, за способами виготовлення, за джерелами надходження до споживачів, за назвою на сленгу. На нашу думку, найбільш

чіткою та зручною у використанні є класифікація, запропонована О. В. Козаченком. Автор виокремлює види засобів і речовин, які можуть бути предметами незаконного наркообігу і які здатні у разі зловживання ними викликати виникнення наркоманії і токсикоманії:

а) наркотичні засоби, вживання яких викликає наркоманію:

- опіати-алкалоїди, які можуть бути вилучені з маку, і сама рослина маку за виключенням зерен;

- препарати, які виготовляються з коноплі і містять тетрагідроканабінол;

- кокаїн-алкалоїд, який вилучається з рослини коки і сама рослина;

б) психотропні речовини, вживання яких викликає токсикоманію:

- речовини гіпнотичного і седативного характеру;

- антидепресанти і психостимулятори;

- речовини галюциногенного типу;

в) прекурсори – речовини, які використовуються та застосовуються в процесі виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин;

г) аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин - речовини, які подібні за молекулярною структурою і впливом на організм людини з наркотичними засобами і психотропними речовинами, але не віднесені до них;

д) одурманюючі речовини – лікарські препарати, вживання яких у дозах, що значно перевищують терапевтичні, здібні викликати одурманювання, а також токсичні речовини промислового та побутового призначення [120, с. 6-7].

Дослідники виділяються три види наркотичних засобів залежно від джерела їх виготовлення: опіати; препарати, які виготовляються з коноплі; кокаїн. До групи опіатів відносяться анальгетики, які включають велику групу препаратів природних алкалоїдів опію або їх напівсинтетичні сполуки, та штучні анальгетики – похідні динілпиперидіна та діденілметана. Відомі наркотичні засоби, які виготовляються з маку: опій, макова солома, концентрат настою макової соломи, морфін, кодеїн, героїн та інші, які спроможні бути предметами незаконного обігу, а значить - і предметом кримінальних правопорушень. До наркотичних засобів типу канабісу належать ті, що виготовлені з найбільше

насичених тетрагідроканабінолом частин рослин коноплі (маріхуана, гашиш, гашишна олія і т.ін.). Третю групу наркотичних засобів складає кокаїн, який отримується з листя рослини коки. Відкриття алкалоїду кокаїну відіграло позитивну роль в медицині. Але близькість терапевтичної і ейфоричної дози кокаїну призвела до виникнення кокаїнової наркоманії, тому кокаїн з медичною метою не використовується [120, с. 12-13].

Розподіл психотропних речовин здійснюється за допомогою фармакологічного критерію з урахуванням фізичних ознак психотропів. До першої групи відносять речовин гіпнотичного й седативного характеру, до яких належать похідні барбітурової кислоти (барбаміл, нембутал та інші), а також речовини пипередінового ряду (ноксерон). До другої групи психотропних речовин відносять амфетаміни та інші стимулятори нервової системи. До групи галюциногенів віднесені мескалін, псилоцибін та діетиламід лізергінової кислоти (ЛСД) [120, с. 13].

Поняття «прекурсор» об'єднує в собі дві групи речовин:

- речовини, які можуть служити базовим матеріалом для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин (ізосафрол, 3,4-метілендіоксифеніл, 2-пропанол, ергометрін та інші);

- речовини, які використовуються для виготовлення наркотиків і психотропів (етилловий ефір, ацетон, ангідрид оцтової кислоти та інші) [120, с. 14].

Для кількісної характеристики наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів використовуються Таблиці розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів [209]. Слід погодитися з твердженням, що згадувані Таблиці потребують доповнення, адже така кількісна характеристика, як «значний розмір», яка де-факто використовується в судовій практиці, відсутня. Наразі «значний розмір» не встановлений у Таблиці, а вираховується межами невеликого і великого розмірів наркотичних засобів та психотропних речовин. Варто відзначити, що такий підхід використовується й у проєкті нового КК України: «значний розмір» – такий, що перевищує невеликий розмір і є меншим ніж великий розмір наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або

прекурсорів [213]. Очевидно, слід запропонувати доповнити Таблиці відповідним стовпцем, що буде визначати кількісну характеристику значного розміру наркотичних засобів та психотропних речовин.

На практиці виникають проблеми визначення сукупного розміру предмета кримінального правопорушення через розповсюдження так званої полінаркоманії при вилучення наркотичних засобів і психотропних речовин, віднесених до різних кваліфікаційних груп. Для вирішення проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень на підставі кількості вилучених наркотиків, психотропів чи прекурсорів розроблено комп'ютерну програму визначення сукупного розміру декількох наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, яка використовується в діяльності експертів-криміналістів.

У Методичних рекомендаціях вказується, що при вирішенні питання про кваліфікацію кримінальних правопорушень щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів різних видів розмір цих засобів (речовин) визначається виходячи з їх загальної кількості. При визначенні сумарної кількості наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів необхідно дотримуватись такої методики: 1) визначити, яку частку від відповідного розміру (значний, великий або особливо великий розмір) становить кількість кожного із видів досліджуваних наркотичних засобів або психотропних речовин; 2) скласти ці частки; 3) якщо сумарна кількість перевищує, то досліджувані предмети можуть бути визнані як у великих або особливо великих розмірах [177, с. 11].

У даному випадку вважаємо за необхідне вказати, що розмір наркотичних засобів різних кваліфікаційних груп після сумування їх кількості, слід визначати за кількістю найбільш небезпечного наркотичного засобу. Наприклад, в особи вилучили 2 г. трамадолу та 2 г. тримеперидину (промедолу). Взяті окремо розміри наркотичних засобів, відповідно до Таблиць [209] не є великими. Однак при складанні (4 г.) отримуємо великий розмір для тримеперидину (промедолу) (відповідно до Таблиць великий розмір цього препарату фіксується від 3 г.), однак показник трамадолу (відповідно до Таблиць великий розмір цього препарату фіксується від 5 г.) для інкримінування цієї ознаки є недостатнім. Ми вважаємо,

що у таких випадках слід орієнтуватися на розмір наркотичного засобу, що є більш небезпечним. У наведеному прикладі мінімальною межею великого розміру слід вважати 3 г., що встановлені для тримеперидину (промедолу).

Важливого значення для кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу у багатьох випадках мають кількісні і якісні ознаки предмета кримінального правопорушення. Так, якісні ознаки, а саме, належність наркотичного засобу чи психотропної речовини до особливо небезпечних, зумовлюють кваліфікацію дій винного за ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 307 КК України (кваліфіковані склади кримінальних правопорушень), ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 314 КК України (особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень).

Кількісні ознаки «великий розмір наркотичних засобів» (ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 320 КК України), «великий розмір коштів» (ч. 2 ст. 306 КК України), «снотворного маку в кількості п'ятисот і більше рослин чи конопель у кількості п'ятдесят і більше рослин» (ч. 2 ст. 310 КК України) формулюють кваліфіковані склади, а «особливо великий розмір» (ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 309 КК України) – особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень.

Разом з тим, слід відзначити, що у низці складів кримінальних правопорушень, що передбачені розділом XIII Особливої частини КК України, якісні та кількісні ознаки предмета кримінального правопорушення не впливають на кваліфікацію (наприклад, ч. 1 ст. 305, ч. 1 ст. 306, ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 310, ч. 1, ч. 2 ст. 313, ч. 1, ч. 2 ст. 314, ч. 1, ч. 2 ст. 315, ч. 1, ч. 2 ст. 316, ч. 1, ч. 2 ст. 317, ч. 1, ч. 2 ст. 318, ч. 1, ч. 2 ст. 319, ч. 1 ст. 320 КК України).

Слід додати, що розділ XIII Особливої частини КК України потребує удосконалення, адже у ньому не міститься кримінально-правова оцінка незаконних дії з розповсюдженими на сьогодні іншими особливо шкідливими речовинами «нового покоління», які можуть завдати шкоду здоров'ю населення. Йдеться про нові психоактивні речовини (НПР), під якими слід розуміти речовини синтетичного чи природнього походження, вживання яких впливає на функціонування центральної нервової системи. Слід відзначити, що вже з 2008

року у документах міжнародних організацій (Європейський центр моніторингу наркотиків і наркоманії при ООН) використовується поняття «new psychoactive substance» (скорочено NPS) [14].

Враховуючи, що процедура внесення нових речовин у Перелік наразі спрощена, однак все одно займає тривалий час, на нелегальному ринку стали з'являтися нові види непідконтрольних психоактивних речовин, які не внесені до Переліку. Безкарність розповсюдження цих речовин і їх доступність створили умови для їх швидкого розповсюдження.

Міжнародний комітет контролю за наркотиками відзначав, що спектр речовин, які стають предметом зловживання, продовжує розширятися, на багатьох із них не розповсюджується міжнародний контроль, у зв'язку з чим звертається увага на необхідність встановлення за ними контролю на національному рівні, створення системи раннього попередження про небезпеку нових психоактивних речовин [18].

Наприклад, все більш розповсюдженими серед молоді наразі є гриби, що містять псилоцибін, який належить до наркотиковмісних рослин. Вони набирають популярності через їх низьку вартість та доступність. Відзначимо, що псилоцибінові гриби несуть серйозну шкоду здоров'ю на рівні марихуани, гашишу тощо. Їх вживання призводить до необхідності лікування у психіатричній клініці. Іншим видом наркотиковмісної рослини є кат (виду *Catha edulis*), він викликає серйозну залежність і знищує організм зсередини. Так, на практиці дії одного із суб'єктів були кваліфіковані за ч. 2 ст. 309 КК України. У особи було вилучено «один пакет сірого кольору з психотропною речовиною - плодовим тілом грибів, масою 43,49 г в перерахунку на висушену речовину» [42]. У іншому кримінальному провадженні предметом кримінального правопорушення були «гриби роду *Psilocybe*, плодове тіло яких містить псилоцин, який являється психотропною речовиною», за зберігання і виготовлення якого особу було засуджено за ч. 2 ст. 309 КК України [46].

В одному із досліджуваних кримінальних проваджень предметом кримінальних правопорушень стали препарати анаболічної дії, що

використовуються для збільшення м'язової маси і сили, сильнодіючі лікарські засоби та отруйні речовини, які обвинувачений збував без передбаченого законом дозволу професійним спортсменам [68]. Такі препарати набули популярності серед осіб, що бажають скоректувати масу тіла, коли за рекомендацією консультанта (дієтолога) або тренера вони вживають біологічно активні добавки (БАДи), анаболічні стероїди та інші препарати, що містять заборонені речовини. Їх вживання призводить не тільки до негативних наслідків для здоров'я (захворювання серця, серцево-судинної системи, зниження згортання крові, анорексія, безсоння, онкологічні захворювання і токсикоманія), а й до летальних наслідків.

Тому наразі необхідно в межах КК України та на рівні постанови КМУ сформувати Перелік нових психоактивних речовин та встановити кримінальну відповідальність за незаконний обіг таких речовин. При цьому обов'язково слід врахувати, що дії із новими психоактивними речовинами можуть бути вчинені із залученням неповнолітнього (малолітнього) і ця обставина несе підвищений ступінь суспільної небезпечності та має бути врахована як обтяжуюча (особливо обтяжуюча), беручи до уваги масштаби поширення нових психоактивних речовин, їх здатність викликати залежність та заподіяти шкоду здоров'ю населення.

У світі наркобізнес набуває широких оборотів. Процес боротьби з цим глобальним явищем ускладнюється стабільною появою наркотиків нового покоління [10], штучним створенням препаратів та речовин, які негативно впливають на організм людини при їх систематичному вживанні та викликають звикання. У зв'язку з цим виникає необхідність проведення просвітницьких заходів для забезпечення обізнаності суспільства про шкоду від наркотиків нового типу, а також для розширення знань про парадокси ефектів від їх вживання. Програми профілактики наркоманії повинні бути адаптовані до соціального контексту [10]. Тому важливо аналізувати та досліджувати постійно оновлюваний предмет кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері незаконного наркообігу.

Щодо предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України, у теорії кримінального права триває дискусія: одні вчені визнають ним наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори [147, с. 10], а інші – місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [175, с. 109; 83, с. 40-44]. А. А. Вознюк та В. С. Щирська вказують, що «найбільш прийнятною є позиція, відповідно до якої предметом досліджуваного злочину є зазначені місця, оскільки організація, утримання та надання приміщень стосуються передусім саме місць, а не наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Діяльність особи, яка вчиняє злочин, спрямована саме на цей предмет, його створення, забезпечення та підтримку нормального стану. До того ж, злочин учиняють насамперед шляхом впливу на місця, а вже потім – на наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги» [85, с. 24]. Ми підтримуємо зазначений підхід і вважаємо його достатньо обґрунтованим.

Судова практика під місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів визнає будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартири, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою [213]. Подібні визначення містять у працях науковців [125, с. 466; 130, с. 493]. Однією з ознак таких місць є їх періодичне чи систематичне відвідування споживачами наркотичних засобів чи психотропних речовин [135, с. 658]. Як відзначають А. А. Вознюк та В. С. Щирська, «визначення цих місць суто як приміщень значно звужує сферу документування протиправної діяльності осіб, що організовують чи утримують місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Крім того, у ст. 317 КК України терміни «місце» та «приміщення» вжито як окремі, самостійні категорії, а отже для їх ототожнення немає підстав» [85, с. 26].

В судовій практиці трапляються випадки, коли вживання наркотичних засобів відбувається не в приміщенні, а в іншому місці, наприклад на подвір'ї,

пляжі, в автомобілі, вагоні потягу тощо. Так, наприклад, в одному з випадків таке місце було організоване в саду приватного будинку [40]. У зв'язку з цим деякі дослідники критикують позицію Ю. В. Бауліна, відповідно до якої дії, пов'язані з організацією або утриманням такого місця поза певним приміщенням (у лісі, на пляжі) не містять ознак цього кримінального правопорушення [135, с. 658] та обґрунтовано пропонують особу, яка організувала або утримувала ці місця поза певним приміщенням (у саду, лісі, транспортному засобі тощо), притягнути до кримінальної відповідальності за ст. 317 КК України [85, с. 26].

2.2. Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього

При здійсненні кримінально-правового аналізу складу кримінального правопорушення, особливу увагу приділяють аналізу його об'єктивної сторони. У теорії кримінального права її визначають зазвичай як зовнішню сторону кримінального правопорушення, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), що спричиняє або створює небезпеку спричинення суспільно небезпечних наслідків, а також характеризується наявністю причинного зв'язку між діянням і наслідком, часом, місцем, обставинами, способами і засобами вчинення кримінального правопорушення [129, с. 28]. Науковці відзначають, що об'єктивна сторона має вирішальне значення для встановлення складу кримінального правопорушення, оскільки: а) не може бути визнано кримінальним правопорушенням те, що не має зовнішнього вираження, отже, склад будь-якого кримінального правопорушення включає зовнішні ознаки діяння; б) зовнішні ознаки залишають, як правило, сліди у матеріальному світі, внаслідок чого стає можливим відносно точне відновлення картини кримінального правопорушення і доведення факту його вчинення; в) зовнішні ознаки є найбільш надійним критерієм вираження внутрішніх ознак (суб'єктивної сторони) через їх органічну єдність і через об'єктивну неможливість безпосереднього сприйняття психічних явищ, тобто за допомогою

об'єктивних ознак виявляються суб'єктивні; г) у зовнішніх ознаках кримінального правопорушення зосереджено ознаки, що характеризують суспільну небезпечність кримінального правопорушення у виді шкідливості і небезпечності кримінального правопорушення [101, с. 50].

Загальновизнано, що одним із найважливіших відмежувальних елементів складу кримінального правопорушення є ознаки його об'єктивної сторони, що визначаються у диспозиції статей кримінального закону або прямо впливають із його змісту. В аналізованих кримінальних правопорушеннях, що вчиняються із залученням неповнолітнього (малолітнього), ці ознаки визначаються диспозиціями ч. ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України. Вказані норми є відсильними. Для з'ясування їх точного змісту слід звертатися до перших частин вказаних статей.

Зі змісту ст. 11 КК України випливає, що будь-яке кримінальне правопорушення – це, передусім, діяння. Саме тому діяння належить до обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення. Кримінально протиправне діяння (у формі дії чи бездіяльності) – це усвідомлена, вольова, цілеспрямована поведінка особи, що викликає певні негативні зміни в оточуючому середовищі. Кримінально протиправне діяння має складний характер, який включає множинні рухи тіла, що утворюють в цілому акт або систему актів кримінальної протиправної поведінки, що викликає шкідливі наслідки.

В теорії кримінального права одним із критеріїв класифікації складів кримінальних правопорушень є спосіб опису в законі ознак складу кримінального правопорушення, в тому числі і діянь, що характеризують об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення. З урахуванням цього критерію, усі кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього (малолітнього), належать до складних кримінальних правопорушень із альтернативними діяннями. Тобто вчинення будь-якого діяння, що перераховані у диспозиціях ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 317 КК України, за наявності решти елементів складів кримінальних правопорушень, тягне за собою

кримінальну відповідальність за відповідною частиною вказаних статей. В той же час, вчинення послідовно ряду діянь, вказаних у диспозиціях ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 317 КК України, за наявності єдиного умислу на їх вчинення, буде становити єдине продовжуване кримінальне правопорушення. Множинність кримінальних правопорушень у такому випадку відсутня.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 307 та 309 КК України, є майже однаковою. Вона характеризується наявністю вичерпного переліку дій: виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Відмінність між вказаними статтями полягає лише в тому, що ст. 309 КК України не передбачає збуту і мети збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [219, с. 122].

Судова практика надає нам чіткі правові орієнтири щодо тлумачення понять «виробництво», «виготовлення», «придбання», «зберігання», «перевезення», «пересилання», «незаконний збут» наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також «організація» та «утримання» місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та «надання приміщення» для вживання вказаних речовин. Ми не будемо дублювати визначення, що детально виписані у постанові Пленуму ВСУ [213], однак вкажемо, що не зважаючи на такі детальні правові орієнтири, на практиці виникають проблеми правозастосовного характеру. Так, зокрема, не зрозуміло як кваліфікувати отримання наркотичного засобу в якості застави. З одного боку такі дії слід розцінювати як незаконне придбання, а з іншого – як незаконне зберігання до моменту виконання умови застави. Вбачається, що більш правильно розглядати такі дії як незаконне придбання, оскільки воно може мати не тільки постійний, а й тимчасовий характер, а наркотичні засоби переходять у повне володіння, користування і розпорядження. Тобто при отриманні наркотика в якості застави, дії винного слід розглядати як придбання. Однак при передачі наркотика на тимчасове зберігання придбання

відсутнє, адже при цьому виключається право на розпорядження та користування наркотиками.

На практиці виникають певні проблеми при розмежуванні придбання і зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. При виявленні у особи наркотиків, які незаконно зберігаються, досить часто важко встановити і довести факт їх придбання. У більшості таких випадків обвинуваченому буде інкриміновано не тільки зберігання, а й придбання наркотичного засобу. Слід вказати, що в такій ситуації, коли особа обвинувачується у вчиненні придбання наркотиків, це означає, що фактично їй інкримінується діяння, об'єктивна сторона якого не доведена. Судова практика засвідчує, що в обвинувальних вироках неодноразово траплялися формулювання, що суб'єкт придбав «у невстановленої особи», «у невстановлений час», «у невстановленому місці», «за невстановлених обставин» та зберігав наркотичні засоби [57; 63; 70; 79]. Таким чином, слідство інкримінує, а суд, перевіривши обставини кримінального провадження, підтверджує те, що наркотичні засоби не були підкинуті особі, що особа отримала їх усвідомлено за власним бажанням та встановлює відповідальність за незаконне придбання наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогів. Проте ми вважаємо, що у такому випадку термін «придбання» не слід навіть згадувати у вирокі. Варто вживати формулювання «отримав від невстановленої особи і зберігав...». Такий підхід, на нашу думку, більш точно відповідає змісту кримінального закону і дозволить уникнути необґрунтованого обвинувачення.

Отже, інкримінування особі того чи іншого альтернативного діяння, що становить об'єктивну сторону складу незаконного наркообігу, допустиме лише у тому випадку, коли інкриміноване діяння доведене, обґрунтоване, підтверджене належними доказами. Вважаємо помилковою практику, коли за наявності доведеного факту зберігання наркотиків, винному інкримінується придбання наркотичних засобів навіть у тому випадку, коли факт їх придбання не було належним чином доведено.

Із передбачених у ст. 307 КК України альтернативних дій найбільшу суспільну небезпечність становить *збут*, тобто розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. У згаданій постанові Пленуму ВСУ 2002 року [213] вказано, що «під незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо)».

Наприклад, як збут психотропної речовини були кваліфіковані дії обвинуваченого за таких обставин. 10.06.2020 р. в ході особистого обшуку у нього було виявлено та вилучено два поліетиленових пакети з пазовими застібками з вологими порошкоподібними речовина бежевого кольору та чотири ємності з рідинами невідомого походження. Згідно з висновком експерта надані на дослідження вологі порошкоподібні речовини бежевого кольору містять психотропну речовину, обіг якої обмежено – амфетамін. Загальна маса амфетаміну складає 41,204 г. Загальна маса амфетаміну в рідинах становить 201,94 г.

Допитаний в судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 307 КК України, визнав частково, не заперечуючи фактичних обставин справи, час, місце та спосіб вчинення кримінального правопорушення, однак вказав, що його дії слід кваліфікувати за ст. 309 КК України, а не за ст. 307 КК України, оскільки умисел у нього був на виготовлення та зберігання наркотичних засобів для власних потреб та вживання, а не для реалізації та збуту, а частину наркотичних засобів, які у нього залишались, він іноді використовував, щоб пригощати ними своїх знайомих та друзів, від яких він не отримував жодної винагороди та коштів.

Суд відзначив, що твердження обвинуваченого щодо придбання та виготовлення наркотичного засобу лише для власних потреб не ґрунтується на досліджених та перевірених в судовому засіданні доказах, є суперечливими і такими, що свідчать про наміри обвинуваченого уникнути відповідальності за дії

передбачені ч. 3 ст. 307 КК України, оскільки він свідомо придбавав психотропні речовини в особливо великому розмірі, виготовляв їх, зберігав у відповідному фасуванні, що об'єктивно перевищує потреби обвинуваченого у власному вживанні, а також про поведінку обвинуваченого, який зазначив, що наркотичні засоби *безоплатно роздавав* своїм знайомим. Суд наголосив, що під незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації. За таких обставин суд вказав, що вина обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення повністю доведена, а його злочинні дії слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 307 КК України як незаконне придбання та зберігання психотропної речовини, якщо предметом таких дій були психотропні речовини у особливо великих розмірах, з метою збуту [65].

Судова практика розглядає випадки та дає правові орієнтири кваліфікації дій суб'єкта, коли він збуває під видом наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів інші речовини з метою отримання матеріальної вигоди. У цих випадках дії винного слід кваліфікувати за ст. 190 КК як шахрайство [213]. Так, в одному із досліджуваних нами матеріалів кримінального провадження встановлено, що обвинувачений неодноразово здійснював продаж в медичному шприці, який був наповнений рідиною коричневого кольору (а саме чаю), замість обіцяної наркотичної речовини. Суд кваліфікував дії винного за ч. 1 ст. 190 КК України як заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство) та ч. 2 ст. 190 КК України як заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство), вчинене повторно [53]. В іншому кримінальному провадженні обвинувачений замість амфетаміну збував порошкоподібну речовину, у складі якої згідно з висновком експерта наркотичних засобів та прекурсорів не було виявлено [81]. Дії винного були кваліфіковані як шахрайство. Як бачимо, судова практика дотримується однотипового підходу при вирішенні питань кваліфікації таких діянь.

Збут вважається закінченим з моменту реалізації наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і не залежить від того, як саме особа, що їх придбала, розпорядилася цими речовинами.

Діяння, передбачені диспозицією ст. 309 КК України, традиційно посідають перше місце у статистиці зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу [128, с. 224]. Його суспільна небезпека полягає у створенні загрози заподіяння або заподіяння шкоди здоров'ю особи, причому в переважній більшості випадків цю шкоду людина завдає власному організму [96, с. 80]. Як правило, зазначає М. С. Хруппа, такі діяння вчиняються неповнолітніми, які вживають наркотики або психотропні речовини, саме для цього виробляють їх, перевозять чи пересилають тощо [185, с. 81].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України, передусім характеризується вчиненням однієї з таких дій: 1) організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 2) утримання таких місць; 3) надання приміщення з цією метою.

У доктрині кримінального права та судовій практиці під організацію такого місця розуміють вчинення однією або декількома особами дій, що фактично призвели до його створення або були на це спрямовані (підшукування приміщення, готування пристроїв для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасників, розроблення конспіративних заходів тощо). Утримання зазначеного місця визначається як сукупність дій щодо підтримання його функціонування (матеріальне забезпечення, охорона, залучення й обслуговування клієнтів, здійснення конспіративних заходів тощо). Аналізуючи зміст зазначених діянь, варто звернути увагу на те, що вони мають спільні ознаки, внаслідок чого під час кримінально-правової кваліфікації виникають труднощі у відмежуванні організації відповідних місць від їх утримання, зокрема, при залученні клієнтів. Тому дослідники пропонують розробити більш чіткі критерії відмежування організації вказаних місць від їх утримання. Останнє можна визначати як надання

зазначених засобів або речовин двічі й більше разів одному й тому самому чи різним відвідувачам [85, с. 27].

Втягнення неповнолітніх у вчинення протиправної діяльності становить підвищену небезпеку для суспільства не тільки через те, що розширює коло правопорушників, але й тому, що такі діяння негативно впливають на несформовану психіку підлітків, порушують їх нормальний моральний розвиток, прищеплюють їм спотворені цінності, уявлення, моделі поведінки і ролі в суспільстві. Особливо важливе значення має з'ясування *механізму* залучення неповнолітніх осіб до незаконного наркообігу у кожному конкретному випадку. Встановлення цих фактів є визначальним, адже вони свідчать про активність винного, вказують на рівень його деморалізації і схильність неповнолітнього до участі у протиправній діяльності, пов'язаній з незаконним обігом наркотиків тощо. Підкреслимо особливу значущість визначення видів та способів залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу.

Досліджуючи норми кримінального закону, доходимо висновку, що важливою відмежувальною ознакою об'єктивної сторони аналізованих складів кримінальних правопорушень, є вчинення діяння із *залучення* неповнолітнього (малолітнього).

У кримінальному законодавстві вживаються різні терміни для позначення подібних діянь щодо неповнолітнього – «*втягнення*» (примітка 1 до ст. 149, ч. 2 ст. 156-1, ч. 3 ст. 301-2, ст. 303, ст. 304 КК України), «*схиляння*» (ч. 3 ст. 120, ч. 2 ст. 315, ст. 324 КК України), «*залучення*» (примітка 1 до ст. 149, ч. ч. 3, 4 ст. 302, ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 317 КК України), «*спонування*» (ч. 2 ст. 151-2, ст. 323 КК України). На сьогодні правозастосовна практика свідчить про певні труднощі використання цих термінів через неоднозначність тлумачення та близькість значення. Це породжує помилки при кваліфікації та відмежуванні діянь винних і, як наслідок, можливість уникнення ними кримінальної відповідальності [258, с. 227].

Диференціація втягнення неповнолітніх осіб у протиправну діяльність визначена у постанові Пленуму ВСУ «Про застосування судами законодавства

про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27.02.2004 р. № 2 [207]. Так, відповідно до абз. 1 п. 5 згаданої постанови, «*під втягненням неповнолітнього протиправну діяльність* треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох кримінальних правопорушеннях або займатись іншою протиправною діяльністю. Судова практика визнає, що втягнення можна досягнути за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди кримінального правопорушення, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо)» [207].

У цій же постанові наголошується, що «*залучення неповнолітнього у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту* (ч. 3 ст. 309 КК), а також залучення неповнолітнього чи малолітнього до вчинення таких дій з метою збуту чи до незаконного збуту цих речовин (частини 2, 3 ст. 307 КК) може здійснюватись у різних формах, наприклад в обіцянні матеріальної чи іншої вигоди, використанні їх матеріальної чи службової залежності, обмані тощо». Як бачимо, судова практика наводить лише види (форми) діянь, які можуть бути реалізовані при залученні неповнолітнього до наркообігу, проте не надає узагальнене визначення.

У зв'язку із відсутністю законодавчого визначення терміну «залучення», для з'ясування його значення звернемося до тлумачних словників української мови. У Сучасному тлумачному словнику української мови вказаний термін має наступне значення: «залучати» означає «заохочувати, спонукати кого-небудь до

участі, включати в якусь роботу; запрошувати ... узяти участь у чомусь; десь використовувати...; приєднувати, вербувати» [230, с. 317]. У Великому тлумачному словнику сучасної мови визначено, що «залучати» можна тлумачити ще і як притягати до якоїсь організації, робити членом чого-небудь, запрошувати кого-небудь кудись, долучаючи до якоїсь роботи, а також використовувати що-небудь десь, приманювати кого-небудь [33].

Як вірно вказують науковці [219, с. 21], у кримінально-правовій літературі юридична конструкція «із залученням неповнолітнього» набуває більш специфічного звучання, зокрема, залучення неповнолітнього означає те, що винний вчиняє вказані у КК України дії у співучасті з неповнолітнім або долучає до їх вчинення особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. При цьому він усвідомлює факт неповноліття залученої до вчинення злочинних дій особи [166, с. 636]. Йдеться про фактичне втягнення неповнолітнього шляхом психічного, фізичного впливу або в інший спосіб у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин. Це може бути обіцяння матеріальної чи іншої вигоди, використання матеріальної чи службової залежності, обман тощо [167, с. 906].

Натомість автори одного із науково-практичних коментарів КК України вказують, що юридична конструкція «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» (зокрема, до вчинення одного з видів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 307 КК України) означає «будь-яку форму причетності на будь-якій стадії вчинення зазначеної категорії злочинів», при цьому поняття «причетність» у розумінні цих науковців означає «діяльність особи, яка не брала участь у вчиненні злочину, хоча й пов'язана із цим злочином, але не сприяла йому» [136, с. 599-600]. А. В. Савченко, І. А. Вартилицька, О. О. Семенюк, О. О. Луцак у своїй монографії вказують, що погодитися з таким трактуванням норми кримінального закону не можна, оскільки «причетність безпосередньо не пов'язана зі вчиненням відповідного наркозлочину, проте конструкція «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» вказує на те, що винний (повнолітня особа) залучає (втягує)

неповнолітнього (малолітнього), прагнучи, щоб останній взяв участь в одному чи кількох злочинах у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» [219, с. 23]. Однак слід зауважити, що таке тлумачення вбачається звуженим. Припустимо, що неповнолітній, якого залучали до незаконного збуту наркотичних засобів, дій, передбачених ст. 307 КК України, не вчинив. Виникає питання про момент закінчення кримінального правопорушення. Вважаємо, що залучення неповнолітнього (малолітнього) слід вважати закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній кримінальне правопорушення.

Досить складно у такому випадку вирішується питання кваліфікації дій особи, що залучала неповнолітнього до вчинення протиправних діянь у сфері незаконного наркообігу. Якщо він є одночасно виконавцем кримінального правопорушення, його дії слід кваліфікувати як закінчене кримінальне правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, вчинене із залученням неповнолітнього (малолітнього) (наприклад, за ч. 2 або ч. 3 ст. 307 КК) за відсутності інших обтяжуючих обставин. Якщо ж особа, що залучала неповнолітнього (малолітнього) виступала організатором (підбурювачем) – його дії слід кваліфікувати за ч. 3 (ч. 4) ст. 27, та як незакінчене кримінальне правопорушення, до вчинення якого була спроба залучення неповнолітнього (малолітнього).

Деталізуючи термінологічний зворот «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» в контексті ст. 307 КК України, науковці вказують на такі важливі особливості:

1) неповнолітній виступає співучасником кримінального правопорушення як співвиконавець або пособник; його залучення відбувається шляхом фізичного (погрози, примусу, шантажу) або психічного (переконання, умовляння, обіцянка матеріальної чи іншої вигоди) впливу на особу, а також через обман залученого та використання матеріальної чи службової залежності;

2) залучення неповнолітнього – це фактичне втягнення суб'єктом цього кримінального правопорушення особи у віці від 14 до 18 років у виконання будь-якої дії, яка є об'єктивною стороною цього кримінального правопорушення; це будь-які умисні дії особи, які здатні викликати у неповнолітнього бажання взяти участь у вчиненні вказаних кримінальних правопорушень, або створити таку обстановку, коли неповнолітній буде змушений прийняти пропозицію щодо вчинення кримінальних протиправних діянь;

3) неповнолітній може брати участь у вчиненні як одного з таких альтернативних кримінально протиправних діянь (наприклад, тільки у виробництві наркотичного засобу), так і в декількох з них (наприклад, у виготовленні, перевезенні, пересиланні та збуті наркотичних засобів); при цьому склад кримінального правопорушення є закінченим за умови, що неповнолітній (малолітній) брав участь у вчиненні таких дій хоча б один раз; якщо неповнолітній досяг віку кримінальної відповідальності, він може бути притягнений до відповідальності лише за вчинення тих дій, що охоплювались його умислом – за відповідними частинами ст. ст. 307, 309 КК України;

4) додаткової кваліфікації за ст. 304 КК України вчинення діянь із залученням неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами ст. ст. 307, 309, 317 КК України не потребує [114, с. 605-609].

Слід звернути увагу на вибірковість законодавця щодо встановлення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу із залученням неповнолітнього (малолітнього). Вважаємо, що у межах розділу XIII Особливої частини КК України слід звернути увагу й на інші склади кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені із залученням неповнолітнього. Наприклад, контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України) цілком можлива за участю неповнолітнього (малолітнього), коли суб'єкт використовує багаж неповнолітнього (малолітнього) зі сподіваннями, що його речі не будуть ретельно

оглядати. У змодельованій ситуації дії винного слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень – відповідними частинами ст. 305 та ст. 304 КК України, адже у формулі кваліфікації необхідно відобразити факт залучення неповнолітнього (малолітнього) до переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. Така кваліфікація викликає питання щодо дотримання типовості застосування кримінального закону у випадку залучення неповнолітнього до вчинення інших кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу.

Подібна ситуація може мати місце й у випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 308 (винятком вчинення у формі привласнення), ст. 310, ст. 311, ст. 312 (винятком вчинення у формі привласнення), ст. 313 (винятком вчинення у формі привласнення), ст. 321, ст. 322 КК України).

Додатково слід наголосити на небезпечності не тільки наркотичних та психотропних речовин, а й сильнодіючих і отруйних речовин, які сьогодні отримали широке використання не тільки в промисловості, медицині, ветеринарії, а використовуються як засіб вчинення кримінального правопорушення для доведення потерпілого до безпорадного стану. Залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного обігу зазначених речовин становить підвищений ступінь суспільної небезпечності та має бути враховане законодавцем при формулюванні складу кримінального правопорушення, передбаченого диспозицією ст. 321 КК України.

Анаболічні стероїди, що використовуються для нарощування м'язової маси, містять сильнодіючі речовини, що здатні при немедичному їх вживанні створити небезпеку для життя і здоров'я особи, викликають залежність, впливають на центральну нервову систему, викликаючи галюцинації або порушення моторної функції, мислення, сприйняття, поведінки, зміни настрою. Отруйні речовини мають токсичний вплив на організм людини, викликають серйозне отруєння або

смерть. За своїм негативним впливом на організм людини вони не поступаються наркотичних засобам, психотропним речовинам чи їх аналогам, а іноді навіть перевищують. Відзначимо, що деякі речовини, котрі раніше були класифіковані як сильнодіючі, наразі віднесені до психотропних. Наприклад, альпразолам, бротізолам, діазепам, медазепам, мепробамат тощо [208].

Однією з причин віднесення сильнодіючих і отруйних речовин до суспільно небезпечних є захворювання, що виникає внаслідок зловживання ними, – токсиманія. Залучення неповнолітніх (малолітніх) до незаконних дії з цими речовинами є ймовірним та несе підвищений ступінь суспільної небезпечності. Тому вважаємо необхідним доповнити кримінальний закон відповідними змінами.

Для збереження системності кримінально-правових норм та точності кримінального закону, типовості його застосування та обґрунтованості кваліфікації кримінальних правопорушень, вважаємо за доцільне доповнити відповідні норми:

- обтяжуючою обставиною *«із залученням неповнолітнього»*, зокрема, ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 310, ч. 2 ст. 311, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 315, ч. 3 ст. 321, ч. 2 ст. 322 КК України;

- особливо обтяжуючою обставиною *«із залученням малолітнього»*, зокрема ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 310, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 315, ч. 4 ст. 321, ч. 3 ст. 322 КК України.

Доповнення такою обтяжуючою (особливо обтяжуючою) обставиною інших статей розділу XIII Особливої частини КК України вбачається недоречним, оскільки лише спеціальним суб'єктом можуть бути вчинені кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ст. 319, ст. 320, ст. 322-2 КК України. Вчинення зазначених дій спеціальним суб'єктом із залученням неповнолітнього (малолітнього) не трапляється в судовій та слідчій практиці. Вчинення вказаних кримінальних правопорушень неповнолітніми є неможливим, оскільки спеціальні суб'єкти цих кримінальних правопорушень володіють певними специфічними ознаками, що пов'язані із наявністю

спеціальної освіти та відповідної кваліфікації, обійманню певних посад та специфікою виконуваних обов'язків. В окремих складах кримінальних правопорушень, зокрема, спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України) та схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України), відповідальність за вчинення яких може наставати лише після досягнення суб'єктом вісімнадцятирічного віку, питання можливості залучення неповнолітнього (малолітнього) до вчинення таких дій залишається теоретично є можливим. Проте включення відповідної обтяжуючої обставини потребує додаткового обґрунтування та дослідження судової практики. У проаналізованих нами матеріалах кримінальних проваджень подібні випадки не траплялись.

Окремо слід наголосити, що законодавець допустився помилки, не провівши градацію кримінальної відповідальності за залучення неповнолітнього та малолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у ч. 3 ст. 309 та ч. 2 ст. 317 КК України. Вважаємо, що слід передбачити окремо в особливо кваліфікованих складах обставини «із залученням малолітнього» - у ч. 4 ст. 309 (при цьому особливості звільнення від кримінальної відповідальності слід перенести у ч. 5 ст. 309 КК України) та ч. 3 ст. 317 КК України, як це вірно зроблено у ч. 3 ст. 307 КК України. У цій нормі законодавець чітко розмежовує за ступенем суспільної небезпечності залучення до вчинення кримінального правопорушення неповнолітнього і малолітнього. Такий підхід є типовим для формулювання низки складів інших кримінальних правопорушень, зокрема, визначених у ст. ст. 149, 152, 153, 156-1, 303 КК України тощо. У них диференційовано кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень щодо двох категорій осіб – неповнолітніх (дітей віком від 14 до 18 років) та малолітніх (дітей віком до 14 років), вважаючи останніх найменш захищеною ланкою та встановлюючи найбільш суворе покарання.

Під час проведення даного наукового дослідження ми виокремили дві основні групи механізмів залучення неповнолітніх осіб до незаконного наркообігу, а також тенденції і закономірності даного процесу. Перша група –

формування у неповнолітніх наркозалежності з метою їх подальшого залучення до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним наркообігом (перш за все йдеться про збут наркотиків). Друга група становить собою таку систему, за якої неповнолітній не є споживачем наркотиків, але при цьому безпосередньо долучений до системи незаконного наркообігу.

Слід відзначити, що перший напрямок залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу є найбільш поширеним та суспільно небезпечним. Дорослий цілеспрямовано формує у підлітка наркозалежність і в подальшому використовує його як виконавця кримінального правопорушення. Крім того, неповнолітній може виступати пособником у вчиненні досліджуваних кримінальних правопорушень, тобто надавати певну допомогу виконавцю.

Як вказують дослідники, на території нашої держави сьогодні не менш розповсюдженими є випадки поширення наркотиків серед підлітків за допомогою мережі Інтернет. Інтернет-адреси з можливістю придбання наркотичних засобів чи психотропних речовин розповсюджуються у школах, дитячих садках шляхом нанесення кольорових написів на будинках, огорожах, спортивних майданчиках, громадських туалетах тощо [145, с. 69].

Як наголошено у згадуваній постанові Пленуму ВСУ 2004 року, важливе значення має з'ясування способу втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. І. О. Топольскова відзначає, що для змішаних криміногенних груп, найчастіше застосовуються такі способи впливу на неповнолітніх:

- 1) спекулювання на почуттях хибної товаристськості, «зłodійської» честі та благородства – понад 37 % всіх випадків;
 - 2) заохочення й експлуатація низьких інстинктів (жадібності, скупості, примітивних потягів) – 23 %;
 - 3) відкрите фізичне та психологічне насильство – 20,9 %;
 - 4) демонстрація уявної поваги, довіри, заступництва – 13,7 %;
 - 5) прохання, поради, гумор, глузування, завдання, доручення – 5,4 %
- [231, с. 114].

Дослідниця відзначає, що дорослі включають у свою кримінальну групу неповнолітнього з визначеними, чітко окресленими цілями для досягнення високої результативності злочинної діяльності. Неповнолітній потрібен їм як інструмент злочинної дії [231, с. 114-115].

Наразі, крім зазначених способів залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, можемо виокремити сучасні способи, наприклад, переконання у вигідності, прибутковості вчинення кримінального правопорушення та безкарності у зв'язку з недосягненням віку кримінальної відповідальності, використання мережі Internet та соціальних мереж для вчинення кримінальних правопорушень та переконання неповнолітніх, що це є абсолютно безпечні канали зв'язку, які неможливо відслідкувати тощо.

Способи залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу є найбільш динамічною характеристикою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, котра розвивається разом з науково-технічним прогресом. З огляду на сучасні реалії можемо констатувати широке розповсюдження механізмів залучення неповнолітніх (малолітніх) до незаконного наркообігу через використання мережі Internet, програми Skype, Viber, Telegram, WhatsApp, так і шляхом інтернет-листування на форумах (чатах), соціальних мережах (Facebook, Twitter, Instagram тощо), коли досвідчені наркомани в процесі мережевого спілкування вихваляють відчуття від вживання наркотиків, дають рекомендації щодо дозування і способів вживання, навіть детально описують процес виготовлення наркотичних засобів, а також вказують на джерела їх придбання.

Аналіз слідчої практики дає змогу визначити, що до ознак, що свідчать про можливе втягнення дитини у кримінальну протиправну діяльність, пов'язану із незаконним наркообігом, або добровільне (несвідоме) заняття нею, можуть відноситись: часте перебування дитини у місцях, де поширене розповсюдження наркотиків; підтримання дружніх стосунків з особами, які причетні до незаконного наркообігу або вживання наркотиків; безпричинна зміна поведінки, настрою, психологічного та фізичного стану; поступова або різка зміна інтересів до навчання, роду занять, кола спілкування; зміна характеру і змісту розмов (часте

вживання жаргонів) тощо; колишнє затримання працівниками поліції, у тому числі з особами, які вживали наркотики; наявність за місцем проживання сторонніх предметів, лікарських засобів чи речовин (презервативи, обрізки хірургічних рукавичок, препарати, що знижують кислотність шлунку, скріплюючі таблетки, заспокійливі ліки для зняття болю, фольга, йод, перманганат калію, сірка тощо); перебування на обліку у правоохоронних органах тощо [145, с. 69-70].

Аналіз судової практики та кримінальних проваджень щодо незаконного наркообігу дозволяє стверджувати, що досить часто при залученні неповнолітніх (малолітніх) до незаконного наркообігу шляхом встановлення наркозалежності, використовуються кілька способів, які реалізуються у різних комбінаціях. Наприклад, спочатку висувається пропозиція, потім умовляння, можливе також доведення до стану алкогольного сп'яніння, обман. У зв'язку з цим окремі способи, які застосовуються при залученні неповнолітнього (малолітнього) до незаконного наркообігу, можна виділити лише умовно, оскільки при психологічному тиску на підлітка зазвичай застосовується комплексний принцип впливу. У таких випадках відбувається психологічна обробка підлітка, яка дозволяє завоювати симпатії або посилити довіру до дорослого, спекуляція на його звичках, уподобаннях, слабкостях, недосвідченості, наївності, довірливості.

Іншим видом залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу є такий механізм його втягнення, за якого неповнолітній не вживає наркотики, але при цьому долучається до системи їх незаконного обігу. Для цього використовуються такі способи залучення як обіцянка, обман, погроза тощо.

Слід відзначити, що під обіцянкою розуміють запевнення неповнолітнього у виконанні в його інтересах певного діяння, котре може бути пов'язано безпосередньо з ним або становити для нього цінність, а саме надання матеріальної винагороди, роботи тощо. Під обіцянкою винагороди розуміється, що неповнолітньому пропонується, наприклад, розповсюджувати наркотичні засоби чи психотропні речовини та отримувати за це «заробітну плату». Судова практика свідчить, що сьогодні цей спосіб залучення неповнолітніх є найбільш

розповсюджений. На сьогодні одним із найнебезпечніших та найрозповсюджених способів залучення неповнолітніх до незаконного наркообігу є використання їх як «закладчиків» наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів [31].

Для такого виду протиправної діяльності залучають, в основному, молодь у віці 15-17 років із неблагополучних сімей, які шукають спосіб легкого і швидкого збагачення. Підлітки легко погоджуються на таку «роботу». Залучення зазвичай відбувається через мережу Internet, через соціальні мережі, мобільні додатки тощо. Неповнолітньому надходить цілеспрямована пропозиція з високим заробітком або підліток самостійно знаходить оголошення. Така схема залучення неповнолітніх до незаконного наркообігу чітко відпрацьована і організована, у ній прослідковується чітка ієрархія, «кар'єрне зростання» з переходом на інші стадії незаконного наркообігу (оператор каналу зв'язку, вербувальник тощо). Слід відзначити, що при розслідуванні таких кримінальних правопорушень практично неможливо виявити конкретну особу, яка залучила неповнолітнього до незаконного обігу наркотиків. Проте навіть у випадку встановлення особи винного дуже складно довести його причетність до залучення неповнолітнього і усвідомлення ним віку залученого.

Обман як спосіб залучення неповнолітніх (малолітніх) може виражатись у переконанні неповнолітнього дорослою особою в безкарності вчиненого, неможливості встановлення його особи, повній безпечності використання Internet-ресурсів, каналів зв'язку, неможливості викриття їх протиправної діяльності тощо. Під обманом в даному контексті слід розуміти діяння, яким неповнолітнього вводять в оману в результаті повідомлення йому неправдивих відомостей, котрі формують у підлітка бажання чи переконання вчинити кримінальне правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків.

Найбільш суспільно небезпечним вбачається такий спосіб залучення неповнолітніх (малолітніх) до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, як погрози, у тому числі погрози застосування фізичного насильства, і залякування. Під погрозою застосування фізичного насильства в кримінальному праві традиційно розуміють словесне або демонстраційне

вираження наміру заподіяти шкоду здоров'ю неповнолітнього. Фактично мова йде про психічне насильство, спрямоване на психіку дитини, яке може спричиняти побоювання неповнолітнього, його емоційну невпевненість, завдавати шкоду психічному здоров'ю [141, с. 120]. Безумовно, погроза повинна бути реальною. Реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які у кожному випадку є різними. Для визначення реальності погрози значення має з'ясування форми, характеру, місця, часу, обстановки її висловлення, характеру попередніх стосунків між винним і потерпілим тощо. Також має значення сприйняття погрози самим неповнолітнім, а також і присутніми при цьому іншими особами.

Отже, залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу характеризується цілеспрямованою діяльністю повнолітньої особи щодо втягнення неповнолітнього та використання його при вчиненні кримінальних правопорушень та отримання від цього матеріальної чи іншої вигоди.

Таким чином, залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу характеризуються специфічним механізмом вчинення діяння. У кримінальному законодавстві вживаються різні терміни для позначення подібних діянь щодо неповнолітнього – «втягнення», «схиляння», «залучення», «спонукання». На сьогодні правозастосовна практика свідчить про певні труднощі використання цих термінів через неоднозначність тлумачення та близькість значення. Це породжує помилки при кваліфікації та відмежуванні діянь винних, і як наслідок, можливість уникнення ними кримінальної відповідальності. У кримінально-правовій літературі юридична конструкція «із залученням неповнолітнього» набуває більш специфічного звучання, зокрема залучення неповнолітнього означає те, що винний вчиняє вказані у КК України дії у співучасті з неповнолітнім або долучає до їх вчинення особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. Вважаємо, що залучення неповнолітнього (малолітнього) слід вважати закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній кримінальне правопорушення.

2.3. Характеристика суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього

Під суб'єктом кримінального правопорушення в науці і практиці розуміють фізичну осудну особу, що досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, та вчинила заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Ч. 1 ст. 18 КК України містить обов'язкові ознаки будь-якого суб'єкта кримінального правопорушення, у тому числі суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу.

З урахуванням специфіки даного дослідження, ми звернемо увагу на два аспекти аналізованого питання:

1) кримінально-правові ознаки суб'єкта, який залучає неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінального правопорушення у сфері незаконного наркообігу;

2) кримінально-правову характеристику неповнолітнього, що вчиняє кримінальне правопорушення у сфері незаконного наркообігу.

Щодо *вікової ознаки* суб'єкта аналізованих кримінальних правопорушень слід відзначити, що у теорії кримінального права висловлені різні думки. З аналізу ст. 22 КК України випливає, що кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених диспозиціями ст. ст. 307, 309, 317 КК України, настає після досягнення особою шістнадцятирічного віку. У той же час за крадіжку, грабіж, розбій чи вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 308 КК України) – після досягнення чотирнадцятирічного віку. Виникає парадоксальна ситуація: законодавець вважає, що з 14 років неповнолітній здатний усвідомити суспільну небезпечність незаконного вилучення специфічного предмету (наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів), у той же час суспільну небезпечність своїх діянь у виді незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів особа, на думку законодавця,

здатна усвідомлювати із 16 років. Вбачається необхідним запропонувати ліквідувати цю невідповідність. Однак потрібно встановити, яким шляхом її усувати – знизити вік кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 307, 309, 317 КК України до 14 років чи, навпаки, підвищити вік кримінальної відповідальності за ст. 308 КК України до 16 років.

Сьогодні немало прибічників зниження віку кримінальної відповідальності за незаконний наркообіг до 14 років. Науковці вважають, що у віці 11-14 років у людини вже є здатність усвідомлено регулювати свою поведінку в кримінально-значимих ситуаціях. Разом з тим, слід погодитись, що у такому віці покарання не несе належного превентивного впливу, а швидше, навпаки, «псує» дитині життя та світосприйняття у майбутньому [149, с. 52]. Вважаємо, що знижувати вік кримінальної відповідальності нижче 14 років недоречно. Це суперечить традиціям кримінального права, що апробовані практикою застосування кримінального закону протягом останніх століть.

Зарубіжний досвід правового регулювання мінімального віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, засвідчує наявність різних підходів, проте велика кількість зарубіжних держав встановлюють єдину вікову межу кримінальної відповідальності на рівні 14 років (Австрія, Італія, Грузія, Куба, Латвія, Південна Корея, Сербія, Угорщина, Естонія) [22, с. 115].

На нашу думку, вік настання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 307, 309, 317 КК України слід знизити до 14 років, адже у людини в цьому віці вже накопичується достатній життєвий досвід, який дозволяє більш чітко визначити критерії сприйняття оточуючого світу, прослідковуються здатність усвідомлювати характер своєї поведінки з точки зору корисності або небезпечності для оточуючих, оцінювати ситуацію, у яку вона потрапляє. Людина у такому віці уже здатна здійснити вибір: порушити діючу заборону на вчинення певних дій або утриматись від цього. Можна впевнено стверджувати, що особа по досягненню 14 років здатна повністю усвідомлювати негативні соціальні наслідки наркотизму [257, с. 663].

Зазначені кримінальні правопорушення досить прості з точки зору їх виконання (йдеться перш за все про перевезення, пересилання, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та про їх збут). До того ж сьогодні досить інтенсивно ведеться антинаркотична діяльність органів державної влади, громадських організацій через засоби масової інформації та соціальні мережі, в навчальних закладах. Це дозволяє констатувати, що вже у 14 років підліток достатньо інформований про властивості наркотиків і суспільну небезпечність їх розповсюдження.

Про необхідність зниження віку кримінальної відповідальності свідчать неодноразові випадки вчинення даних суспільно небезпечних діянь особами у віці з 14 років. Так, наприклад, у Вінниці поліція викрила неповнолітніх хлопців 15 та 17 років, які продавали наркотики. У них було вилучено розфасовані для продажу пакетики з амфетаміном та марихуаною, а також було з'ясовано, що продаж наркотичних речовин вони здійснювали через мобільний додаток Telegram. Спочатку підлітки робили «закладки» по місту, а потім своїм «клієнтам» надсилали інформацію про місце їх розташування». Оскільки за збут наркотиків кримінальна відповідальність настає з 16-річного віку, затримали тільки 17-річного підлітка [169]. 27 грудня 2021 року на Волині було затримано 17-річного юнака та його 14-річного друга, які купили психотропну речовину блакитного кольору [232]. У цих та інших подібних випадках особа, яка не досягла 16-річного віку, не може бути визнана суб'єктом кримінального правопорушення через недосягнення мінімального віку кримінальної відповідальності. Залучення таких осіб до протиправних діянь не утворює співучасті. Все це не дозволяє врахувати ступінь суспільної небезпечності вчинюваних кримінальних правопорушень та призначити справедливе покарання.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до ч. 2 ст. 22 КК України, встановивши знижений вік кримінальної відповідальності за вчинення окремих кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу з 14 років, а саме доповнити ч. 2 ст. 22 КК України положенням наступного змісту: «...незаконні дії

у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (статті 307, 309, 317)».

Кримінально-правова характеристика особи, що залучила неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, має певні особливі ознаки. Перш за все, вони стосуються віку та деяких особистих характеристик.

Наразі в КК України встановлено посилену кримінальну відповідальність за залучення неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересиланням з метою збуту або без такої, незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, організацією або утриманням місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення зазначених засобів і речовин (ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України). За загальним правилом, ці кримінальні правопорушення вчиняються загальним суб'єктом – фізичною осудною особою, що досягла шістнадцятирічного віку. Вікова характеристика суб'єкта впливає зі змісту ч. 1 ст. 22 КК України.

Окремо слід звернути увагу на прогалини національного законодавства щодо визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення у сфері незаконного наркообігу із залученням неповнолітнього. У постанові Пленуму ВСУ 2004 року зазначено, що кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли *вісімнадцятирічного віку* [207]. Тому певною мірою тут можна говорити про спеціального суб'єкта за ознакою віку [140, с. 623]. Очевидно, що застереження, вказане у постанові Пленуму ВСУ, повинно розповсюджуватися й на спеціальні норми – ч.ч. 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України. Однак вказане положення суперечить ч. 1 ст. 22 КК України, яка встановлює загальний вік кримінальної відповідальності з шістнадцяти років. Вбачається, що для уникнення колізій та суперечностей дане положення слід закріпити на законодавчому рівні. Зокрема, ми підтримуємо пропозицію

дослідників, що необхідно внести зміни до ст. 22 КК України, де у ч. 3 закріпити перелік складів кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з вісімнадцятирічного віку [181, с. 27].

Традиційним підходом у теорії та практиці кримінального права є правило про застосування лише спеціальної норми у разі наявності конкуренції загальної та спеціальної норм. З аналізу положень згаданої вище постанови Пленуму ВСУ 2004 року [207] вбачається, що ст. 304 КК України є загальною нормою стосовно спеціальних видів втягнення неповнолітніх осіб у протиправну діяльність, що передбачені ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ст. 323 і 324 КК України. Тут слід зауважити, що з даного переліку не виправдано «зникла» ч. 2 ст. 307 та ч. 2 ст. 181 КК України. Крім того, КК України було доповнено низкою норм згідно із Законом № 1256-IX від 18.02.2021 р., що встановлюють відповідальність за втягнення неповнолітніх (малолітніх) до вчинення кримінальних правопорушень проти моральності (ч. 3 ст. 301-1, ч. 4 ст. 301-1, ч.ч. 3, 4 ст. 301-2 КК України). Тому наведений у постанові Пленуму ВСУ перелік норм потребує перегляду та доповнення.

Як слушно зазначає Д. Ю. Кондратов, це, у свою чергу, може породити нові неоднозначні судження стосовно суб'єкта останніх норм, а, відповідно, й нові проблеми у правозастосовній практиці. Автор відзначає, що «найбільш вірним рішенням у ситуації, що склалася, вбачається виключення з КК усіх спеціальних норм, що дозволить усунути всі породжені їх існуванням протиріччя та встановити однаковість в законі та правозастосовній практиці» [123, с. 57]. Тобто, виходячи із висловленої позиції, слід виключити посилену кримінальну відповідальність за залучення неповнолітньої (малолітньої) особи до незаконного обігу наркотиків зі ст. ст. 307, 309, 317 КК України. Навряд чи останнє положення вбачається прийнятним з огляду на специфіку окремих проявів об'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, особливостей об'єкту даної групи протиправних діянь та своєрідність механізму залучення неповнолітніх осіб до незаконного наркообігу, зокрема способів і методів, які при цьому використовуються.

Ми вважаємо, що законодавець вірно врахував специфіку елементів та ознак аналізованих кримінальних правопорушень, вказавши, що особа, яка залучила неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, повинна нести посилену кримінальну відповідальність [264, с. 211]. Вважаємо, що оптимальним виходом із даної правової колізії буде внесення відповідних змін до ст. 22 КК України, а саме пропонуємо доповнити ст. 22 частиною третьою такого змісту:

«3. За вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із втягуванням (залученням) неповнолітнього або малолітнього до кримінально протиправних діянь (частина друга статті 181, частина третя статті 300, частина третя статті 301, частина третя, четверта статті 301-1, частина третя, четверта статті 301-2, частина третя статті 302, частина третя, четверта статті 303, стаття 304, частина третя, четверта статті 307, частина третя, четверта статті 309, частина друга, третя статті 317, стаття 323, стаття 324), кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося вісімнадцять років».

Як ми відзначали вище (див. підрозділ 2.2), способи залучення неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу можуть бути різними – від переконання до застосування насильства. Тому особистісні кримінологічні характеристики особи, що залучає неповнолітнього (малолітнього) мають важливе значення, враховуються судом при призначенні покарання. Так, зокрема, можна відмітити цілеспрямованість, організаторські здібності, здатність впливати на думку інших тощо.

Слід врахувати, що розглядувані кримінальні правопорушення нерідко вчиняються особами, котрі самі вживають наркотики, мають діагноз «наркоманія», у зв'язку з цим мають певні психічні розлади. Тому визначення ознаки *осудності* у таких осіб носить особливий характер.

За загальним визначенням, осудність – це здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії чи бездіяльність і

керувати ними. Кримінальне правопорушення завжди є актом поведінки свідомо діючої особи [131, с. 164].

Загалом при вчиненні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, осудність має визначатися з урахуванням двох критеріїв: юридичного (факту вчинення цього діяння психічно здоровою особою, здатною повною мірою усвідомлювати свої дії (а також їх наслідки) та керувати ними під час вчинення правопорушення) та психологічного (стану свідомості особи, її здатності до усвідомленої діяльності, тобто: а) здатності особи повною мірою усвідомлювати фактичну сторону та суспільну небезпеку цього діяння (а отже й їх наслідків); б) здатності керувати своїми діями.

Як відзначають дослідники, суміжними для осудності є поняття «неосудність» та «обмежена осудність. І, якщо при неосудності, на підставі ч. 2 ст. 19 КК України, особа взагалі не повинна підлягати кримінальній відповідальності за відповідне діяння, то при обмеженій осудності такий стан не звільняє її від кримінальної відповідальності, проте враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. У будь-якому випадку при виникненні сумнівів щодо психічного стану обвинуваченої особи, слідчому (суду) необхідно залучати експерта для проведення судово-психіатричної експертизи» [219, с. 140].

Деякі науковці вважають, що у наркомана, особливо в період абстиненції (наркотичного голодування) знижується здатність керувати своїми діями. Тому неодноразово піднімалося питання про визнання таких осіб неосудними або обмежено осудними. Проте ст. 21 КК України визначає, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані наркотичного сп'яніння підлягає кримінальній відповідальності.

Стан наркотичного сп'яніння має свої відмінності від алкогольного й за зовнішніми проявами може бути визначений як ейфорія. Характерними ознаками є млявість та сонливість, монотонна й нечітка мова. Часто наркотичне сп'яніння супроводжується галюцинаторними переживаннями. Варто додати, що усвідомленість своєї поведінки та контрольованість вчинків у особи, що

перебуває в такому стані, знаходяться в прямій залежності від виду та дози наркотичного засобу, тривалості й частоти його вживання, а також індивідуальних психічних особливостей суб'єкта [146, с. 348].

У цій площині розгортається дискусія, чи не суперечить це положення кримінального закону загально визнаним принципам кримінального права – суб'єктивного інкримінування, справедливості, винності тощо. Адже у такому випадку, коли особа перебуває у стані наркотичного голодування і не усвідомлює характер та значення вчинюваних дій, визнається осудною, цей стан зумовлює посилення кримінального покарання відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України (при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів). Однак суд, умотивувавши свої рішення, має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати цю обставину як таку, що обтяжує покарання (ч. 2 ст. 67 КК України).

Такий традиційний підхід пояснюється тим, що особа, яка свідомо вживає наркотики, навіть потрапивши у залежність від них внаслідок їх системного вживання, все ж таки не позбавлена здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними навіть в стані наркотичного сп'яніння. Проте коли системне вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів досягнуло такого рівня, що виникли стійкі зміни у психіці особи і вона втратила можливість керувати своїми діями, експертиза може визнати її неосудною (обмежено осудною).

Отже у теорії кримінального права існують два підходи щодо оцінки стану сп'яніння. Зміст першої позиції полягає у тому, що сп'яніння викликає психічну аномалію, що повністю визначає конкретну спрямованість поведінки, змінити яку людина вже не може. Такий стан повинен бути оцінений судом як стан неосудності (або обмеженої осудності). Зміст другої полягає у тому, що людина приймає рішення щодо вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин самотійно, і ця обставина, вимагає того, що стан сп'яніння не може

враховуватись, як пом'якшуючий покарання фактор [219, с. 142]. Ми підтримуємо дослідників, які вважають, що при вирішенні питання про покарання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у такому стані, варто брати до уваги характер сп'яніння (добровільне, вимушене, необачливе, «для хоробрості» тощо). Сп'яніння не може бути пом'якшуючим фактором, якщо воно навмисне, а також якщо суб'єкт привів себе в такий стан, знаючи, що для нього він може бути каталізатором агресивних реакцій у більшій мірі, ніж в інших. Окремі вчені пропонують враховувати те, що наслідком сп'яніння при наркоманії може бути виникнення певного суміжного стану психіки, за якого особа в цілому усвідомлює свої дії та не позбавлена можливості керувати ними, але внаслідок хворобливого стану в неї значною мірою послаблений контроль за своєю поведінкою [249, с. 64; 150, с. 11]. Тобто, така особа може бути визнана обмежено осудною, що матиме наслідком пом'якшення кримінальної відповідальності.

А. А. Музика у цьому контексті стверджує, що необхідно враховувати те, що алкоголіки і наркомани самі приводять себе до такого стану, а тому до них не можна застосовувати інститут обмеженої осудності і відповідно примусові заходи медичного характеру – такі особи підлягають примусовому лікуванню відповідно до ст. 96 КК України [157, с. 16].

Вважаємо, що для кваліфікації кримінальних правопорушень важливе значення має встановлення відмінності між станом патологічного і фізіологічного наркотичного сп'яніння. Слід враховувати, що патологічне сп'яніння – це хворобливий стан, який відносять до короточасних психічних розладів; для цього стану, який, як правило, настає несподівано для особи, характерним є раптова зміна стану свідомості. Найчастіше проявляється у формі таких захворювань: біла гарячка, алкогольний галюциноз тощо. Ознаками патологічного сп'яніння є: спотворене сприйняття особою навколишнього світу, запаморочливий стан свідомості; відчуття страху, тривоги, що породжує намагання рятуватися, захищатися від уявних ворогів. Важливо відзначити, що в особи, яка перебуває в такому стані, відсутні ознаки фізіологічного сп'яніння – рухи впевнені й чіткі, хода тверда, мова розбірлива. Невмотивована та агресивна

поведінка суб'єкта пояснюється насамперед саме хворобливим сприйняттям навколишнього світу. Таким чином, патологічне сп'яніння в судово-медичній практиці розглядають як короточасний психоз, а особи, які перебувають у цьому стані, визнаються неосудними (за ч. 2 ст. 19 КК України) за наявності відповідних критеріїв неосудності. На думку психіатричної науки, стан патологічного сп'яніння не має тенденції до повторення і є в особи одиничним випадком у житті [146, с. 348].

Слідча і судова практика часто «ігнорують» висновки експертизи щодо відхилень у психіці і поведінці осіб, що зловживають наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами. Так, наприклад, у матеріалах кримінального провадження, як вбачається з медичного висновку, обвинувачений «має психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання наркотичних речовин». Суд визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України [241]. В іншому кримінальному провадженні актом судово-наркологічної експертизи обвинуваченого встановлено діагноз «психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання канабіноїдів в активній стадії. Потребує примусового лікування» [37]. Проте суд визнав обвинуваченого винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, і призначив йому покарання п'ять років позбавлення волі, звільнив засудженого від відбування призначеного покарання на підставі ст. ст. 75,76 КК України. Примусове лікування застосоване не було.

На противагу інший приклад. В судовому засіданні було встановлено, що обвинувачений перебував на лікуванні з діагнозом «розлад адаптації, короточасна депресивна реакція з дисфорією. Суїцидальна спроба». Однак відповідно до висновку експерта особа «на момент вчинення інкримінованих йому кримінальних правопорушень психічним захворюванням, яке б позбавляло його можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними, не страждав, в стані тимчасового розладу психічної діяльності не знаходився. В даний час психічною хворобою, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними, не страждає. Застосування до нього примусових заходів медичного

характеру не потребує» [71]. Суд притягнув обвинуваченого до кримінальної відповідальності на загальних підставах. Таке рішення суду вбачається цілком обґрунтованим. Висновок експерта у кримінальних провадженнях за участю обвинувачених, що зловживають наркотиками та психотропними речовинами, є доречним та виправданим.

2.4 Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення. Традиційно під цим поняттям у науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, що визначається кримінальним законом як кримінальне правопорушення, і його наслідків [129, с. 41].

Суб'єктивна сторона утворює психологічний, тобто суб'єктивний зміст кримінального правопорушення, її розцінюють як «внутрішню» сторону кримінального правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив, мета та емоційний стан. Перша з цих ознак є обов'язковою для всіх складів кримінальних правопорушень, є основною частиною суб'єктивної сторони.

Про форми і види вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом, до яких належать аналізовані нами кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 307, 309, 317 КК України, у науковій літературі відсутня єдність поглядів. З цього приводу варто погодитись, що особливість кримінального правопорушення з формальним складом полягає у тому, що воно визнається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, а наслідки лежать за межами складу такого правопорушення [238, с. 131]. Як наслідок, теорія кримінального права та слідчо-судова практика змушені інтерпретувати законодавче визначення видів умислу під час кваліфікації кримінальних правопорушень з формальним складом, штучно скорочувати законодавчу формулу вини, що свідчить про очевидну колізію між положеннями

кримінального закону, з однієї сторони, та практикою його застосування і кримінально-правовою доктриною, з іншої [238, с. 131; 34, с. 169].

Зважаючи на викладене, у наукових колах пропонують внести зміни до ст. 24 КК України та визначити окреме поняття прямого умислу для кримінальних правопорушень із формальним складом, в якому обов'язковим складником умислу буде психічне ставлення до вчинюваного особою правопорушення, за якого інтелектуальний момент виражається в усвідомленні суспільного небезпечного характеру діяння, а вольовий – у бажанні його вчинити [171, с. 249].

Для формальних складів кримінальних правопорушень характерним є виключно прямий умисел. Такі діяння не можуть бути вчиненими із непрямим умислом, вольовий зміст якого у виді припущення пов'язано виключно з суспільно небезпечними наслідками, які є складовою частиною тільки у матеріальних складах кримінальних правопорушень. Так само обґрунтовується неможливість виявлення у формальних складах кримінальної протиправної самовпевненості та кримінальної протиправної недбалості.

Питання про форму вини у аналізованих складах кримінальних правопорушень не є дискусійним, вони можуть бути вчиненні виключно з прямим умислом. У зв'язку з тим, що законодавче визначення прямого умислу (ч. 2 ст. 24 КК України) орієнтоване на кримінальні правопорушення із матеріальним складом (бажання пов'язане виключно з наслідками, у яких втілена шкода, що заподіюється об'єктові посягання), у кримінальних правопорушеннях з формальним складом предмет бажання винного складає саме діяння – усвідомлення винним, що він здійснює незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання без мети збуту (ст. 309 КК України) або з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), або ж організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою (ст. 317 КК України).

В межах аналізованого дослідження слід звернути увагу, що при залученні неповнолітнього (малолітнього) до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу умислом винного (втягувача) повинні охоплюватися не тільки конститутивні ознаки об'єктивної сторони вчинюваних кримінальних правопорушень, а й вік особи, яка залучається до вчинення відповідних діянь.

Вважаємо, що інкримінування цієї ознаки можливе як при прямому умислі, так і при непрямому, а також й тоді, коли суб'єкт не розуміє, хоча повинен був розуміти і усвідомлювати, спираючись на певні характерні ознаки зовнішності, поведінку та інші факти об'єктивної дійсності, що особа, яку він залучає до вчинення кримінального правопорушення, не досягла вісімнадцятирічного віку [265, с. 73]. Як визначено у постанові Пленуму ВСУ «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік втягуваного, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати [207]. Таким чином, можемо констатувати, що судова практика допускає необережну форму вини у виді кримінальної протиправної недбалості щодо віку неповнолітнього, який залучається до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу. Це суперечить загальноприйнятим постулатам кримінального права, відповідно до яких всі фактичні обставини юридичного складу умисного кримінального правопорушення повинні охоплюватися умислом винного.

Слід відзначити, що у випадку, коли винний не усвідомлював і не міг усвідомлювати факт недосягнення повноліття особою, яку він залучив до вчинення кримінального правопорушення, ця обставина не може бути поставлена йому у вину.

При кваліфікації кримінально протиправних діянь важливе місце відводиться встановленню *мети* вчинення кримінального правопорушення. Хоча при вчиненні окремих видів (різновидів) кримінальних правопорушень мета не

виступає конститутивною ознакою складу, проте її встановлення є обов'язковим, оскільки ця ознака дозволяє відмежувати діяння, пов'язані із незаконним збутом наркотичних речовин.

Як зазначає О. В. Ус, мета злочину – це результат, якого намагається досягти суб'єкт при вчиненні злочину, керуючись певним мотивом; суб'єктивний образ бажаного результату дії чи бездіяльності, тобто ідеальна у думках модель майбутнього кінцевого результату, до якого прагне суб'єкт злочину. Кваліфікація злочину визначається постановкою мети, а не її обов'язковим досягненням [238, с. 134].

У межах аналізованих складів кримінальних правопорушень особливої уваги потребує мета, яка з факультативної ознаки суб'єктивної сторони трансформується в обов'язкову у ст. 307 КК України. У ст. 309 КК України необхідно встановити негативну ознаку мети – її відсутність. У ст. 317 КК України теж визначається спеціальна мета – забезпечення незаконного вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів [262, с. 77].

Слід відзначити важливість правильного встановлення мети вчинення кримінального правопорушення, адже в будь-якому разі це сприяє правильній кваліфікації діяння. Так, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, в залежності від мети вчинення вказаних діянь може кваліфікуватися або за ст. 307 КК України або за ст. 309 КК України.

Поняття «без мети збуту» у ст. 309 КК України означає, що винний при виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, не мав наміру передати їх у розпорядження іншій особі. У випадку, коли при вчиненні незаконних діянь, вказаних вище, мала місце мета збуту, дії винного слід кваліфікувати за ст. 307 КК України.

Мета, як стверджують науковці, має подвійну природу, залежно від стадії вчинення збуту: «перша, стосовно кінцевої мети злочинної діяльності, друга на

рівні цілей дій, що входять у цю діяльність». Тобто на кожній із стадій кримінальної протиправної діяльності присутня основна мета – збут наркотичних засобів, яку в свою чергу можна поділити на ту, яка передує збуту (мета дії, яка проявляється на попередніх стадіях) – продати наркотик та мета, яка настає у процесі безпосереднього збуту наркотичних засобів – отримання наживи, доходу (прибутку), тобто одержання бажаного результату [139, с. 526].

На практиці виникають проблеми зі встановленням мети збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Пленум ВСУ визначив правові орієнтири, що свідчать про мету збуту: відповідна домовленість з особою, яка придбала ці засоби чи речовини, так й інші обставини, зокрема: великий або особливо великий їх розмір; спосіб упакування та розфасування; поведінка суб'єкта злочину; те, що особа сама наркотичні засоби або психотропні речовини не вживає, але виготовляє та зберігає їх тощо [193; 213]. Цими рекомендаціями послуговується судова практика.

Так, в одному із кримінальних проваджень органами досудового розслідування дії обвинуваченого були кваліфіковані за ч. 2 ст. 307 КК України, як незаконне придбання, перевезення та зберігання особливо небезпечного наркотичного засобу з метою збуту. Особа придбала речовину рослинного походження, яка згідно з висновками судового експерта є особливо небезпечним наркотичним засобом, обіг якого заборонено – канабісом, який незаконно зберігала при собі з метою подальшого збуту. Канабіс був розфасований у 14 зіп-пакетів. Загальна маса вилученого наркотичного засобу становила 11,786 г. В судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, не визнав та пояснив суду, що він дійсно придбав наркотичний засіб у невідомих чоловіків в парку, але лише для власного вживання. Яку кількість канабісу придбав не знає, оскільки заборонена речовина заходила у згортку, який був запечатаний. Заплатив за наркотичну речовину 1700 грн. Наркотичні засоби він поклав у сумку. При проведенні огляду він добровільно видав згортку працівникам поліції. Лише після того, як вони відкрили згортку, він побачив, яку кількість пакетиків він

придбав. Наркотичні засоби не розфасовував. Заперечив наявність у нього умислу на збут наркотичних речовин. Також зазначив, що він раніше вживав наркотичні речовини, коли в останній раз це було – не пам'ятає. В 2014 році пройшов лікування у лікаря-нарколога. Після цього наркотичні засоби не вживав і в майбутньому вживати не збирається [77]. Оцінюючи показання обвинуваченого, викликають сумнів його твердження, що він не знав про кількість придбаного наркотичного засобу та про його фасування. Твердження, що він «не вживав і в майбутньому вживати не збирається» наркотичні засоби ставить під сумнів заперечення мети збуту.

Захисник попросив суд перекваліфікувати його дії з ч. 2 ст. 307 КК України на ч. 1 ст. 309 КК України, аргументувавши це тим, з поміж іншого, що «жодного беззаперечного доказу на підтвердження умислу на збут наркотичних речовин стороною обвинувачення в судовому засіданні надано не було. Загальна кількість пакетиків невелика, що говорить про те, що обвинувачений придбав наркотичні речовини для особистого вживання. Під час обшуку за місцем проживання обвинуваченого працівниками поліції наркотичних речовин знайдено не було» [77]. Суд відзначив, спираючись на показання обвинуваченого, що він дійсно придбав, перевозив та зберігав наркотичні засоби для власного вживання, проте умислу збувати їх не мав, адже «...органом досудового розслідування не встановлено час, місце та осіб, яким обвинувачений відчужував наркотичний засіб, тобто слідством не доведено об'єктивну сторону злочину, що підлягає обов'язковому доказуванню», пред'явлене обвинувачення «не містить жодної інформації щодо факту збуту наркотичних засобів обвинуваченим жодній особі, тобто таких фактів органом досудового розслідування не встановлено, оперативні закупівлі наркотичного засобу та психотропних речовин не проводилися». Твердження суду нам вбачається сумнівним, оскільки для кваліфікації діянь за ст. 307 КК України, а саме як виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, слід встановити мету збуту, а не сам збут. Визначена вище позиція суду

є обмежувальним тлумаченням кримінального закону та вбачається неприпустимою.

Суд встановив, що основним доказом обвинувачення за ч. 2 ст. 307 КК України, на думку сторони обвинувачення, є вилучення в обвинуваченого наркотичних засобів. Відтак, враховуючи в сукупності все вищевикладене, оцінивши досліджені по справі докази, суд дійшов до висновку, що вказана кваліфікація дій обвинуваченого не знайшла свого підтвердження у ході судового розгляду, та дії особи, які кваліфіковано за ч. 2 ст. 307 КК України, необхідно перекваліфікувати на ч. 1 ст. 309 КК України. Спираючись на правову позицію ВС, що викладена у постанові від 07 квітня 2021 року у справі № 203/337/19 [188], суд вказав: «Якщо висновок суду про наявність умислу особи на збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів ґрунтується на великому або особливо великому розмірі відповідної речовини, її пакуванні та розфасуванні, то в такому випадку мають бути досліджені обставини, за яких особа придбала відповідний засіб чи речовину, у тому числі чи залежало від волі особи те, який розмір речовини опиниться в її володінні, та розфасування речовини». У цій же постанові ВС зазначив: «Зокрема, якщо особа здійснює свідоме придбання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів у значному розмірі (шляхом купівлі, обміну, безоплатно), виготовляє їх, зберігає у відповідному фасуванні, що об'єктивно перевищує потреби такої особи у власному вживанні, то в такому випадку може мати місце умисел на збут. Якщо ж волею особи не обумовлено того, скільки наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів опиниться у її володінні (як у випадку зі знахідкою), то у такому разі умисел на збут потребує більш ретельного дослідження» [188], що було упущено в аналізованому вирокі.

В аналізованій справі суд вказав, що «вилучена кількість наркотичних засобів (канабісу), а також місце та обставини при яких вони були вилучені у обвинуваченого, в даному випадку, за відсутності інших доказів, не можуть бути визначальним доказом вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України». Крім того, суд звернув увагу, що під час затримання обвинуваченого у нього був

вилучений мобільний телефон, що підтверджується протоколом затримання, однак даних, які б могли свідчити про наявність у нього умислу на збут наркотичних речовин (СМС-відправлення, листування у месенджерах чи соціальних мережах, з'єднання із номерами телефонів, що не належать його рідним та близьким) у телефоні не виявлено, що також суперечить версії сторони обвинувачення. Зрештою суд дійшов, на його думку, обґрунтованого висновку, що стороною обвинувачення в судовому засіданні не доведено наявність умислу в обвинуваченого на збут наркотичного засобу, як обов'язкової ознаки злочину, передбаченого ст. 307 КК України [77].

Типовим для судової практики є кримінально-правова оцінка випадку, якщо особа отримує у певний спосіб наркотичних засіб чи психотропну речовину, але сама не вживала їх або ж не збирається їх вживати, як такого, що свідчить про наявність мети збуту. Якщо особа сама вживає наркотичні засоби або ж психотропні речовини, то у цьому випадку потрібно мати переконливі докази того, що особа мала намір вчинити збут предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307 КК України. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що збут є лише однією із альтернативних діянь об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, що досліджується. Проте, мета збуту є загальною для всіх цих альтернативних діянь. Тобто особа не обов'язково має вчинити збут, щоб її було притягнуто до відповідальності за статтею 307 КК України, але обов'язковою є наявність мети збуту як ознаки суб'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення.

Ми погоджуємось з твердженням, що наявність в особи великої кількості наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогів не має прямого доказу спрямованості умислу винного на збут цих речовин. Для його доведення слід дослідити сукупність доказів. Схожі правові орієнтири містяться у постанові ВС, який зазначив, що «для об'єктивного висновку про умисел засудженого на збут наркотичного засобу необхідним є дослідження обставин придбання та зберігання наркотичної речовини, а також встановлення моменту виникнення відповідного умислу». Висновки суду про те, що обвинувачений, знайшовши

наркотичний засіб, «мав умисел на його незаконний збут, без підтвердження такого висновку іншими доказами, окрім великого розміру наркотичної речовини та її розфасування, колегія суддів вважає передчасним» [188]. Для встановлення умислу на збут рекомендуємо враховувати ще й такі факти як джерела прибутку осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, вартість придбаних наркотичних засобів, коло зв'язків, постійне відвідування певних місць (ринок, кафе, стоянка, зони відпочинку), де вони могли зустрітись із потенційними клієнтами, тощо. При цьому, судова практика демонструє, що інколи особи здійснюють збут невеликої кількості наркотичних засобів чи психотропних речовин і здійснюють це одноразово як випадковий заробіток.

Термін «мотив» від латинської означає «рухати, штовхати, приводити до руху», тому не викликає сумніву, що основна функція мотиву – функція викликання активності особи до вчинення відповідного діяння. Дослідники відзначають, що мотив кримінального правопорушення – це обумовлене певними потребами внутрішнє спонукання суб'єкта, що викликає у нього рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння та яким він керується під час вчинення злочину. Мотив найчастіше свідчить про антисоціальну спрямованість особи, про наявність у неї конкретної моделі злочинного результату та наміру його досягти. Спрямовуюча функція мотиву полягає в постановці суб'єктом мети злочину і визначенні шляху її досягнення [238, с. 134].

Вчені відзначають, що найбільш розповсюдженими мотивами вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу із залученням неповнолітніх є корисливий (у 57,1 % досліджених кримінальних справ), потяг до наркотичних речовин (35,7 %), інші мотиви (7,2 %) [219, с. 153]. Водночас, у переважній більшості досліджуваних кримінальних проваджень, порушених за ст. 309 КК України (82 %), мотивом вчинення кримінального правопорушення є потяг до наркотичних речовин. Це, насамперед, пов'язано з тим, що суб'єктом цього складу кримінального правопорушення є особа, яка виготовляє, виробляє, перевозить, пересилає наркотичні або психотропні речовини для власного вживання. Фактично, вона є наркозалежною. Такий стан обумовлений залежністю

психіки від наркотичного засобу. Саме тому, у такої особи мотиви (усвідомлені спонукання) залишаються біологічними потребами, спрямованими на підтримку життєдіяльності і навіть на збереження свого життя [219, с. 154].

Окрім найбільш розповсюджених і вже згадуваних нами мотивів, дослідники вказують на випадки вчинення кримінальних правопорушень, які пов'язані з наркоманією, і з інших мотивів, наприклад почуття солідарності, співчуття до хворого на наркоманію (виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів або психотропних речовин), прагнення виглядати дорослим (у неповнолітніх) [153, с. 53].

Разом з тим, на констатацію наявності чи відсутності складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 307, 309 КК України, мотив не впливає. Однак для кваліфікації організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів важливе значення має встановлення мотиву вчинення кримінального правопорушення. Вчинення зазначених дій з корисливих мотивів утворює кваліфікований його вид (ч. 2 ст. 317 КК України). У даному випадку корисливість полягає в одержанні матеріальної вигоди при утриманні місця для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Таким чином, значення суб'єктивної сторони аналізованих кримінальних правопорушень важко переоцінити, адже аналіз її ознак дозволяє відмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень, які схожі за об'єктивними ознаками (ст.ст. 307 і 309 КК України). Як складова частина підстави кримінальної відповідальності, вона відмежовує кримінальну протиправну поведінку від правомірної. Фактичний зміст факультативних ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, навіть якщо вони не зазначені у диспозиції норми Особливої частини КК, суттєво впливає на визначення ступеня суспільної небезпечності як кримінального правопорушення, так і особи, що його вчинила, а в кінцевому результаті – на вид та розмір покарання.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення має важливе значення і для обґрунтування кримінальної відповідальності, і для кваліфікації кримінального правопорушення, і для призначення покарання. Тому Верховний Суд неодноразово наголошував на необхідності ретельного дослідження і встановлення змісту суб'єктивної сторони кримінального правопорушення: форми вини, змісту і спрямованості умислу, мотиву і мети кримінального правопорушення.

Таким чином, склади кримінальних правопорушень, що визначені у ст.ст. 307, 309, 317 КК України, із суб'єктивної сторони характеризуються тільки умисною формою вини (вид умислу – прямий). Таке твердження ґрунтується на аналізі конструкції розглядуваних кримінальних правопорушень та характері діянь, що ними передбачені.

Висновки до розділу II

У результаті проведеного наукового дослідження доходимо до висновку, що ефективність регламентації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу залежить від точності визначення окремих елементів складів кримінальних правопорушень, в тому числі об'єкта. Детально не заглиблюючись у дискусію щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, найбільш обґрунтованою вбачається концепція «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності».

Видовим об'єктом досліджуваної категорії кримінальних правопорушень є, на наш погляд, не здоров'я населення як таке, а безпека здоров'я населення. Під безпекою здоров'я населення слід розуміти соціальні цінності, що полягають у забезпеченні безпеки здоров'я населення від немедичного негативного впливу чи можливого впливу наркотичних засобів, які охороняються кримінально-правовими нормами.

Терміни «здоров'я особи» та «здоров'я населення» слід відмежовувати. В основу такого відмежування покладено не тільки кількісні показники, а за

змістовними. Адже особливістю поняття «здоров'я населення» є те, що воно спирається не тільки на медичні характеристики, а й більшою мірою на соціальні його компоненти.

Основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або із їх залученням, є безпека здоров'я населення як охоронювана нормами права соціальна цінність, що забезпечує певний ступінь фізичного, психічного і психологічного благополуччя невизначеного кола осіб. Крім того, слід виділити додатковий безпосередній об'єкт, який в окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах виступає обов'язковим – інтереси неповнолітніх, умови нормального розвитку і правильного морального виховання неповнолітніх, громадський порядок тощо.

Неповнолітні, що залучаються до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, зазвичай є активними споживачами наркотиків. По суті, неповнолітні одночасно можуть виступати суб'єктами і потерпілими від даних кримінальних правопорушень.

У складах кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу предмет виступає їх обов'язковою ознакою. Вважаємо за необхідне вказати у нормативно-правових актах (наприклад, передбачити у Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори») узагальнене визначення наркотичних засобів та психотропних речовин, спираючись на їх ознаки. Крім того, слід доповнити Таблиці відповідною графою, що буде визначати кількісну характеристику значного розміру наркотичних засобів та психотропних речовин.

На практиці виникають труднощі з визначенням сукупного розміру предмета кримінального правопорушення при вилучення наркотичних засобів і психотропних речовин, віднесених до різних кваліфікаційних груп. У даному випадку вважаємо за необхідне вказати, що розмір наркотичних (психотропних речовин) засобів різних кваліфікаційних груп після сумування їх кількості, слід визначати за кількістю найбільш небезпечного наркотичного засобу (психотропної речовини).

Необхідно в межах КК України та на рівні постанови КМУ сформувати Перелік нових психоактивних речовин та встановити кримінальну відповідальність за незаконний обіг таких речовин. Беручи до уваги масштаби поширення нових психоактивних речовин, їх здатність викликати залежність та заподіяти шкоду здоров'ю населення, обов'язково слід врахувати, що незаконні дії із новими психоактивними речовинами можуть бути вчинені із залученням неповнолітнього (малолітнього) і ця обставина несе підвищений ступінь суспільної небезпеки та має враховуватися як обтяжуюча (особливо обтяжуюча).

Інкримінування того чи іншого альтернативного діяння, що становить об'єктивну сторону складу незаконного наркообігу допустиме лише у тому випадку, коли таке діяння доведене, обґрунтоване, підтверджене належними доказами. Вважаємо помилковою практику, коли за наявності доведеного факту зберігання наркотиків, винному інкримінується також придбання наркотичних засобів, навіть коли факт їх придбання не було належним чином доведено.

Вважаємо, що залучення неповнолітнього (малолітнього) слід вважати закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній кримінальне правопорушення.

Для збереження системності кримінально-правових норм та точності кримінального закону, типовості його застосування та обґрунтованості кваліфікації кримінальних правопорушень, вважаємо за доцільне доповнити відповідні норми:

- обтяжуючою обставиною *«із залученням неповнолітнього»*, зокрема, ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 310, ч. 2 ст. 311, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 315, ч. 3 ст. 321, ч. 2 ст. 322 КК України;

- особливо обтяжуючою обставиною *«із залученням малолітнього»*, зокрема ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 310, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 315, ч. 4 ст. 321, ч. 3 ст. 322 КК України.

На нашу думку, вік кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307, 309, 317 КК України, слід

знизити до 14 років, адже у людини в цьому віці вже накопичується достатній життєвий досвід, який дозволяє більш чітко визначити критерії сприйняття оточуючого світу, прослідковуються здатність усвідомлювати характер своєї поведінки з точки зору корисності або небезпечності для оточуючих, оцінювати ситуацію, у яку він потрапляє. Крім того, ми підтримуємо пропозицію дослідників, що необхідно внести зміни до ст. 22 КК, де у ч. 3 закріпити перелік складів кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з вісімнадцятирічного віку.

Вважаємо, що для правильної кваліфікації аналізованих кримінальних правопорушень важливе значення має встановлення відмінності між станом патологічного і фізіологічного наркотичного сп'яніння. Патологічне сп'яніння в судово-медичній практиці розглядають як короточасний психоз, а особи, які перебувають у цьому стані, визнаються неосудними (за ч. 2 ст. 19 КК України) за наявності відповідних критеріїв неосудності.

Питання про форму вини у аналізованих складах кримінальних правопорушень не є дискусійним – вони можуть бути вчиненні тільки з прямим умислом. У межах аналізованих складів кримінальних правопорушень особливої уваги потребує мета, яка з факультативної ознаки суб'єктивної сторони трансформується в обов'язкову (ст. 307 КК України). У ст. 309 КК України необхідно встановити негативну ознаку мети – її відсутність. У ст. 317 КК України теж визначається спеціальна мета – забезпечення незаконного вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Ми погоджуємось з твердженням, що наявність у особи великої кількості наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогів не має прямого доказу спрямованості умислу винного на збут цих речовин. Для його доведення слід дослідити сукупність доказів.

РОЗДІЛ III.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО НАРКООБІГУ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМ АБО ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

3.1. Проблеми кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього

Наукове визначення поняття «кваліфікація» має два різних підходи до його розуміння – вузький та широкий. Не заглиблюючись у наукову дискусію, відзначимо, що підтримуємо позицію науковців, згідно з якою предмет відповідних кримінально-правових досліджень не повинен вичерпуватися кваліфікацією лише кримінальних правопорушень. Зокрема, В. О. Навроцький визнає поняття кримінально-правової кваліфікації родовим, що охоплює окремі види кваліфікації, до яких належить і кваліфікація діянь, які не є кримінальними правопорушеннями [161, с. 10]. Підтримує подібний підхід А. М. Ященко [268, с. 133-134], В. І. Антипов та В. В. Антипов [25, с. 8], О. В. Ус [239, с. 14] та інші.

У Великій українській юридичній енциклопедії констатується неоднозначність підходів до розуміння сутності кваліфікації: у теорії права вживається поняття «юридична кваліфікація», яке має найвищий рівень узагальнення; більш звужений зміст має поняття «кримінально-правова кваліфікація», яке охоплює оцінку поведінки як кримінально протиправної або такої, що не тягне за собою кримінальної відповідальності; поняття «кваліфікація кримінального правопорушення» стосується лише такої поведінки особи, яка може бути підставою кримінальної відповідальності [32, с. 410].

Під кваліфікацією кримінальних правопорушень науковці пропонують розуміти «процес пізнання й оцінювання уповноваженим суб'єктом фактичних

ознак учиненого суспільно небезпечного діяння, виокремлення з них юридично значущих та встановлення їх відповідності юридичним ознакам конкретного складу кримінального правопорушення, що охоплює розмежування його з іншими кримінальними правопорушеннями та відмежування від діянь, які не є кримінально протиправними, у результаті якого обґрунтовується і документально закріплюється висновок про кримінально-правову норму (з зазначенням пункту, частини статті, однієї статті або декількох статей КК України), що підлягає застосуванню [176, с. 127].

Тільки чітка і точна кваліфікація кримінального правопорушення означає, що встановлена повна відповідність вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам складу кримінального правопорушення, що передбачене конкретною нормою Особливої частини КК України. Вона виступає правовою підставою для виникнення і реалізації кримінальної відповідальності, має важливе значення при встановленні вини особи.

У кримінологічному аспекті кваліфікація суттєво впливає на параметри кримінально-правової статистики, допомагає більш точно оцінити якісну і кількісну характеристики злочинності і напрацювати ефективні заходи протидії та попередження цього суспільно небезпечного явища.

З метою правильного застосування закону про кримінальну відповідальність за незаконний наркообіг у правозастосовній практиці необхідно не тільки чітко розуміння змісту елементів розглядуваних складів кримінальних правопорушень, але й встановлення їх відмінностей від суміжних складів, правила кваліфікації вказаних кримінальних правопорушень за сукупністю, співвідношення з іншими складами, що містять схожі ознаки та вступають у конкуренцію.

Наркотичні засоби та психотропні речовини інколи можуть виступати знаряддям або засобом вчинення іншого кримінального правопорушення (умисне вбивство, вбивство через необережність, викрадення людини, торгівля людьми, зґвалтування, шахрайство, вимагання тощо). У таких випадках дії винного отримують кваліфікацію за сукупністю кримінальних правопорушень, наприклад,

відповідної частини ст. 309 та ч. 1 ст. 115 (ч. 1 ст. 149, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 190 КК України) тощо.

При аналізі судової практики ми відзначили, що найбільш серйозні проблеми застосування кримінального закону виникають при кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього (малолітнього). Суди не повно оцінюють роль суб'єктів, які здійснюють таке залучення та не надають цим діям кримінально-правової оцінки.

В одному із проаналізованих випадків, обвинувачений на території покинутої ферми «незаконно придбав, зірвав дикоростучі рослини коноплі, незаконно без мети збуту виготовив шляхом перетирання листків коноплі наркотичний засіб, який склав в поліетиленовий пакет та паперовий згорток». Через деякий час він, взявши захований пакунок з наркотичною речовиною, пішов до неповнолітнього та запропонував йому на території домоволодіння де останній проживав, заховати наркотичний засіб. Неповнолітній погодився на пропозицію. В цей же день під час проведення огляду у вищевказаному домоволодінні, працівниками поліції було виявлено та вилучено речовину рослинного походження зеленого кольору, яка за результатами висновку судово-хімічної експертизи є небезпечним наркотичним засобом – каннабісом (марихуаною), маса якої в перерахунку на суху речовину складає 124,61 грама. За цим епізодом суд визнав його винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України з призначенням покарання у виді одного року позбавлення волі, та у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 304 КК України з призначенням покарання у виді п'яти років позбавлення волі [74].

Вбачається, що такий правозастосовний підхід є помилковим. У даному випадку суд повинен був застосувати спеціальну норму, що передбачає відповідальність за вчинення такого діяння – ч. 3 ст. 309 КК України як незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів без мети збуту із залученням неповнолітнього. Окрім того, суд оминув увагою та не надав кримінально-правової оцінки діям неповнолітнього, не оцінив його роль у

вчиненні кримінального правопорушення та не вказав, що за даних умов суб'єкти діяли групою осіб за попередньою змовою щодо незаконного зберігання наркотичного засобу без мети збуту.

В іншому кримінальному провадженні у складі організованої групи неповнолітній брав активну участь у вчиненні злочинів в сфері незаконного обігу наркотичних засобів на території Хмельницької області. Він як виконавець відповідно до плану злочинної діяльності та розподілених ролей виконував злочинні накази організатора, підготовляв усі необхідні прилади та хімічні речовини для виготовлення психотропної речовини – амфетаміну, купував за вказівкою організатора допоміжні прилади та речі необхідні для виготовлення амфетаміну. Крім того, він неодноразово брав активну участь у збуті зазначених речовин [71]. Проте ні працівниками правоохоронних органів під час досудового слідства, ні судом в судовому провадженні ці обставини не були належно оцінені. Згадування про залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень і відповідна кваліфікація таких дій відсутні.

В іншому досліджуваному нами кримінальному провадженні встановлено, що особа спільно з неповнолітнім знайшли два полімерні пакети з порошкоподібними речовинами білого кольору, які містять в своєму складі психотропну речовину амфетамін, масою (в перерахунку на амфетамін-основу) 0,2606 г., домовились їх підняти та зберігати для подальшого вживання. Вони спільно перемістили їх до автомобіля, перевезли їх на територію рекреаційного пункту, де зберігали для спільного вживання до моменту виявлення та вилучення працівниками поліції під час проведеного огляду місця події. Такі дії вказаних кваліфіковані за «ч. 2 ст. 309 КК України, які виразились у незаконному придбанні, зберіганні та перевезенні психотропних речовин без мети збуту, вчинене за попередньою змовою групою осіб» [50]. З матеріалів кримінального провадження вбачається, що обвинувачений залучив неповнолітнього до незаконного придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів без мети збуту. Однак при формулюванні обвинувачення суд врахував лише вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, проте проігнорував факт

залучення неповнолітнього до вчинення вказаних дій. Вбачається, що у даному кримінальному провадженні дії винного слід було кваліфікувати за ч. 3 ст. 309 КК України з урахуванням особливо обтяжуючої обставини «із залученням неповнолітнього».

У іншому кримінальному провадженні встановлено, що особа неодноразово надавала приміщення літньої кухні домоволодіння, в якому вона проживала, та саморобний пристрій для куріння наркотичних засобів неповнолітньому для незаконного вживання наркотичних засобів. Тобто обвинувачений вчинив надання приміщення для незаконного вживання наркотичних засобів із залученням неповнолітнього (ч. 2 ст. 317 КК України). У подальшому цей неповнолітній, «зірвав декілька дикорослих рослин коноплі, незаконно придбавши таким чином наркотичний засіб – «канабіс», який приніс до місця свого проживання, де розставивши сушитись під стріхою підсобного приміщення, розпочав незаконно зберігати наркотичний засіб з метою збуту». Слідством встановлено, що неповнолітній передавав обвинуваченому фрагменти коноплі, яку останній збував іншим особам. Тобто, неповнолітній був залучений до виготовлення, придбання, зберігання з метою збуту та збуту вказаних наркотичних засобів (ч. 2 ст. 307 КК України) [76].

У вирокі суд відзначив: «У подальшому, реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на незаконний збут наркотичного засобу - "канабісу", ОСОБА_4 за попередньою змовою з неповнолітнім ОСОБА_6 діючи умисно, з корисливих мотивів, з метою наживи, ...незаконно збули ОСОБА_10 за грошові кошти в сумі 400 гривень один прозорий поліетиленовий пакет, в якому знаходилась незаконно придбана речовина рослинного походження, яка згідно висновку судової експертизи матеріалів, речовин та виробів є особливо небезпечним наркотичним засобом, обіг якого заборонено - канабісом, маса канабісу (у перерахунку на висушену речовину) становить 8,27 г.» [76]. Подібні дії цих осіб були вчинені неодноразово, що суд врахував при кваліфікації кримінальних правопорушень та при призначення покарання. Однак у жодному із наведених епізодів суд не вказав, що обвинувачений здійснював залучення

неповнолітнього до вчинення вказаних кримінальних правопорушень, не згадав про способи залучення, не оцінив роль обвинуваченого.

Разом з тим, у резолютивній частині вироку суд вказав, що дії обвинуваченого необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 307 КК України, як незаконне придбання, зберігання з метою збуту, незаконний збут особливо небезпечних наркотичних засобів, вчинене повторно за попередньою змовою групою осіб *із залученням неповнолітнього*; ч. 2 ст. 317 КК України, як надання приміщення для незаконного вживання наркотичних засобів, вчинене повторно *із залученням неповнолітнього*; ч. 1 ст. 309 КК України, як незаконне придбання та зберігання наркотичних засобів без мети збуту» [76] Як бачимо, при формулюванні обвинувачення за ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 317 КК України суд вказав на залучення неповнолітнього до вчинення кримінально протиправних дій, однак при формулюванні обвинувачення за ч. 1 ст. 309 КК України суд не згадує про залучення неповнолітнього, хоча факт такого залучення, як вбачається з матеріалів кримінального провадження, безсумнівно мав місце.

Таким чином, судова практика досить стисло (а у деяких випадках незадовільно) описує та обґрунтовує залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу.

Проте в одному із досліджуваних нами кримінальних проваджень було встановлено принципово інший підхід суду до обґрунтування кваліфікації кримінального правопорушення [56]. Обвинувачений через Telegram-канал незаконно придбав з метою подальшого збуту 25 зіп-пакетів, з яких 15 зіп-пакетів з особливо небезпечним наркотичним засобом – канабісом загальною масою в перерахунку на суху речовину 24,3625 г. та 10 зіп-пакетів з особливо небезпечною психотропною речовиною – PVP загальною масою 2,9052 г. У мотивувальній частині вироку суд вказує на близькі відносини обвинуваченого з неповнолітньою, яку він залучив до вчинення кримінального правопорушення, акцентує увагу на способах залучення («скориставшись довірливим станом») та вказує на мету такого залучення («з метою уникнення відповідальності за вчинення злочину наказав неповнолітній підібрати вказані зіп-пакети з особливо небезпечним

наркотичним засобом – канабісом, особливо небезпечною психотропною речовиною – PVP, і покласти до бюстгальтеру останньої, з метою їх зберігання»). Крім того, суд описує діяння неповнолітньої, яка «діючи за вказівками, ...зробила закладки трьох згорток з канабісом». Обвинувачений разом з неповнолітньою направився до свого будинку, але, побачивши службовий автомобіль патрульної поліції, втік, залишивши неповнолітню з наркотичними речовинами. Неповнолітня була затримана працівниками поліції. У неї виявлено та вилучено «11 зіп-пакетів з особливо небезпечним наркотичним засобом – канабісом, (загальна вага в перерахунку на суху речовину 16,4513 г) та 10 зіп-пакетів з особливо небезпечною речовиною PVP, масою 2,9052 г.» [56].

Суд вірно кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 2 ст. 307 КК України як незаконне придбання та зберігання особливо небезпечного наркотичного засобу та психотропної речовини з метою збуту *із залученням неповнолітньої*, однак не надав кримінально-правову оцінку діям неповнолітньої. В даному випадку залишилось поза увагою, що дані діяння суб'єкт вчиняв спільно з неповнолітньою, тобто групою осіб за попередньою змовою. Ця обставина повинна обов'язково бути вказана при юридичному формулюванні обвинувачення. Така неповнота кваліфікації призводить до необґрунтованого пом'якшення покарання (більш детально про це – у підрозділі 3.2), що тягне за собою порушення принципу справедливості та відповідності покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

При залученні неповнолітнього до організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також до надання приміщення з цією метою, у мотивувальній частині вироків можна відзначити відсутність належного обґрунтування та опис фактичних обставин, що дозволяють зробити однозначний висновок про механізм та способи залучення неповнолітніх до вчинення цих діянь. Так, суди здебільшого обмежуються вказівкою, що до вчиненого діяння залучено неповнолітнього без конкретизації будь-яких обставин. У одному із досліджуваних кримінальних проваджень обвинувачений неодноразово надавав

приміщення для незаконного вживання наркотичних засобів своєму знайомому неповнолітньому, де разом з останнім вживав наркотичний засіб, шляхом викурювання через пристрій для вживання «канабісу» у вигляді двох обрізаних пластикових пляшок, в горловину однієї з яких був вставлений наперсток. Умисні дії особи суд кваліфікував за ч. 2 ст. 317 КК України як незаконне надання приміщення для незаконного вживання наркотичних засобів, *із залученням неповнолітнього*, діючи повторно [81], не надавши відповідних роз'яснень та обґрунтування своєї позиції.

Проте у вітчизняній судовій практиці трапляються випадки, коли залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу взагалі не отримує кримінально-правової оцінки, незважаючи на викладені судом фактичні обставини кримінального провадження.

Так, в одному із кримінальних проваджень суд встановив, що троє осіб спільно з неповнолітнім, зорганізувавшись в організовану групу з розподілом ролей, впродовж 2016-2017 років вчинили ряд злочинів в сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Організатор, дізнавшись хімічну формулу психотропної речовини «амфетамін», склад необхідних інгредієнтів для його виготовлення та набувши достатніх навиків, спрямованих на виготовлення цієї психотропної речовини, розробив злочинний план щодо виготовлення, зберігання без мети збуту амфетаміну в складі організованої групи. В серпні 2016 року він організував та очолив стійку злочинну групу для вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом психотропної речовини – амфетаміну, до складу якої *залучив* двох мешканців м. Старокостянтинів Хмельницької області та *неповнолітнього*, яким довів розроблений ним злочинний план, розподілив при цьому їх ролі та функції, спрямовані на досягнення цього плану, шляхи прикриття своєї злочинної діяльності [71].

Спочатку вони виготовили амфетамін з метою власного вживання. Органами досудового розслідування дії суб'єктів за цим епізодом кваліфіковані за ч. 2 ст. 309 КК України як незаконне виготовлення психотропних речовин без мети збуту, вчинені за попередньою змовою групою осіб. Вказівка на залучення

неповнолітнього відсутня. Організатор спільно з усіма учасниками організованої групи (в т. ч. з неповнолітнім) придбали необхідні прилади та хімічні речовини, які були необхідні для виготовлення психотропної речовини. Всі учасники злочинної групи, крім неповнолітнього, зберігали в себе за місцем проживання частину приладдя та хімічних речовин, які у своїй сукупності дозволяли виготовити психотропну речовину – амфетамін та приносили їх за вказівкою організатора у визначений час і місце для його виготовлення. Надалі організатор і керівник організованої групи, організував місце збору членів організованої групи за місцем знаходження гаражного приміщення, де виготовляли психотропну речовину – амфетамін, проводили необхідні підготовчі дії перед початком процесу виготовлення та дії спрямованні на сушіння амфетаміну та його фасування, без мети збуту. Такі дії обвинувачених органами досудового розслідування кваліфіковано як організація та утримання місць для незаконного вживання та виготовлення психотропних речовин, вчинене з корисливих мотивів, організованою групою за ч. 3 ст. 28, ч. 2 ст. 317 КК України [71]. Неповнолітній як виконавець відповідно до плану злочинної діяльності та розподілених ролей виконував злочинні накази організатора, підготовляв всі необхідні прилади та хімічні речовини для виготовлення психотропної речовини – амфетаміну, купував за вказівкою організатора допоміжні прилади та речі необхідні для виготовлення амфетаміну. Очевидно, що неповнолітній був залучений до вчинення незаконного виготовлення та до утримання місця для незаконного виготовлення психотропної речовини.

У подальшому обвинувачені, діючи в складі організованої групи, повторно виготовляли психотропну речовину (амфетамін) у невстановленій кількості, яку зберігали з метою подальшого збуту серед наркозалежних осіб за грошову винагороду. Такі дії обвинувачених органами досудового розслідування кваліфіковано за ч. 3 ст. 307 КК України як незаконне виготовлення, зберігання з метою збуту, а також незаконний збут психотропної речовини, вчинені повторно, організованою групою. Вказівка на залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу психотропних речовин за

усіма епізодами кримінальної протиправної діяльності організованої групи, а так само при остаточній кваліфікації вчиненого, відсутня. Таке грубе порушення принципів повного і всебічного врахування обставин кримінального провадження, які мають значення для кваліфікації, вбачається неприпустимим.

В іншому кримінальному провадженні суд також не врахував факт залучення неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення. Так, обвинувачений домовився по телефону з ув'язненими про передачу останнім особливо небезпечного наркотичного засобу, обіг якого заборонено (каннабісу). Він у невстановленої слідством особи придбав 1,6 г. цієї речовини та протягом певного часу зберігав її з метою збуту. Потім помістив її у пляшку з шампуню. Реалізуючи свій злочинний намір, обвинувачений умисно, з метою подальшого збуту, передав, тобто незаконно збув особливо небезпечний наркотичний засіб, обіг якого заборонено (канабіс), неповнолітній особі для подальшої передачі в установу попереднього ув'язнення для ув'язнених. При цьому, обвинувачений не повідомив неповнолітнього про те, що в пляшці з шампунем знаходиться наркотичний засіб. Неповнолітній, будучи необізнаний про наміри обвинуваченого щодо незаконного збуту наркотичного засобу, попросив передати передачу, в якій знаходилася вищезазначена пляшка шампуню до установи попереднього ув'язнення. Працівниками ІТТ при догляді передачі було виявлено особливо небезпечний наркотичний засіб, обіг якого заборонено (канабіс), масою 1,6 г. [36].

У матеріалах кримінального провадження неповнолітній фігурує як свідок, однак, виходячи з обставин кримінального провадження він був умисно залучений винним до вчинення кримінального правопорушення. Ця обставина не знайшла своє відображення у обвинувальному вирoku суду. Дії винного кваліфіковані за ч. 1 ст. 307; ч. 2 ст. 307 КК України. Таким чином, залучення неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення не було враховано судом.

На практиці досить часто виникає питання щодо встановлення *моменту закінчення* окремих проявів об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, а

саме придбання, зберігання та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Ця проблема особливо актуальна у випадках, коли проводиться оперативна закупка наркотиків працівниками правоохоронних органів. Постає питання – як кваліфікувати дії особи, яка незаконно збуває наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги при оперативній закупці – як закінчене кримінальне правопорушення (незаконний збут – ст. 307 КК України) чи замах на нього.

З однієї сторони, вказане кримінальне правопорушення має формальну конструкцію складу, кримінальне правопорушення вважається закінченим незалежно від настання суспільно небезпечного наслідку. З іншої сторони, купівля-продаж наркотиків при оперативній закупці вважається ймовірною угодою, реального збуту наркотиків не відбувається, фіксується лише імітація, спроба їх збуту.

На нашу думку, остання позиція є сумнівною. Ми підтримуємо підхід, що збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів при оперативній закупці є закінченим кримінальним правопорушенням. Такий самий правовий підхід застосовується й в судовій практиці. Так, у більшості із досліджених нами матеріалів кримінальних проваджень, дії суб'єкта, що збував наркотичний засіб (психотропну речовину) при оперативній закупці, суд кваліфікував як закінчене кримінальне правопорушення за відповідною частиною ст. 307 КК України [35; 39; 45; 62]. Це зумовлено об'єктивними та суб'єктивними ознаками кримінального правопорушення. Особа бажає збути наркотичну речовину і досягає своєї мети.

Окремої уваги потребує питання *провокації* кримінального правопорушення. Особливо актуальним воно є в контексті аналізованих кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу. Як ми згадували вище, досить часто оперативні співробітники вдаються до заходів контролю за вчиненням кримінального правопорушення та проводять оперативну закупку заборонених предметів. Як визначає Верховний Суд, провокація полягає у впливі на особу, яку провокують, створенні для неї обставин, за яких вона вчинить

кримінальне правопорушення, психічний або фізичний примус на особу, з метою виклику у неї бажання вчинити кримінальне правопорушення, наполегливі умовляння до цього [188]. Для визначення провокації злочину ЄСПЛ встановив, зокрема, такі критерії: чи були дії правоохоронних органів активними, чи мало місце з їх боку спонукання особи до вчинення злочину, наприклад, прояв ініціативи у контактах з особою, повторні пропозиції, незважаючи на початкову відмову особи, наполегливі нагадування, підвищення ціни вище середньої; чи був би скоєний злочин без втручання правоохоронних органів; вагомість причин проведення оперативної закупівлі, чи були у правоохоронних органів об'єктивні дані про те, що особа була втягнута у злочинну діяльність і ймовірність вчинення нею кримінального правопорушення була суттєвою (рішення у справах «Teixeira de Castro v. Portugal» від 09.06.1998 р. [2], «Vanyan v. Russia» від 15.12.2005 р. [3], «Ramanauskas v. Lithuania» від 05.02.2008 р. [1] та інші).

Досліджуючи питання провокації, суди зазвичай детально аналізують усі обставини справи з огляду на стандарти, які дозволяють відокремити що особа була втягнута у злочинну діяльність і ймовірність вчинення нею злочину була суттєвою. Якщо органи досудового розслідування діяли у пасивний спосіб і не підбурювали засудженого до вчинення злочину, такі дії не можна визнати провокацією кримінального правопорушення, спираючись на прецедентну практику ЄСПЛ (п. 1 ст. 6 Конвенції).

У матеріалах кримінальних проваджень наявне й інше обґрунтування судом безпідставності твердження сторони захисту про те, що працівниками правоохоронних органів вчинено провокацію злочину: «належними є посилання судів на те, що після того, як працівникам поліції від громадянки О. стало відомо про злочинну діяльність обвинуваченого щодо зайняття незаконним обігом наркотичних засобів, в правоохоронних органів були всі підстави підозрювати його у незаконному збуті наркотиків. Однак вони тривалий час обмежувались лише спостереженням за протиправною поведінкою останнього, оскільки викриття його було неможливе через застосування обвинуваченим певних заходів конспірації». Суд дійшов висновку, що «немає жодних причин вважати, що

злочини було спровоковано, чи до їх вчинення засудженого спонукали негласні агенти, тобто, що за інших обставин обвинувачений ці злочини не вчинив би» [194].

В іншому кримінальному провадженні суд встановив, що стороною обвинувачення не надано доказів того, що обвинувачений збував наркотичні засоби будь-якій іншій особі до часу документування такого збуту під час оперативної закупки, що саме обвинувачений був ініціатором збуту йому наркотичних засобів, а навпаки встановлено, що дії цієї легендованої особи мали провокативний характер, оскільки особа під час оперативної закупки фактично підбурювала обвинуваченого до вчинення злочину. У зв'язку з цим суд встановив, що в даному випадку мала місце провокація злочину [196].

Верховний Суд досить часто звертає увагу на неналежне обґрунтування судами відсутності провокації [191; 196], неналежну перевірку легендованих осіб, які мають власну зацікавленість у певному результаті [194]. Наприклад, суд формально зазначив, що матеріалами справи факт провокації зі сторони працівників поліції на здійснення закупівлі наркотичних речовин не був підтверджений в суді першої інстанції. При цьому жодних мотивів і обґрунтувань своїх висновків не навів, не дивлячись на те, що в апеляційній скарзі сторона захисту вказала про те, що легендована особа сама запропонувала обвинуваченому продати йому психотропну речовину [191].

В іншому кримінальному провадженні суд також обмежився лише загальними фразами про відсутність ознак провокації зі сторони правоохоронних органів, однак не навів жодних доказів на спростування того, що провокація не мала місця, як це визнав суд першої інстанції. Верховний Суд наголошує, що «у разі наявності, на думку суду, за матеріалами кримінального провадження ознак, притаманних провокації злочину правоохоронними органами, суд має перевірити це у судовому засіданні шляхом безпосереднього дослідження відповідних доказів і лише після цього зробити висновок щодо наявності (відсутності) факту провокації і, як наслідок, щодо належності допустимості та достатності доказів, наявних у справі для прийняття відповідного процесуального рішення» [192].

На практиці іноді виникають труднощі кваліфікації діянь, що виражаються у вчиненні незаконного зберігання, придбання, перевезення чи пересилання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів з метою збуту. Іноді такі діяння кваліфікуються як готування до збуту за ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 307 КК України або замах на збут наркотичних засобів (ч. 2 чи 3 ст. 15, ч. 1 ст. 307 КК України).

Так, в одному із досліджуваних нами кримінальних провадженням було встановлено, що обвинувачений вирощував коноплю з метою збуту. Суд кваліфікував дії суб'єкта за цим епізодом за ч. 1 ст. 307 КК України як незаконне придбання, виготовлення та зберігання наркотичного засобу (ч. 1 ст. 307 КК України), не розглянувши можливість кваліфікації дій суб'єкта за відповідною частиною ст. 310 КК України, що встановлює відповідальність за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель. Крім цього, обвинувачений, «маючи умисел на незаконний збут наркотичного засобу, під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії – контролю за вчиненням злочину (оперативної закупки), намагався незаконно збути – продати особі під вигаданими анкетними даними особливо небезпечний наркотичний засіб, обіг якого заборонено – канабіс, але свій злочинний умисел не довів до кінця через обставини, що не залежали від його волі та не вчинив усіх дій, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця». За цим епізодом дії обвинуваченого кваліфіковані за ч. 3 ст. 15, ч. 1 ст. 307 КК України як незакінчений замах на збут наркотичних засобів. У резолютивній частині вироку обвинувачений визнаний винним за сукупністю кримінальних правопорушень – ч. 1 ст. 307; ч. 3 ст. 15, ч. 1 ст. 307 КК України [60].

Вважаємо, що така кваліфікація дій обвинуваченого є необґрунтованою. Відповідно до п. 3 постанови Пленуму ВСУ [213] злочини, передбачені статтями 307, 309 або 311 КК України, визнаються закінченими з моменту вчинення однієї із зазначених у диспозиціях цих статей альтернативних дій. У випадках, коли винна особа вчинила одну або декілька зазначених дій, але не встигла вчинити іншу дію із тих, які охоплювались її умислом, скоєне слід розглядати як

закінчений злочин за виконаними діями, а незавершена дія окремої кваліфікації як готування до злочину або як замах на злочин не потребує. Отже, за доведеності в діях обвинуваченого єдиного умислу на придбання, зберігання та збуту наркотичного засобу, вчинене ним кримінальне правопорушення щодо одного й того ж предмету злочину без значного розриву в часі належить розглядати, як єдиний злочин. Визначальним для правильної кримінально-правової оцінки послідовного вчинення діянь, альтернативно вказаних у кримінально-правовій нормі, зокрема у статті 307 КК України, є з'ясування змісту суб'єктивного ставлення винної особи до вчинених нею діянь. Аналогічну позицію у своїх рішеннях висловив і ВССУЦКС [243; 244] та дотримуються суди у більшості кримінальних проваджень [38; 72].

Слід відзначити, що із визначених диспозицією ч. 1 ст. 307 КК України альтернативних діянь, найбільш суспільно небезпечним є збут наркотиків. Всі інші діяння (виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) дійсно можуть слугувати підготовчими діями до збуту. Вважаємо, що у даному випадку законодавцем не враховано відмінності у якісних ознаках ступеня суспільної небезпечності зазначених діянь. Такий підхід не відповідає принципу справедливості. Тому вважаємо за необхідне визначити посилену кримінальну відповідальність за збут наркотичних засобів, психотропних речовин окремо у ч. 2 ст. 307 КК як кваліфікований склад кримінального правопорушення.

Відмежування ст. 307 та ст. 309 КК України також інколи викликає труднощі при правозастосуванні. В окремих випадках важко за об'єктивними ознаками встановити мету збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. ВС неодноразово наголошує, що на мету збуту вказують різні об'єктивні ознаки кримінального правопорушення (детальніше було розглянуто у підрозділі 2.4 цієї роботи).

В одному із кримінальних проваджень на підтвердження умислу засудженого на збут наркотичних засобів суд врахував посаду обвинуваченого, його функціональні обов'язки, поведінку, сукупність різного роду наркотичних

засобів, їх кількість, спосіб упакування та розфасування й методи приховування. Також суд перевірів і версію сторони захисту про лікування обвинуваченого від синдрому залежності, поєднаного з вживанням наркотичних засобів та психотропних речовин, відповідно до копії довідки та правильно зазначив, що такі твердження спростовуються наданими стороною обвинувачення довідками, згідно з якими обвинувачений на спеціальних обліках не перебував [201].

В іншому кримінальному провадженні вироком суду I інстанції встановлено, що особа у «невстановлений досудовим розслідуванням час, перебуваючи у невідомому під час досудового розслідування місці, придбав невідому кількість особливо небезпечного наркотичного засобу канабіс, психотропної речовини метамфетамін, особливо небезпечного наркотичного засобу опій ацетильований, для особистого вживання без мети збуту». В подальшому із матеріалів кримінального провадження вбачається, що вказаний суб'єкт неодноразово у пізній час доби проходив біля огорожі ДУ «Селидівська виправна колонія №82» з металевою палицею, до якої клейкою стрічкою були приклеєні пакетики з наркотиками. У період часу з 00:03 год. до 00:52 год. співробітниками виправної колонії та поліції при проведенні огляду металевої палики, яка перебувала поряд із особою, було виявлено та вилучено два медичних шприца, об'ємами 5 мл та 2 мл, в яких знаходився особливо небезпечний наркотичний засіб опій ацетильований, чотири згортки з полімерного матеріалу, в яких знаходився особливо небезпечний наркотичний засіб канабіс та пакет з полімерного матеріалу, в якому знаходилася психотропна речовина, обіг якої обмежено метамфетамін. За даних обставин вироком суду суб'єкта визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України. При цьому суд зазначив, що «належних доказів на підтвердження наміру обвинуваченого саме на збут особливо небезпечного наркотичного засобу у місця позбавлення волі матеріали кримінального провадження не містять, будь-яких інших належних та допустимих доказів, які б свідчили про наявність у нього мети збуту, що є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 307 КК України, у справі немає, а досліджені в судовому засіданні докази

свідчать про відсутність такого умислу на збут особливо небезпечного наркотичного засобу у місця позбавлення волі [66].

Ухвалою апеляційного суду вирок суду I інстанції в частині кваліфікації кримінального правопорушення залишено без змін [240]. У касаційній скарзі прокурор просив скасувати ухвалу апеляційного суду і призначити новий розгляд у суді апеляційної інстанції у зв'язку з неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність. В обґрунтування наведеного прокурор зазначає, що обвинувачений мав умисел на зберігання з метою збуту наркотичних засобів та психотропної речовини. Про це, зокрема, свідчить: місцезнаходження обвинуваченого, який був затриманий працівниками ДУ «Селидівська ВК №92» біля охоронюваної території установи кожного разу у пізню годину, спосіб кріплення і упакування наркотичного засобу та психотропної речовини, наявність особи, якій планувалось його збути. У касаційному провадженні ВС звернув увагу на те, що апеляційна скарга прокурора містить вагомі та належним чином аргументовані доводи щодо неправильної кваліфікації судом першої інстанції дій обвинуваченого за ч. 2 ст. 309 КК України, які потребували належної перевірки з боку апеляційного суду. ВС серед іншого зазначив, що апеляційний суд відкинув посилення прокурора на те, що наркотичні засоби, які були вилучені з надписом «ОСОБА_7», свідчать про те, що вони призначались засудженому. ВС так само зазначив, що наявність указанного напису в сукупності з іншими встановленими судом першої інстанції обставинами може свідчити саме про те, що обвинувачений мав намір збути відповідні наркотичні засоби та психотропну речовину іншій особі.

Таким чином, колегія суддів вирішила, що ухвала суду апеляційної інстанції не містить належних та достатніх мотивів прийнятого ним рішення, що суперечить положенням ст. 419 КПК України та є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, а висновок апеляційного суду про відсутність у діях обвинуваченого складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, є передчасним, що призвело до

неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність [195].

Таким чином, можемо констатувати, що слід детально вивчати усі фактичні обставини та об'єктивні ознаки вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, оскільки будь-які з них можуть слугувати ілюстрацією мети збуту (або вказувати на відсутність мети збуту) та суттєво впливати на кваліфікацію аналізованих кримінальних правопорушень. Проте у багатьох досліджених нами матеріалах кримінальних проваджень діяння винних осіб навіть у випадку наявності ознак, які свідчать про мету збуту, кваліфікуються в кінцевому підсумку за ст. 309 КК України [66; 67]. Слід також звернути увагу на те, що відповідальність за збут наркотичних засобів (ст. 307 КК України) настає незалежно від їх розміру [201].

У межах окресленої теми особливу увагу привертає проблема кваліфікації незаконного обігу наркотиків, вчиненого групою осіб за попередньої змовою. У ситуації, коли до вчинення кримінального правопорушення залучено неповнолітнього (малолітнього), наявність (відсутність) групи залежить від віку залученого. У тому випадку, коли неповнолітній не досяг віку кримінальної відповідальності, співучасть відсутня. Однак особи, що залучені до вчинення кримінального правопорушення у віці від 16 до 18 років разом з повнолітнім виконавцем, утворюють певну форму співучасті. Ця обставина часто «упускається» судами при аналізі фактичних обставин та при остаточній кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених за участю неповнолітніх, що досягли віку кримінальної відповідальності [56; 74; 81]. У цих та інших подібних випадках слід враховувати спільну кримінальну протиправну діяльність осіб у формі «група осіб», «група осіб за попередньою змовою», «організована група» при кваліфікації кримінального правопорушення та при юридичному формулюванні обвинувачення.

На практиці трапляються проблеми застосування положення ч. 2 ст. 11 КК України у випадку виявлення малозначності діяння. Це питання досить актуальне, адже неодноразово трапляються випадки, коли розмір вилученого наркотичного

засобу, психотропної речовини, їх аналогів є настільки мізерним, що не становить «однієї дози». У цьому випадку доречно послуговуватись положеннями ч. 2 ст. 11 КК України – визнати діяння малозначним і таким, що не несе суспільної небезпечності. Проте вважаємо, що при збуті наркотиків, хоч і у мізерних розмірах, що не складає разової «дози», положення ч. 2 ст. 11 КК України не може бути застосоване, адже суспільна небезпечність кримінального правопорушення міститься у самому діянні, а не у його предметі.

На завершення відзначимо, що за даними Офісу Генерального прокурора протягом 2021 року зафіксовано 28852 кримінальних правопорушення у сфері незаконного наркообігу, з них 237 кримінальних правопорушень вчинено неповнолітніми або за їх участю. При цьому слід відзначити, що у більшості випадків неповнолітні беруть участь у вчиненні незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) – 169 кримінальних правопорушень; або вчиненні таких дій без мети збуту (ст. 309 КК України) – 67 кримінальних правопорушень. Обліковано лише 1 випадок, коли неповнолітньому було висунуто обвинувачення у вчиненні посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України) [103].

У 2022 році обліковано уже 33846 кримінальних правопорушень у цій сфері, з них 220 кримінальних правопорушень вчинено неповнолітніми або за їх участю. З них 167 кримінальних правопорушень було кваліфіковано за ст. 307 КК України (6 випадків притягнення до кримінальної відповідальності за перевезення чи пересилання та 159 випадків – за збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів), 51 кримінальне провадження порушено за ст. 309 КК України (за ч. 1 ст. 309 КК – 41 кримінальне провадження, за ч. 2 ст. 309 КК України – 10) та одне кримінальне правопорушення за ст. 317 КК України. Одне кримінальне провадження було порушено щодо неповнолітнього за схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України) [104].

У контексті нашого дослідження звертаємо увагу на те, що протягом 2021-2022 років не було обліковано жодного кримінального правопорушення за ч.ч. 2, 3 ст. 307 КК України, які вчинені із залученням неповнолітнього (малолітнього), що викликає у нас об'єктивні сумніви щодо правильності здійснення кримінально-правової кваліфікації значної частини вчинених діянь.

Хоча кваліфікуюча ознака «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» на рівні кваліфікації рідко застосовується на практиці, очевидно можна стверджувати, що неповнолітніх досить часто залучають до участі у незаконному збуті наркотиків, проведенні «закладок», знаходженні клієнтів. Так, наприклад, у Тернополі було викрито злочинне угруповання, що провадило наркобізнес. Загалом організатор залучив до розповсюдження наркотиків 12 помічників, серед них – троє неповнолітніх. Кожен з них мав свій напрямок діяльності. Організатор замовляв гуртові партії «товару» через Інтернет та отримував у посилках, які приходили на імена вигаданих людей. Після чого все це передавав так званим «складменам», які розфасовували заборонені речовини і передавали закладчикам для розповсюдження по мікрорайонах Тернополя [254].

3.2. Аналіз судової практики призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу неповнолітніми та із залученням неповнолітніх

При призначенні покарання неповнолітнім особам, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу суди враховують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання. Особлива увага приділяється характеристиці особи винного, адже врахування даних про особу винного має суттєве значення для встановлення ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, виду, строку і розміру покарання, яке має відповідати ступеню суспільної небезпечності вчиненого кримінально протиправного діяння і бути необхідним та достатнім для виправлення засудженого. Тому ці дані повинні бути

всебічно, повно й об'єктивно досліджені судом. Адже без цього не можна вести мову про реалізацію принципу індивідуалізації покарання, справедливості покарання і досягнення його мети.

Втім, як відзначає О. П. Горох після проведеного аналізу вироків у справах про кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотиків, у 27 % випадків «суди обмежилися лише формальним посиленням на те, що «покарання призначене із врахуванням особи винного». Дослідник робить справедливий висновок, що такі посилення загального характеру є недостатніми. Насамперед, відсутність у вирокі посилення на обставини, що характеризують особу винного, ставить під сумнів сам факт дослідження їх судом. Окрім того, не є зрозумілим, які саме якості особи винного вплинули на визначення відповідного заходу кримінально-правового характеру [91, с. 169].

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, у вчиненні яких обвинувачуються неповнолітні, суди зазвичай знаходять пом'якшуючі обставини та звільняють від покарання з іспитовим строком в порядку, передбаченому ст. 104 КК України. Так, в одному із вивчених нами кримінальних проваджень неповнолітній нарвав рослини коноплі, які переніс до себе додому, де з частини рослин зірвав сухі листя коноплі, виготовивши з метою збуту особливо небезпечний наркотичний засіб – каннабіс загальною вагою 833,7 г., який разом з рештою рослин коноплі зберігав за місцем мешкання, частину з них продав за 400 грн. та був затриманий працівниками поліції. Дії неповнолітнього були кваліфіковані за ч. 2 ст. 307 КК України як незаконне придбання, виготовлення, зберігання з метою збуту, а також незаконний збут особливо небезпечних наркотичних засобів. При призначенні покарання суд врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, його суспільну небезпечність. Також суд врахував особу обвинуваченого, те, що він напівсирота та проживає з матір'ю, яка є інвалідом 2 групи, обставини, що пом'якшують покарання, а саме: щире каяття у вчиненні злочину, вчинення злочину неповнолітнім та вчинення злочину внаслідок збігу тяжких матеріальних обставин, відсутність обставин, що обтяжують покарання. Тому суд дійшов

висновку, що виправлення обвинуваченого можливе без ізоляції його від суспільства і міра покарання йому може бути обрана в межах санкції ч. 2 ст. 307 КК України, із застосуванням ст. 104 КК України, зі звільненням від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на один рік [55].

Із аналізу матеріалів іншого кримінального провадження вбачається, що суд недостатньо повно врахував особу обвинуваченого, призначаючи йому покарання у виді штрафу. Так, неповнолітній, маючи намір на незаконне придбання особливо небезпечної психотропної речовини – РVP без мети збуту, використовуючи належний йому мобільний телефон, через мережу Інтернет замовив психотропну речовину РVP, після чого на вказаний телефон отримав повідомлення зі світлиною місця, де знаходиться психотропна речовина РVP. Він прибув на указане у повідомленні місце, де в землі знайшов згорток, в якому знаходився полімерний пакет з психотропною речовиною РVP, який підняв та поклав у внутрішній карман куртки, тим самим незаконно придбав та почав незаконно зберігати при собі для особистого вживання без мети збуту.

Протиправні дії неповнолітнього було помічено та припинено працівниками поліції. Неповнолітній визнаний судом винним у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України. Йому призначено покарання у вигляді штрафу із застосуванням положень ч. 1 ст. 69 КК України у розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 510 (п'ятсот десять) грн 00 коп. При цьому суд відніс до обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого, відповідно до ст. 66 КК України, щире каяття, вчинення правопорушення неповнолітньою особою. Враховуючи те, що судом встановлені дві обставини, що пом'якшують покарання обвинуваченому, а також позитивні характеристики неповнолітнього, відсутність судимості на час вчинення інкримінованого проступку, суд вважав за можливе призначити покарання із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України [69]. Однак, як вбачається з матеріалів кримінального провадження, суд не врахував фінансовий стан неповнолітнього, чи мав він самостійний заробіток та чи міг самостійно сплатити штраф.

Проаналізувавши низку матеріалів кримінальних проваджень, можемо констатувати, що суд обирає для неповнолітніх, що обвинувачені у вчиненні незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК) покарання у виді штрафу [43; 44; 73].

Прокуратурою Запорізької області у листопаді 2020 року порушено кримінальне провадження за фактом незаконного придбання та зберігання з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу та психотропної речовини мешканцем міста (ч. 2 ст. 307 КК України). За даними слідства, зловмисник через мережу Інтернет незаконно придбав 35 зіп-пакетів з небезпечним наркотичним засобом – канабіс та психотропною речовиною PVP. У подальшому, з метою збуту придбаних наркотичних речовин шляхом здійснення «закладок» у громадських містах м. Запоріжжя та з метою уникнення відповідальності за вчинення вищезазначених злочинів, залучив до вчинення злочину неповнолітню дівчину, яка здійснювала за його вказівками закладки наркотичних речовин у визначених ним містах. Вироком Ленінського райсуду м. Запоріжжя зловмисник засуджений до умовного терміну покарання з випробуванням. Обласна прокуратура, не погоджуючись із занадто м'яким покаранням, відстояла свою правову позицію у апеляційному суді, у результаті чого обвинуваченому ухвалено новий вирок та призначено покарання у виді 6 років позбавлення волі реально [113]. Цей випадок є радше винятком із загальної практики, однак, на нашу думку, більш точно і повно враховує ступінь суспільної небезпечності втягнення неповнолітнього у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу.

Таким чином, можемо констатувати, що суди зазвичай призначають покарання у виді штрафу або звільняють неповнолітнього від покарання із випробуванням та іспитовим строком.

При дослідженні особи винного у переважній більшості випадків суд знаходить кілька пом'якшуючих обставин – вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; вчинення кримінального правопорушення

внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення тощо.

У багатьох досліджуваних нами кримінальних провадженнях суди при призначенні покарання застосовували ст. 69 КК України та призначали більш м'яке покарання, ніж передбачено законом [41; 47; 49; 61]. Досить часто суди обґрунтовували застосування ст. 69 КК таким чином: «із врахуванням обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням ч. 1 ст. 69 КК України та особи обвинуваченого, який має громадянство та постійне місце проживання, за яким скарг не має, раніше не притягувався до адміністративної відповідальності, не перебуває на обліку у лікаря-нарколога та лікаря-психіатра, визнає вину вчинення злочину, пред'явленому обвинувачені та критично ставиться до вчинених діянь» [61]; «ступінь тяжкості та характер вчиненого кримінального правопорушення, особу обвинуваченого, який раніше до кримінальної відповідальності не притягувався, за місцем утримання в СІЗО характеризується позитивно, має незадовільний стан здоров'я, матір похилого віку, що також має вади здоров'я, а також щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, вчинення свідомих дій, спрямованих на викриття власної протиправної діяльності, як обставини, що пом'якшують його покарання, і відсутність обставин, які б його обтяжували» [64]; «з урахуванням ступеню і характеру вчиненого правопорушення, визнання обвинуваченим своєї вини, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, відсутність потерпілих у провадженні, з огляду на особу обвинуваченого, зокрема ставлення його до вчиненого, яке побудоване на критичній оцінці своєї протиправної поведінки, усвідомлення скоєного та готовність понести покарання, бажання останнього у подальшому проходити військову службу, в тому числі захищати незалежність і територіальну цілісність України під час проведення дій ООС (АТО) на Сході України» [52].

Окремі вирoki у цій частині підлягали апеляційному та касаційному оскарженню через м'якість призначеного покарання та у кінцевому підсумку були

скасовані судом вищої інстанції. Підставами для визнання попереднього вироку необґрунтованим та його скасування виступали:

- 1) неврахування у повній мірі ступеня тяжкості вчинених кримінальних правопорушень;
- 2) ненадання об'єктивної та всебічної оцінки всім обставинам, які мають значення для призначення покарання;
- 3) неврахування даних про особу обвинуваченого;
- 4) ненаведення належних і достатніх мотивів для застосування ст. 69 КК України;
- 5) відсутність розмежування, які саме обставини кримінального провадження і дані про особу обвинуваченого є такими, що пом'якшують покарання, а які – суттєво знижують ступінь вчиненого кримінального правопорушення;
- 6) не враховано поведінку обвинуваченого після вчинення кримінального правопорушення;
- 7) відсутність будь-яких намірів уникнути кримінальної відповідальності не може свідчити про можливість виправлення обвинуваченого без відбування покарання;
- 8) відсутність законних джерел доходів чи наміру їх знайти, що є основною причиною вчинення незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

ВС наголошує, що суди при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією, повинні враховувати дві групи факторів, які характеризують як вчинений злочин, так і особу винного та мають враховуватися в їх сукупності, а саме: а) наявність кількох (не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину; б) дані, які певним чином характеризують особу винного [202].

Змушені відзначити наявність певних проблем при призначенні покарання неповнолітнім, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу. Передусім, вони стосуються неповного врахування всіх обставин

кримінального провадження, неврахування окремих характеристик особи обвинуваченого неповнолітнього. В окремих випадках суди не встановлюють сам факт залучення неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення як суспільно небезпечне діяння, ігноруючи чи упускаючи цей момент [263, с. 264].

Санкція ч.ч. 2, 3 ст. 307 КК України передбачає такий вид додаткового покарання як *конфіскація майна*. З цього приводу Касаційний кримінальний суд у складі ВС роз'яснив, що застосування цього додаткового покарання встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначене лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. Корисливим тяжким або особливо тяжким злочином може бути визнаний будь-який із злочинів, визначених у ч.ч. 4 чи 5 ст. 12 КК України, якщо його вчинено із корисливих спонукань. Під корисливими спонуканнями слід розуміти бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди [197; 200]. Однак такий вид покарання, відповідно до ст. 98 КК України, не може бути застосований до неповнолітніх. У випадку вчинення кримінального правопорушення у сфері незаконного наркообігу із залученням неповнолітнього (малолітнього), питання щодо доцільності призначення засудженому додаткового покарання у виді конфіскації майна вирішується судом, виходячи з наявності чи відсутності у діях винного корисливого мотиву.

При призначенні покарання в окремих випадках суди не правильно використовують положення ст. 70 КК України, призначаючи покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Так, в одному із досліджуваних нами кримінальних проваджень, суд призначив остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим. Прокурор вказав на неправильність застосування кримінального закону, оскільки судом помилково застосовано принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, оскільки за ч. 1 ст. 307 КК України та за ч.2 ст. 307 КК України призначено однакове за видом та розміром покарання, а, отже, зазначені покарання не

підлягають поглиненню. З цим погодився апеляційний суд, зазначивши, що «однакові за видом та розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей КК України» та скасував вирок у частині призначення покарання [58].

У досліджуваних кримінальних провадженнях траплялися випадки необґрунтованого застосування ст. ст. 75, 76 КК України та звільнення особи від відбування покарання за вчинення кількох тяжких (особливо тяжких) злочинів у сфері незаконного наркообігу. Так, апеляційний суд вказав, що судом першої інстанції не в повній мірі враховано вимоги ст. 65 КК України та положення п. 1 постанови Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7, де зазначено, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Мотивуючи свої висновки про можливість звільнення обвинуваченого від відбування призначеного покарання на підставі ст.ст. 75, 76 КК України, суд не навів достатніх підстав для такого звільнення, та, хоч і послався у вирокі, але не в достатній мірі врахував те, що обвинувачений вчинив декілька тяжких злочинів в сфері незаконного наркообігу, і вказані злочини становлять підвищену суспільну небезпеку. На думку колегії суддів, обставини, що пом'якшують покарання, на які послався суд в оскаржуваному вирокі, є підставою для призначення обвинуваченому покарання із застосуванням положень ст. 69 КК України – нижче від найнижчої межі, проте не є достатніми для звільнення останнього від відбування призначеного покарання [47]. Схожу позицію зайняв Чернігівський апеляційний суд у подібному кримінальному провадженні [75].

В одному із кримінальних проваджень організатору та виконавцю тяжких злочинів, передбачених ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 313 КК України, вчинених організованою групою, суд призначив остаточне покарання у вигляді 5 років позбавлення волі без конфіскації майна із застосуванням ст. 69 КК України. На підставі ст. 75, 76 КК України суд звільнив особу від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк 3 роки та поклав на нього

обов'язок повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання, та періодично з'являтися для реєстрації до цього органу [54]. Прокурор не оскаржував вирок суду першої інстанції, оскільки між сторонами кримінального провадження: прокурором та обвинуваченим за участю захисника обвинуваченого укладено угоду про визнання винуватості відповідно до вимог ст. 468, 469, 472 КПК України та згідно до умов якої обвинувачений беззастережно визнав свою винуватість у вчиненні відповідних кримінальних правопорушень; сторонами погоджено покарання за сукупністю злочинів, із застосуванням положень ст. 69 КК України, у виді 5 років позбавлення волі, з застосуванням положення ст. 75 КК України.

В іншому кримінальному провадженні особа вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 307 КК України (із залученням неповнолітнього). Суд при призначенні покарання встановив, що обвинувачений раніше не судимий, офіційно працевлаштований, на обліку психіатра, нарколога не перебуває, позитивно характеризується за місцем роботи, проживання. При призначенні міри покарання обтяжуючих обставин не встановлено. Пом'якшуючою покарання обставиною було визнання вини та щире каяття. Обвинуваченому було призначено покарання у виді 5 років позбавлення волі із застосування ст. 69 КК України та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням строком на 2 роки, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки [56].

Апеляційний суд вказав, що суд першої інстанції, призначивши покарання із застосуванням ст. 69 КК України та звільнивши на підставі ст. 75 КК України від його відбування з випробуванням, не в повній мірі врахував обставини кримінального провадження, цінність суспільних відносин, на які здійснено посягання, тяжкість вчиненого злочину, який відноситься до категорії тяжких злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, предметом яких були особливо небезпечні наркотичні та психотропні засоби канабіс та PVP, суспільну безпеку та характер вчиненого протиправного посягання, що полягає

у збуті наркотичних та психотропних засобів із залученням неповнолітньої особи з метою уникнення кримінальної відповідальності, що істотно підвищує небезпеку вчиненого злочину та у своїй сукупності свідчить про перевагу суспільного інтересу над принципом поваги до особистої свободи. За таких обставин, колегія суддів дійшла висновку, що вирок в частині призначення покарання із застосуванням ст. 69 КК України та звільненням від його відбування на підставі ст. 75 КК України підлягає скасуванню з ухваленням нового вироку. Крім того, суд відзначив, що застосування ст. 69 КК України у цьому провадженні є неможливим у зв'язку з тим, що у ньому наявна лише одна обставина, що пом'якшує покарання, яка до того ж, істотно не знижує ступінь тяжкості вчиненого злочину. Натомість, така кваліфікуюча ознака, як вчинення злочину із залученням неповнолітнього, істотно підвищує небезпечність вчиненого злочину. Зазначене свідчить про те, що покарання, яке не пов'язане з його реальним відбуванням, не досягне своєї мети, визначеної ст. 50 КК України, - виправлення обвинуваченого та запобігання вчиненню ним нових злочинів. У кінцевому підсумку суд апеляційної інстанції призначив обвинуваченому покарання у вигляді шести років позбавлення волі з конфіскацією майна [48]. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду підтримав вирок та визнав належним обґрунтування Запорізького апеляційного суду [198].

Зрештою ми можемо констатувати, що суд досить часто визнає неповнолітнього винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого відповідними частинами ст. ст. 307, 309 КК України, із застосуванням положень ст. 69 КК України, призначає більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, а потім на підставі ст. ст. 75, 76, 104 КК України звільняє особу від відбування покарання у виді позбавлення волі, встановлює іспитовий строк та покладає на нього певні обов'язки, наприклад, повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації [51; 71; 78], або ж звільняє неповнолітнього від відбування призначеного покарання на підставі ст. 104 КК України з випробуванням з

іспитовим строком, проте не вказує випробування, яке покладає на особу [55]. Останній підхід вважаємо сумнівним та таким, що не відповідає чинному законодавству.

Таким чином, можемо констатувати хитку судову практику в частині призначення необґрунтовано м'якого покарання особам через невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Такі рішення суду оспорюються в апеляційному та касаційному порядку та зазвичай скасовуються.

В основному підставами для скасування попереднього вироку суду в частині призначення покарання у досліджуваних кримінальних правопорушеннях визначено:

1) недостатньо обґрунтоване застосування ст. 69 КК України, оскільки суд не враховує у повній мірі тяжкість вчинених кримінальних правопорушень, їх повторність, наявність однієї пом'якшуючої обставини, стисле викладення підстав для пом'якшення покарання;

2) необґрунтоване застосування ст. ст. 75, 76 КК України із подальшим звільненням особи від реального відбування покарання, оскільки суди не повною мірою враховують вимоги ст. 65 КК України та приймають необґрунтоване рішення про можливість виправлення засудженого без відбування покарання;

3) неправильне застосування положень ст. 70 КК України при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

При розгляді кримінальних проваджень у сфері незаконного наркообігу у суддів виникає необхідність застосування до обвинувачених осіб *примусових заходів медичного характеру*. Як було нами зазначено раніше, особи, що зловживають наркотичними засобами, психотропними речовинами, знаходяться у стані, що може обумовлювати їх неосудність або обмежену осудність (детальніше – у підрозділі 2.3.)

Відповідно до ст. 513 КПК України передбачає спеціальний предмет доказування у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру [137]. При цьому суди досліджують обставини вчинення

суспільно небезпечного діяння, встановлюють його об'єктивні ознаки, призначають судово-психіатричні експертизи.

Так, в одному із проаналізованих кримінальних проваджень судово-психіатричною експертизою встановлено, що підозрюваний «страждає хронічним психічним захворюванням – органічним ураженням головного мозку з вираженим інтелектуально-мнестичним зниженням, значними емоційно-вольовими та поведінковими розладами. На період часу, що відноситься до інкримінованого йому злочину, підозрюваний перебував в стані і перебуває на даний час, при якому не здатний усвідомлювати свої дії та керувати ними. Підозрюваному рекомендовано застосування примусових заходів медичного характеру – лікування в стаціонарі із звичайним наглядом» [242]. Спираючись на даний висновок та на досліджені в судовому засіданні докази, суд визнав доведеним, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, застосував щодо неї примусові заходи медичного характеру у вигляді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом.

В іншому кримінальному провадженні особа своїми діями, що виразились в незаконному придбанні та зберіганні наркотичних засобів без мети збуту, вчинила суспільно-небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 309 КК України, у стані неосудності. Згідно з висновком судово-психіатричного експерта вона страждає в даний час та страждала під час скоєння інкримінованих їй дій на хронічне психічне захворювання у формі шизофренії, крім цього вона за своїм психічним станом в період інкримінованих їй дій не була здатна повною мірою і на даний час не здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Особа потребує застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді надання психіатричної допомоги у примусовому порядку [247].

Таким чином, можемо констатувати, що суди у кримінальних провадженнях даної категорії, беручи до уваги висновки судово-психіатричної експертизи та інші докази у кримінальному провадженні, визнають неосудними та застосовують до осіб, що страждають на наркоманію, примусові заходи медичного характеру [259, с. 104].

3.3. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу

Ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК України передбачають заохочувальні норми, що містять правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності осіб за незаконний наркообіг. Як відзначає О. В. Наден, саме існування у вітчизняному кримінальному законодавстві таких приписів вже дає підставу для висновку, що держава має на меті протидіяти незаконному обігу наркотичних засобів не лише шляхом репресивного впливу на осіб, які його вчиняють, а й шляхом їх кримінально-правового заохочення. При цьому, однак, практика правозастосування свідчить, що якщо перший шлях протидії наркозлочинності став превалюючим, то другий ще досі не отримав свого належного розвитку [162, с. 6].

Одразу відзначимо, що дані заохочувальні норми не можуть бути застосовані до осіб, які вчинили незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами із залученням неповнолітнього (малолітнього). Зі змісту вказаних норм випливає, що вони діють за умови вчинення діянь, передбачених у диспозиціях ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 309 КК України. Натомість, вчинення аналізованих діянь із залученням неповнолітнього (малолітнього) є кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознакою кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 2 та 3 ст. 307 та ч. 2 ст. 309 КК України, що виключає можливість застосування відповідних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Однак у випадку вчинення діянь, передбачених ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 309 КК України, неповнолітніми суди досить часто звертаються до зазначених заохочувальних норм.

В науці кримінального права заохочувальні норми розглядаються як спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Слід відзначити, що існує низка дискусійних питань щодо визначення та характеристики спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності,

однак, не занурюючись у глибокі дискусії, вважаємо за доцільне виділити основні ознаки таких видів звільнення й дати визначення цього субінституту з огляду на специфіку теми дисертаційного дослідження.

Як відзначає А. А. Вознюк, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності входять до інституту звільнення від кримінальної відповідальності. З огляду на це, вони, як і загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, за своїм змістом мають такі ознаки: 1) здійснюються судом від імені держави; 2) застосовуються до особи, яка вчинила злочин; 3) полягають у відмові від офіційного осуду, призначення покарання та визнання особи судимою [84, с. 32]. Крім вказаних загальних ознак, спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності притаманні ознаки, які є специфічними, що і дають підстави визнавати їх спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності.

До специфічних (спеціальних) ознак таких видів звільнення можна віднести:

1) вичерпний перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких можуть бути застосовані спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачено Особливою частиною КК України (зокрема, ст.ст. 307, 309 КК України). Вчені одностайні в тому, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності стосуються тільки конкретних складів кримінальних правопорушень [106, с. 38; 117, с. 434; 162, с. 43];

2) на відміну від загальних видів, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути застосовані щодо кримінальних правопорушень незалежно від їх ступеня тяжкості. Так, наприклад, діяння, передбачене ч. 1 ст. 307 КК України, – тяжкий злочин, а ч. 1 ст. 309 КК України – проступок;

3) для застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності не передбачаються винятки;

4) умови спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності зазвичай пов'язані із певною посткримінальною поведінкою особи. Наприклад,

особа «добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом» (ч. 4 ст. 307 КК України) або «добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії» (ч. 4 ст. 309 КК України);

5) кожен спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності має свої особливі підстави та умови, які стосуються конкретного складу кримінального правопорушення (або кількох складів кримінальних правопорушень – наприклад, ч. 4 ст. 307 КК може бути застосована у випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених диспозиціями ч. 1 ст. 307 та ч. 1 ст. 309 КК України).

При звільненні від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК України, суди мотивують своє рішення спираючись на те, що обвинувачений «добровільно звернувся для лікування від наркоманії, не ухиляється від кримінальної відповідальності за вчинений злочин», «свою вину у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 309 КК України визнав в повному обсязі» [59]; «своїми діями сприяв в розкритті злочину, добровільно розпочав і закінчив курс амбулаторного лікування від наркоманії після скоєння ним злочину» [205].

Мотивуючи своє рішення щодо звільнення особи за ч. 4 ст. 307 КК України, суд вказує, що обвинувачений «визнав свою вину у вчиненому і щиро розкався в цьому», «добровільно здав працівникам міліції придбаний наркотичний засіб, вказав джерело його придбання, активно сприяв розкриттю злочину та погодився на звільнення його від кримінальної відповідальності за вчинене» [245]; «добровільно здав наркотичні засоби і вказав джерело їх придбання» [246].

Важливого значення набуває з'ясування змісту підстав спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. У теорії і практиці кримінального права ці підстави поділяються на юридичні, фактичні та соціальні.

Як вказує О. О. Житний, *формальними* (правовими) підставами звільнення від кримінальної відповідальності виступають відповідні норми матеріального права, які регулюють звільнення від кримінальної відповідальності [107, с. 13].

О. С. Козак пропонує юридичною підставою звільнення від кримінальної відповідальності вважати правові норми, які складають цей інститут кримінального права [119, с. 62]. Таким чином, можемо зробити висновок, що правовою (юридичною) підставою застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного наркообігу є заохочувальні норми, що містяться у ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309 КК України.

Фактичну (матеріальну) підставу звільнення від кримінальної відповідальності науковці визначають по-різному. Так, О. С. Козак пропонує розуміти її як явище, здійснення якого викликає реалізацію інституту звільнення від кримінальної відповідальності [119, с. 62]. О. О. Житний вважає, що фактична підстава звільнення від кримінальної відповідальності полягає у недоцільності продовження кримінально-правових відносин між державою й особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і реалізації кримінальної відповідальності цієї особи у зв'язку з досягненням певних бажаних для суспільства результатів [107, с. 13]. Інші дослідники підставами звільнення від кримінальної відповідальності визначають «позитивну посткримінальну поведінку» [161, с. 561; 119, с. 61], «певну посткримінальну поведінку» [28, с. 239], «вчинення особою визначених законом позитивних посткримінальних дій» [183, с. 166], «позитивну післязлочинну поведінку» [84, с. 53]. По суті, основою фактичної підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності (її спеціальних видів) є поведінка особи після вчинення кримінального правопорушення, яка розглядається як юридичний факт.

Проте слід вказати, що вказівка на таку підставу не є достатньою, тобто факт позитивної посткримінальної поведінки не є вичерпною підставою звільнення від кримінальної відповідальності. У ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК України міститься вказівка не тільки на певну поведінку особи після вчинення кримінального правопорушення, а й на саме кримінальне правопорушення, що їй передувало. Тобто перш за все слід встановити підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Відтак єдиною підставою кримінальної

відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України). Таким чином, для звільнення від кримінальної відповідальності слід встановити 1) факт вчинення конкретного кримінального правопорушення (в аналізованому нами контексті – тільки ч. 1 ст. 307 або ч. 1 ст. 309 КК України); 2) встановлення позитивної посткримінальної поведінки.

У контексті нашого дослідження особливого значення набуває *соціальна* підстава звільнення від кримінальної відповідальності. Окремі науковці розглядають цю підставу як таку, що зменшує суспільну небезпечність особи [24, с. 62], інші пов'язують її з недоцільністю покладання кримінальної відповідальності на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, за наявності певних, встановлених кримінальним законом умов. Як відзначає А. А. Вознюк, «соціальними підставами досліджуваних видів звільнення від кримінальної відповідальності є доцільність і обґрунтованість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин (злочини), у зв'язку з важливістю та необхідністю результатів її позитивної післязлочинної поведінки як для держави в цілому, так і для окремих її громадян» [82, с. 137].

Обов'язковою умовою застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 307 КК України) є добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналоги і вказівка на джерело їх придбання. Я. В. Ступник та І. Й. Горінецький вказують, що «саме цей соціально позитивний результат слід вважати головним при оцінці функціонального призначення аналізованих положень, адже неконтрольований обіг зазначених вище виробів та речовин створює найбільші загрози здоров'ю населення» [229, с. 125].

Особливо яскраво проявляється соціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності при застосуванні ч. 4 ст. 309 КК України. Заохочувальна норма набуває правового значення, якщо особа добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії. Законодавець, формулюючи цю умову для звільнення від кримінальної

відповідальності, ставив ціль вилікувати особу від захворювання на наркоманію, яке є тяжчим, якщо порівняти, наприклад, із захворюванням на алкоголізм. Тому звернення особи до лікувального закладу навіть під час судового розгляду досягає тих цілей, для яких конструювалася ця норма [204].

Особа, хвора на наркоманію, потребує допомоги фахівців (наркологів, психіатрів, психологів). Саме таку можливість надає заохочувальна норма, що міститься у ч. 4 ст. 309 КК України. Вона є важливим чинником протидії наркоманії, має соціально-правове значення, оскільки сприяє лікуванню особи та усунення фізичної і психічної залежності від наркотиків. Особа, яка проходить лікування від наркоманії, може бути визнана такою, що втратила суспільну небезпечність, а тому застосування до неї репресивних заходів кримінально-правового характеру не вбачається доцільним. Крім того, очевидно, застосування заохочувальної норми дозволяє досягнути двох важливих соціально позитивних цілей покарання – виправити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у сфері незаконного наркообігу та забезпечити невчинення особою нових кримінальних правопорушень.

ВС наголошує, що застосувати ч. 4 ст. 309 КК України можна виключно щодо особи, яка хвора на наркоманію. Так, в одному із розглянутих нами матеріалів кримінального провадження прокурор у своїй касаційній скарзі ставив вимогу про скасування оскаржених судових рішень та призначення нового розгляду в суді першої інстанції. Він вважав, що «суд першої інстанції безпідставно застосував положення ч. 4 ст. 309 КК України та звільнив особу від кримінальної відповідальності, оскільки останній не проходив лікування від наркоманії. В резолютивній частині ухвали не зазначено підстави такого звільнення». Дослідивши матеріали кримінального провадження ВС зазначив, що згідно з даними наявної в матеріалах провадження довідки КЗОЗ «Обласний наркологічний диспансер» обвинувачений у цьому закладі лікувався з 18 по 22 грудня 2017 року з діагнозом «розлади психіки та поведінки внаслідок вживання канабіоїдів, вживання речовини, пов'язане зі шкодою для здоров'я,

стан наркотичної залежності не діагностований», що жодним чином не свідчить про те, що він страждав на наркоманію і потребував лікування від неї».

Враховуючи викладене, колегія суддів дійшла висновку, що суд апеляційної інстанції надав відповіді не на всі доводи апеляційної скарги прокурора, вказаних у цій скарзі порушень не усунув, фактично підтвердивши лише те, що обвинувачений звернувся до лікувального закладу і розпочав лікування добровільно, а тому дійшов передчасного висновку про виконання ним усіх умов для застосування до нього положень ч. 4 ст. 309 КК України та про відсутність підстав для задоволення апеляційної скарги прокурора і постановив ухвалу, яка не відповідає вимогам ст. 419 КПК [191]. Отже, ВС скасував попередню ухвалу про звільнення особи від кримінальної відповідальності та призначив новий розгляд провадження в суді апеляційної інстанції. В іншому кримінальному провадженні обвинувачений не надав жодних доказів для підтвердження початку проходження ним лікування від наркоманії, а тому суд не мав підстав для застосування до нього положень ч. 4 ст. 309 КК України та звільнення його від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 309 КК [186].

Підстава застосування ч. 4 ст. 309 КК України складається з двох елементів: 1) добровільного звернення особи до лікувального закладу; 2) початку її лікування [162, с. 167; 28, с. 279-280]. Цьому питанню приділяє значну увагу судова практика. Численні роз'яснення Верховного Суду з цього питання вказують, що ця проблема постійно виникає у судовій практиці.

Так, в одному із кримінальних проваджень обвинуваченому було висунуто обвинувачення за ч. 1 ст. 309 КК України та, із застосуванням ч. 4 ст. 309 КК України, звільнено від кримінальної відповідальності, оскільки він «відповідно до довідки медичного центру ... добровільно пройшов курс лікування від наркоманії». Однак прокурор в апеляційній, а потім і у касаційній скарзі вказав, що «місцевий суд не надав жодної оцінки обставинам проходження особою лікування від наркоманії, а саме, не з'ясував чи закінчив він курс лікування, чи дотримався рекомендацій лікаря, не допитав лікаря, який проводив курс лікування, не з'ясував чи добровільним було лікування, тому вважає рішення

місцевого суду передчасним». ВС спростував доводи касаційної скарги прокурора, вказавши, що твердження прокурора про те, що місцевий суд не встановив, чи дотримався обвинувачений рекомендацій, зазначених у виданій медичним закладом довідці, не допитав лікаря та не встановив, чи хворів він на наркоманію, «є безпідставними і не ґрунтуються на вимогах закону. Зокрема, для звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК України необхідно добровільно звернутися до лікувального закладу і розпочати лікування» [203].

О. В. Наден, спираючись передусім на етимологію слова «звернення», вважає, що вказана в ч. 4 ст. 309 КК посткримінальна дія, яка ним позначається, має «інформативний, а не поведінковий характер», має основним змістом передачу інформації від особи, що хвора на наркоманію, до відповідної медичної установи, і спосіб такої передачі може бути будь-яким [162, с. 168]. Така позиція може бути піддана критиці. Вважаємо, що таке звернення повинно носити не тільки інформативний характер, а передбачати певні конкретні дії особи, спрямовані на реальні результати – вилікуватись від наркоманії. Порядок надання наркологічної допомоги передбачає, що при добровільному зверненні за наркологічною допомогою на пацієнта заводиться медична картка амбулаторного наркологічного хворого, в яку заносяться короткі дані анамнезу, об'єктивні дані, результати обстеження, соматичний і психічний статус, діагноз і шифр захворювання та деякі інші відомості [225, с. 8].

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений ч. 4 ст. 309 КК України, належить до безумовних видів звільнення, тобто таких, що не передбачає врахування поведінки звільненої від кримінальної відповідальності особи вже після того, як судом було прийняте рішення про її звільнення, і не покладає на таку особу обов'язку до певної поведінки після цього рішення. Водночас, є підстави стверджувати про недосконалість такого підходу, адже знижується запобіжний і виправний вплив ч. 4 ст. 309 КК України. Проаналізувавши розроблені МОЗ України протоколи надання медичної допомоги наркозалежним особам, можемо стверджувати, що лікування є

комплексним та довгостроковим, і у більшості випадків триває позитивно, вимагає достатньо тривалого й узгодженого послідовного виконання комплексу консультаційних, діагностичних, лікувальних та профілактичних дій [209].

В судовій практиці виникають проблеми застосування ч. 4 ст. 309 КК України у випадку, коли особа імітує прагнення розпочати лікування від наркоманії. Крім того, після звільнення від кримінальної відповідальності, і відповідно, закриття кримінального провадження, особа може відмовитись від лікування. Жодних наслідків такої відмови чинним законодавством не передбачено.

Так, в абз. 4 п. 23 постанови Пленуму ВСУ № 4 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» наголошується: «Вирішуючи питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності ... необхідно з'ясувати, чи дійсно особа страждала на наркоманію і потребувала лікування від неї, чи дійсно вона звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування добровільно, а не вимушено і чи дійсно ставить за мету вилікуватися від наркоманії, а не ухилитись у такий спосіб від кримінальної відповідальності за вчинений злочин» [213]. Проте на практиці досить складно встановити, якого наслідку насправді бажає особа – прагне вилікуватись чи намагається уникнути кримінальної відповідальності, що підтверджується значною кількістю роз'яснень з цього питання Верховним Судом.

Вважаємо, що для усунення вказаної вади кримінального законодавства слід переглянути зміст передбаченої ч. 4 ст. 309 КК України заохочувальної норми, трансформувавши даний вид звільнення із безумовного в умовний. Це дасть змогу проконтролювати подальшу поведінку особи та встановить вимоги до виконання нею обов'язків щодо лікування від наркоманії. У випадку, коли особа ухилятиметься від лікування, тобто порушить умови звільнення від кримінальної відповідальності, рішення суду щодо її звільнення втрачатиме силу і особа буде притягнена до реальної кримінальної відповідальності. Адже на сьогодні жодних вимог до подальшої поведінки особи, яка хворіє на наркоманію, КК не

встановлює, рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності є остаточним та безумовним.

При встановленні вимоги кримінального закону до подальшої поведінки особи у разі її звільнення (умови), особа усвідомлюватиме, що в разі порушення цих вимог (умов) на неї чекатиме реальне покарання та буде додатково мотивована щодо проходження лікування від наркоманії та становлення на шлях виправлення. Таким чином, вважаємо, що перетворення безумовного виду звільнення від кримінальної відповідальності, визначеного ч. 4 ст. 309 КК України, на умовний дозволить створити більш ефективний механізм протидії наркоманії, зниження кількості наркозалежних осіб. Тому вважаємо за доцільне викласти аналізовані заохочувальну норму у такій редакції: *«Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті за умови проходження повного курсу лікування від наркоманії. У разі ухилення від лікування суд притягує таку особу до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення»*.

Очевидно, додаткового тлумачення потребує термін «ухилення», під яким пропонується розуміти умисне нез'явлення до лікувального закладу, невиконання призначень лікаря, відхилення від визначеного курсу лікування, порушення режиму лікування особою, яка страждає на наркоманію. Визначати певні строки та ставити досягнення конкретного результату як умову звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, позбавлення особи хворобливого потягу до вживання наркотиків, завершення процесу лікування від наркоманії тощо) не вбачається за можливе, зважаючи на суб'єктивні процеси і індивідуальні підходи до процедури лікування. Однак така конструкція заохочувальної норми вбачається більш результативною в системі заходів протидії наркоманії.

Дискусійний характер має тлумачення змісту окремих положень спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, щодо *добровільності* видачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Беручи до уваги практику застосування кримінального закону у цій частині,

пропонуємо уточнити у диспозиціях аналізованих статей, що добровільність виключається, якщо особа здає наркотики при обшуку, при вилученні, вказує їх місце зберігання при проведенні інших процесуальних дій, спрямованих на їх виявлення та вилучення. Необхідність такого доповнення обумовлена непоодинокими випадками зловживання та необґрунтованого уникнення кримінальної відповідальності. Так, прокурор в апеляційній скарзі зазначав про відсутність добровільної здачі наркотичного засобу, оскільки він видав наркотичний засіб під час обшуку під впливом зовнішніх факторів. На це апеляційний суд обґрунтовано зазначив, що ухвалою слідчого судді надано дозвіл на обшук лише на території земельної ділянки, яка відноситься до домоволодіння особи, проте він сам виніс із господарського приміщення 6 рослин дикорослої коноплі, що свідчить про його добровільну здачу наркотичного засобу, з чим погодилась колегія суддів [199].

Добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів означає видачу особою цих предметів за своєю власною ініціативою представникам влади при реальній можливості розпоряджатися і користуватися ними надалі і безперешкодно.

Іншою обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 307 КК України, є *активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення*. Особа вважається такою, що активно сприяє розкриттю кримінального правопорушення, у випадку, коли вона прямо вказує на джерела придбання, обставини розповсюдження, місце і спосіб приховування майна, отриманого від незаконного обороту наркотиків, допомагає встановити осіб, які займаються наркобізнесом, а також надають необхідну допомогу у процесуальному закріпленні вказаних ними показань.

Звичайно, звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу не обмежується лише спеціальною підставою, воно можливе і на загальних підставах, передбачених КК України, зокрема, із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України). Так, неповнолітнього, який

вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. Крім того, ст. 105 КК України також дає можливість звільнити неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Проте правозастосовна практика свідчить, що прокурори нечасто звертаються до суду із клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру у провадженнях про незаконний наркообіг. Так, у 2021 році зафіксовано 14 таких випадків (2 – за ст. 307 КК України, 12 – за ст. 309 КК України) [103], а у 2022 році – лише 6 випадків (2 – за ст. 307 КК України, 4 – за ст. 309 КК України) [104]. Дещо краща у цьому плані статистика судових рішень про застосування примусових заходів виховного характеру: у 2021 році суди застосовували їх у 3 провадженнях за ст. 307 КК України і 13 – за ст. 309 КК України [109], а у 2022 році – у 2 провадженнях за ст. 307 КК України і 8 – за ст. 309 КК України [110].

Висновки до розділу III

При аналізі судової практики встановлено, що найбільш серйозні проблеми застосування кримінального закону виникають при кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються із залученням неповнолітнього (малолітнього). Суди не повно оцінюють роль суб'єктів, які здійснюють таке залучення та не надають цим діям кримінально-правової оцінки. Судова практика досить стило (а у деяких випадках незадовільно) описує та обґрунтовує залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу. Така неповнота кваліфікації призводить до необґрунтованого пом'якшення покарання, що тягне за собою порушення принципу справедливості та відповідності покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

На практиці досить часто виникає питання щодо встановлення моменту закінчення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, зокрема, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів при оперативній закупці. Ми підтримуємо позицію, що збут наркотиків при оперативній закупці слід розглядати як закінчене кримінальне правопорушення.

Із визначених диспозицією ч. 1 ст. 307 КК України альтернативних діянь, найбільш суспільно небезпечним є збут наркотиків. Всі інші діяння (виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) дійсно можуть слугувати підготовчими діями до збуту. Вважаємо, що у даному випадку законодавцем не враховано відмінності у якісних ознаках ступеня суспільної небезпечності зазначених діянь. Такий підхід не відповідає принципу справедливості. Тому вважаємо за необхідне визначити посилену кримінальну відповідальність за збут наркотичних засобів, психотропних речовин окремо у ч. 2 ст. 307 КК України як кваліфікований склад кримінального правопорушення.

Констатовано, що кримінальних проваджень, в яких враховано вчинення кримінального правопорушення «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» на рівні кваліфікації (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України), у реєстрі судових рішень дуже мало. Тобто такі кваліфікуючі ознаки, очевидно, майже не застосовується судовою практикою, хоча ми можемо стверджувати, що неповнолітніх досить часто залучають до участі у незаконному збуті наркотиків, проведені «закладок», знаходженні клієнтів.

Доведено, що суди за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу зазвичай призначають неповнолітньому покарання у виді штрафу або звільняють його від покарання із випробуванням та іспитовим строком. При дослідженні особи винного у переважній більшості випадків суд знаходить кілька пом'якшуючих обставин – вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення тощо. У багатьох

кримінальних провадженнях суди при призначенні покарання застосовують ст. 69 КК України та призначають більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

Систематизовано порушення, які стали підставами для визнання вироку необґрунтованим та його скасування, зокрема: неврахування у повній мірі ступеня тяжкості вчинених кримінальних правопорушень; ненадання об'єктивної та всебічної оцінки всім обставинам, які мають значення для призначення покарання; неврахування даних про особу обвинуваченого; ненаведення належних і достатніх мотивів для застосування ст. 69 КК України; відсутність розмежування, які саме обставини кримінального провадження і дані про особу обвинуваченого є такими, що пом'якшують покарання, а які – суттєво знижують ступінь вчиненого кримінального правопорушення; не враховано поведінку обвинуваченого після вчинення кримінального правопорушення; відсутність будь-яких намірів уникнути кримінальної відповідальності не може свідчити про можливість виправлення обвинуваченого без відбування покарання; відсутність законних джерел доходів чи наміру їх знайти, що є основною причиною вчинення незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений ч. 4 ст. 309 КК України, належить до безумовних видів звільнення, тобто таких, що не передбачає врахування поведінки звільненої від кримінальної відповідальності особи вже після того, як судом було прийняте рішення про її звільнення, і не покладає на таку особу обов'язку до певної поведінки після цього рішення. Водночас, є підстави стверджувати про недосконалість такого підходу, адже знижується запобіжний і виправний вплив ч. 4 ст. 309 КК України. В судовій практиці виникають проблеми застосування ч. 4 ст. 309 КК України у випадку, коли особа імітує прагнення розпочати лікування від наркоманії. Крім того, після звільнення від кримінальної відповідальності, і відповідно, закриття кримінального провадження, особа може відмовитись від лікування. Жодних наслідків такої відмови наразі чинним законодавством не передбачено. Вважаємо, що для усунення вказаної вади кримінального законодавства слід переглянути зміст передбаченої ч. 4 ст. 309 КК України заохочувальної норми,

трансформувавши даний вид звільнення із безумовного в умовний. Це дасть змогу проконтролювати подальшу поведінку особи та встановить вимоги до виконання нею обов'язків щодо лікування від наркоманії.

Дискусійний характер має тлумачення змісту окремих положень спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, щодо добровільності видачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Беручи до уваги практику застосування кримінального закону у цій частині пропонуємо уточнити у диспозиціях відповідних статей, що добровільність виключається, якщо особа здає наркотики при обшуку, при вилученні, вказує їх місце зберігання при проведенні інших процесуальних дій, спрямованих на їх виявлення та вилучення. Необхідність такого доповнення обумовлена непоодинокими випадками зловживання та необґрунтованого уникнення кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження комплексу кримінально-правових та кримінологічних питань, що виникають під час застосування кримінального законодавства щодо кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми або з їх залученням, сформульовані наукові положення та одержані результати, що в сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання в галузі кримінального права й містять необхідні для практики рекомендації суб'єктам правозастосування щодо кваліфікації таких кримінальних правопорушень, призначення покарання за їх вчинення, звільнення від кримінальної відповідальності.

Найголовніші з них такі:

1. Встановлено, що проблеми кримінально-правової охорони неповнолітніх, що залучені до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, розглядались в сучасній вітчизняній науковій доктрині досить поверхнево, що створює потребу їх детального наукового дослідження.

2. Встановлено, що рівень наркотизації неповнолітніх зростає одночасно зі зменшенням загального рівня кількості вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу у державі. Констатовано поширеність вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу неповнолітніми та з їх залученням. Необхідним і обґрунтованим вбачається запровадження особливого захисту неповнолітніх від цілеспрямованого впливу дорослих осіб щодо втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу не тільки як споживачів, але й як активних учасників кримінальної протиправної діяльності.

Норми кримінального закону, які встановлюють посилену кримінальну відповідальність за вчинення «наркотичних» кримінальних правопорушень із залученням неповнолітніх осіб відповідають потребам та інтересам українського суспільства, адже діти є тим прошарком суспільства, що потребує додаткового захисту, у тому числі за допомогою кримінально-правових засобів.

3. Визначено, що кримінальне законодавство зарубіжних держав не оминає увагою специфіку та особливі підходи до регламентування кримінальної відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних правопорушень. Кримінальна політика зарубіжних держав спрямована на виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників, а не на їх покарання. Про це свідчить низка заходів кримінально-правового впливу, що широко застосовується судами зарубіжних держав – судове прощення, пробація, заходи безпеки, примусові заходи виховного характеру тощо. Суди намагаються застосовувати до неповнолітніх покарання, не пов'язані із позбавленням волі, чим забезпечують піклування про неповнолітнього та захист від кримінального впливу.

Встановлено, що законодавство більшості держав світу у сфері боротьби із незаконним наркообігом тяжіє до уніфікації та взаємної інтеграції, що обмовлено транснаціональним характером зазначених кримінальних протиправних діянь. Одним із розповсюджених напрямків державної політики зарубіжних держав є гуманізація методів боротьби з наркоманією, а саме втілення програм медичного лікування і реабілітації засудженого як основної альтернативи відбування покарання. Ще одна тенденція сучасного законодавчого регулювання у цій сфері – це легалізація обігу певних видів наркотичних засобів.

4. Визначено, що видовим об'єктом зазначеної категорії кримінальних правопорушень є не здоров'я населення як таке, а безпека здоров'я населення. Під безпекою здоров'я населення слід розуміти соціальні цінності, які забезпечують безпеку здоров'я населення від немедичного негативного впливу чи можливого впливу наркотичних засобів, які охороняються кримінально-правовими нормами.

Вказано, що терміни «здоров'я особи» та «здоров'я населення» слід відмежовувати. В основу такого відмежування покладено не тільки кількісні показники, а й змістовні, адже особливістю поняття «здоров'я населення» є те, що воно ґрунтується не тільки на медичних характеристиках, а й включає соціальні його компоненти.

Визначено, що основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, що вчиняються неповнолітніми

або із їх залученням, є безпека здоров'я населення як охоронювана нормами права соціальна цінність, що забезпечує певний ступінь фізичного, психічного і психологічного благополуччя невизначеного кола осіб. Крім того, виділено додатковий безпосередній об'єкт, який в окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах виступає обов'язковим – інтереси неповнолітніх, умови нормального розвитку і правильного морального виховання неповнолітніх, громадський порядок тощо.

5. Запропоновано вказати у нормативно-правових актах (наприклад, передбачити у Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори») узагальнене визначення наркотичних засобів та психотропних речовин, спираючись на їх ознаки. Вказано, що наразі необхідно в межах КК України та на рівні постанови КМУ сформувати Перелік нових психоактивних речовин та встановити кримінальну відповідальність за незаконний обіг таких речовин. Запропоновано доповнити Таблиці відповідним стовпцем, що буде визначати кількісну характеристику значного розміру наркотичних засобів та психотропних речовин.

Відзначено, що встановлення предмету кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу викликає труднощі серед практиків та науковців, особливо складно визначити сукупний розмір предмета кримінального правопорушення при вилучення наркотичних засобів і психотропних речовин, віднесених до різних кваліфікаційних груп. У даному випадку вважаємо за необхідне вказати, що розмір наркотичних засобів (психотропних речовин) різних кваліфікаційних груп після сумування їх кількості, слід визначати за кількістю найбільш небезпечного наркотичного засобу (психотропної речовини).

6. Наголошено, що інкримінування того чи іншого альтернативного діяння, що становить об'єктивну сторону складу незаконного наркообігу допустиме лише у тому випадку, коли інкриміноване діяння доведене, обґрунтоване, підтверджене належними доказами. Вважаємо помилковою практику, коли за наявності доведеного факту зберігання наркотиків, винному інкримінується придбання

наркотичних засобів навіть у тому випадку, коли факт їх придбання не було належним чином доведено.

Вважаємо, що залучення неповнолітнього (малолітнього) слід вважати закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на залучення неповнолітнього до незаконного наркообігу, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній кримінальне правопорушення.

Для збереження системності кримінально-правових норм та точності кримінального закону, типовості його застосування та обґрунтованості кваліфікації кримінальних правопорушень, запропоновано доповнити норми ст.ст. 305, 308, 310, 311, 312, 313, 315, 321, 322 КК України обтяжуючою обставиною «із залученням неповнолітнього» та особливо обтяжуючою обставиною «із залученням малолітнього».

7. Вказано, що вік, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307, 309, 317 КК України, слід знизити до 14 років, адже у людини в цьому віці вже накопичується достатній життєвий досвід, який дозволяє більш чітко визначити критерії сприйняття оточуючого світу, прослідковуються здатність усвідомлювати характер своєї поведінки з точки зору корисності або небезпечності для оточуючих, оцінювати ситуацію, у яку він потрапляє. Запропоновано відповідні зміни до ч. 2 ст. 22 КК України.

Підтримано пропозицію дослідників щодо необхідності внесення змін до ст. 22 КК України, де у ч. 3 закріпити перелік складів кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з вісімнадцятирічного віку. До вказаного переліку слід віднести, зокрема, склади кримінальних правопорушень, передбачені ч. 2 (3) ст. 307, ч. 2 (3) ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України.

8. Вказано, що для кваліфікації кримінальних правопорушень важливе значення має встановлення відмінності між станом патологічного і фізіологічного наркотичного сп'яніння. Патологічне сп'яніння в судово-медичній практиці розглядають як короточасний психоз, а особи, які перебувають у цьому стані, визнаються за наявності відповідних ознак неосудними (за ч. 2 ст. 19 КК України).

Підтримано твердження, що наявність у особи великої кількості наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогів не має прямого доказу спрямованості умислу винного на збут цих речовин. Для його доведення слід дослідити сукупність доказів.

9. При аналізі судової практики встановлено, що найбільш серйозні проблеми застосування кримінального закону виникають при кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього (малолітнього). Суди не повно оцінюють роль суб'єктів, які здійснюють таке залучення та не надають цим діям кримінально-правової оцінки. Судова практика досить стисло (а у деяких випадках незадовільно) описує та обґрунтовує залучення неповнолітнього до вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу. Констатовано, що така неповнота кваліфікації призводить до необґрунтованого пом'якшення покарання, що тягне за собою порушення принципу справедливості та відповідності покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Встановлено, що суди здебільшого обмежуються вказівкою, що до вчиненого діяння залучено неповнолітнього без конкретизації будь-яких обставин.

На практиці досить часто виникає питання щодо встановлення моменту закінчення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу, зокрема, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів при оперативній закупці. Ми підтримуємо позицію, що збут наркотиків при оперативній закупці слід розглядати як закінчене кримінальне правопорушення.

Із визначених диспозицією ч. 1 ст. 307 КК України альтернативних діянь, найбільш суспільно небезпечним є збут наркотиків. Всі інші діяння (виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) дійсно можуть слугувати підготовчими діями до збуту. Вважаємо, що у даному випадку законодавцем не враховано відмінності у якісних ознаках ступеня суспільної небезпечності зазначених діянь, а тому варто визначити посилену кримінальну відповідальність

за збут наркотичних засобів, психотропних речовин окремо у ч. 2 ст. 307 КК України як кваліфікований склад кримінального правопорушення.

10. Констатовано, що кримінальних проваджень, в яких враховано вчинення кримінального правопорушення «із залученням неповнолітнього (малолітнього)» на рівні кваліфікації (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 317 КК України), у реєстрі судових рішень дуже мало. Тобто такі кваліфікуючі ознаки, очевидно, майже не застосовується судовою практикою, хоча ми можемо стверджувати, що неповнолітніх досить часто залучають до участі у незаконному збуті наркотиків, проведені «закладок», знаходженні клієнтів.

Доведено, що суди за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного наркообігу зазвичай призначають неповнолітньому покарання у виді штрафу або звільняють його від покарання із випробуванням та іспитовим строком. При дослідженні особи винного у переважній більшості випадків суд знаходить кілька пом'якшуючих обставин – вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення тощо. У багатьох кримінальних провадженнях суди при призначенні покарання застосовують ст. 69 КК України та призначають більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

Систематизовано порушення, які стали підставами для визнання вироку необґрунтованим та його скасування, зокрема: неврахування у повній мірі ступеня тяжкості вчинених кримінальних правопорушень; ненадання об'єктивної та всебічної оцінки всім обставинам, які мають значення для призначення покарання; неврахування даних про особу обвинуваченого; ненаведення належних і достатніх мотивів для застосування ст. 69 КК України; відсутність розмежування, які саме обставини кримінального провадження і дані про особу обвинуваченого є такими, що пом'якшують покарання, а які – суттєво знижують ступінь вчиненого кримінального правопорушення; неврахування поведінки обвинуваченого після вчинення кримінального правопорушення.

11. Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений ч. 4 ст. 309 КК України, належить до безумовних видів звільнення. Водночас, є підстави стверджувати про недосконалість такого підходу, адже знижується запобіжний і виправний вплив ч. 4 ст. 309 КК України. В судовій практиці виникають проблеми застосування ч. 4 ст. 309 КК України у випадку, коли особа імітує прагнення розпочати лікування від наркоманії. Крім того, після звільнення від кримінальної відповідальності, і відповідно, закриття кримінального провадження, особа може відмовитись від лікування. Жодних наслідків такої відмови наразі чинним законодавством не передбачено. Вважаємо, що для усунення вказаної вади кримінального законодавства слід переглянути зміст передбаченої ч. 4 ст. 309 КК України заохочувальної норми, трансформувавши даний вид звільнення із безумовного в умовний. Це дасть змогу проконтролювати подальшу поведінку особи та встановить вимоги до виконання нею обов'язків щодо лікування від наркоманії.

Беручи до уваги практику застосування кримінального закону в частині тлумачення змісту окремих положень спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, щодо добровільності видачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, пропонуємо уточнити у диспозиціях відповідних статей, що добровільність виключається, якщо особа здає наркотики під час обшуку, при вилученні, вказує їх місце зберігання при проведенні інших процесуальних дій, спрямованих на їх виявлення та вилучення. Необхідність такого доповнення обумовлена непоодинокими випадками зловживання та необґрунтованого уникнення кримінальної відповідальності.

12. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення норм КК України та інших законодавчих актів, що подані у додатку Б.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of Ramanauskas v. Lithuania: Judgment of 5 February 2008. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-84935> (дата звернення – 07.09.2023).
2. Case of Teixeira de Castro v. Portugal: Judgment of 9 June 1998. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58193> (дата звернення – 07.09.2023).
3. Case of Vanyan v. Russia: Judgment of 15 December 2005. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-71673> (дата звернення – 07.09.2023).
4. Council Framework Decision 2004/757/JHA of 25.10.2004 laying down minimum provisions on the constituent elements of criminal acts and penalties in the field of illicit drug trafficking. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02004F0757-20210609> (дата звернення – 07.09.2023).
5. Criminal Code of the French Republic (Code de procedure penale). URL: <https://cutt.ly/cwzoQthd> (дата звернення – 07.09.2023).
6. Criminal Code of the Netherland. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Netherlands-Criminal-Code.pdf> (дата звернення – 07.09.2023).
7. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/15686> (дата звернення – 07.09.2023).
8. Criminal Code of the Republic of Korea. URL: <https://www.refworld.org/docid/3f49e3ed4.html> (дата звернення – 07.09.2023).
9. Danish Criminal Code. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Denmark-Criminal-Code.pdf> (дата звернення – 07.09.2023).
10. Ding Y., He N., Detels R. Circumstances of initiation into new-type drug use among adults in Shanghai: Are there differences by types of first new-type drug used?

Drug and Alcohol Dependence. 2013. Vol. 131, Issue 3. P. 278-283. URL: <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2012.12.019> (дата звернення – 07.09.2023).

11. Drugs Strategy (2013-20). URL: <https://cutt.ly/NwzpRLof> (дата звернення – 07.09.2023).

12. Georgia Code. Title 16 – Crimes and Offenses. *US Law*. URL: <https://law.justia.com/codes/georgia/2020/title-16> (дата звернення – 07.09.2023).

13. Gesetz über den Verkehr mit Betäubungsmitteln (Betäubungsmittelgesetz). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/btmg_1981/BtMG.pdf (дата звернення – 07.09.2023).

14. Global Synthetic Drugs Assessment. Amphetamine-type stimulants and new psychoactive substances. Embargoed until 20.05.2014. URL: <https://cutt.ly/RwzpRunD> (дата звернення – 07.09.2023).

15. Law of 12 May 1928, containing regulations concerning opium and other narcotic substances (Opium Act). URL: <https://extranet.who.int/mindbank/item/2026> (дата звернення – 07.09.2023).

16. Penal Code of Finland. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/127083> (дата звернення – 07.09.2023).

17. Penal code of the Republic of Estonia (Karistusseadustik). *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> (дата звернення – 07.09.2023).

18. Report of the International Narcotics Control Board for 2022. URL: <https://www.incb.org/incb/en/publications/annual-reports/annual-report-2022.html> (дата звернення – 07.09.2023).

19. Swiss Criminal Code. URL: <https://cutt.ly/5wzoEEiB> (дата звернення – 07.09.2023).

20. The Penal Code of Norway. *Ministry of Justice and Public Security*. URL: <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28> (дата звернення – 07.09.2023).

21. Yakovlieva S. Problems of determination of the subject of criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 3. P. 52-58.

22. Андрусяк Г. М. Кримінальна відповідальність неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 114-119.

23. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Законодавство України: науково-практичні коментарі*. 2005. № 9. С. 28-87.

24. Андрущенко І. М. Звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. *Наше право*. 2004. № 2, ч. 2. С. 60-66.

25. Антипов В. І., Антипов В. В. Кримінально-правова кваліфікація: навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Нілан- ЛТД», 2017. 120 с.

26. Арешкіна С. Н. Кваліфікація розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2010. 213 с.

27. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2008. 272 с.

28. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.

29. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 239 с.

30. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. К.: Атіка, 2004. 240 с.

31. В Луцьку затримали 17-річного «закладчика» з Кременчука. *Інтернет-видання «Полтавщина»*. 22.01.2022 р. URL: <https://poltava.to/news/64326> (дата звернення – 07.09.2023).

32. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2017. 1064 с.

33. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://cutt.ly/CwzikONp> (дата звернення – 07.09.2023).

34. Вереша Р. В. Вина у кримінальному праві: навчально-методичний вимір: навчальний посібник. К.: Атіка, 2006. 408 с.

35. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпра від 22.12.2022 р. Справа № 629/166/19. Провадження №1-кп/199/522/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107996930> (дата звернення – 07.09.2023).

36. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 28.12.2021 р. Справа № 357/11352/21. Провадження № 1-кп/357/1478/21. URL: <https://cutt.ly/mwzizrgm> (дата звернення – 07.09.2023).

37. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 28.12.2011 р. Справа № 1-654/11. URL: <https://cutt.ly/XwzizKAf> (дата звернення – 07.09.2023).

38. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 19.10.2021 р. Справа № 127/18386/20. Провадження № 1-кп/127/739/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100396785> (дата звернення – 07.09.2023).

39. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 08.12.2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107769042> (дата звернення – 07.09.2023).

40. Вирок Волочиського районного суду Хмельницької області від 06.08.2012 р. Справа № 203/1169/2012. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25569341> (дата звернення – 07.09.2023).

41. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 17.02.2021 р. Справа № 576/1349/20. Провадження № 1-кп/576/46/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94953262> (дата звернення – 07.09.2023).

42. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 07.02.2022 р. Справа № 752/20908/21. Провадження № 1-кп/752/1080/22. URL: <https://cutt.ly/xwzinM2A> (дата звернення – 07.09.2023).

43. Вирок Держинського міського суду Донецької області від 10.05.2017 р. Справа № 225/1373/17к. Провадження № 1-кп/225/266/2017. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/66432400> (дата звернення – 07.09.2023).

44. Вирок Долинського районного суду Івано-Франківської області від 17.05.2017 р. Справа № 343/583/17. Провадження № 1-кп/0343/71/17. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/66516806> (дата звернення – 07.09.2023).

45. Вирок Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 20.12.2022 р. Справа № 212/3543/20. Провадження № 1-кп/212/127/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/107959132> (дата звернення – 07.09.2023).

46. Вирок Заліщицького районного суду Тернопільської області від 20.01.2022 р. Справа № 597/7/22. Провадження № 1-кп/597/9/2022. URL: <https://cutt.ly/xwziW0CH> (дата звернення – 07.09.2023).

47. Вирок Запорізького апеляційного суду від 09.02.2023 р. Справа № 332/3353/19. Провадження № 11-кп/807/73/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/108935307> (дата звернення – 07.09.2023).

48. Вирок Запорізького апеляційного суду від 26.10.2020 р. Справа № 334/6211/19. Провадження № 11-кп/807/1353/20. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/92523920> (дата звернення – 07.09.2023).

49. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 28.03.2023 р. Справа № 695/30/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/109842877> (дата звернення – 07.09.2023).

50. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 14.07.2022 р. Справа № 157/741/22. Провадження № 1-кп/157/98/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/105253901> (дата звернення – 07.09.2023).

51. Вирок Ковпаківського районного суду м. Сум від 22.11.2021 року. Справа № 592/14340/21. Провадження № 1-кп/592/585/21. URL: <https://cutt.ly/rwziR1CE> (дата звернення – 07.09.2023).

52. Вирок Козелецького районного суду Чернігівської області від 22.02.2019 р. Справа № 734/357/19. Провадження № 1-кп/734/69/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80047976> (дата звернення – 07.09.2023).

53. Вирок Комсомольського районного суду м. Херсона від 22.02.2016 р. Справа № 667/9433/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56027728> (дата звернення – 07.09.2023).

54. Вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області від 07.10.2021 р. Справа № 536/1594/21. Провадження № 1-кп/536/314/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100175235#> (дата звернення – 07.09.2023).

55. Вирок Куликівського районного суду Чернігівської області від 15.03.2012 р. Справа № 1/2511/17/12. Провадження № 1/2511/17/12. URL: <https://opendatabot.ua/court/22153163-bd35c8d0bfe10c3a62d74e1194e2d43a> (дата звернення – 07.09.2023).

56. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 10.06.2020 р. Справа № 334/6211/19. Провадження № 11-кп/334/449/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89837774#> (дата звернення – 07.09.2023).

57. Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 22.09.2022 р. Справа № 489/1255/22. Провадження № 1-кп/489/692/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106374664> (дата звернення – 07.09.2023).

58. Вирок Миколаївського апеляційного суду від 02.07.2020 р. Справа № 488/3020/19. Провадження № 11-кп/812/312/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90171619> (дата звернення – 07.09.2023).

59. Вирок Михайлівського районного суду Запорізької області від 24.09.2013 р. Справа № № 321/1324/13-к. Провадження № 1-кп/321/140/2013. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33642071> (дата звернення – 07.09.2023).

60. Вирок Народицького районного суду Житомирської області від 23.03.2021 р. Справа № 284/931/20. Провадження № 1-кп/284/17/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708713> (дата звернення – 07.09.2023).

61. Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 16.12.2020 р. Справа № 740/4926/20. Провадження № 1-кп/740/625/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93584266> (дата звернення – 07.09.2023).

62. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 16.12.2022 р. Справа № 335/2770/21. Провадження № 1-кп/335/410/2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107912965> (дата звернення – 07.09.2023).

63. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 28.06.2022 р. Справа № 757/14982/22-к. Провадження № 1-кп-228/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106536549> (дата звернення – 07.09.2023).

64. Вирок Полтавського апеляційного суду від 16.09.2021 р. Справа № 591/5021/20. Провадження № 11-кп/814/560/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99673949> (дата звернення – 07.09.2023).

65. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 22.09.2022 р. Справа № 759/15553/20. Провадження № 1-кп/759/203/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106373676> (дата звернення – 07.09.2023).

66. Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 23.11.2017 р. Справа № 242/1697/17. Провадження № 1-кп/242/440/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70539565> (дата звернення – 07.09.2023).

67. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 20.04.2023 р. Справа № 192/559/23. Провадження № 1-кп/192/85/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110329973> (дата звернення – 07.09.2023).

68. Вирок Сумського районного суду Сумської області від 01.06.2013 р. Справа № 1817/2145/12. Провадження № 1/1817/159/12. URL: <https://cutt.ly/kwziv0Y3> (дата звернення – 07.09.2023).

69. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 28.12.2021 р. Справа № 645/8675/21. Провадження № 1-кп/645/774/21. URL: <https://opendatabot.ua/court/102263333-c02a49d38061bd635ba852a7b2a82b6d> (дата звернення – 07.09.2023).

70. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15.09.2022 р. Справа № 686/18494/20. Провадження № 1-кп/686/426/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/106395901> (дата звернення – 07.09.2023).

71. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 05.10.2021 р. Справа № 683/1612/17. Провадження № 1-кп/686/702/21. URL: <https://cutt.ly/SwziHqaL> (дата звернення – 07.09.2023).

72. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 01.12.2022 р. Справа № 149/3122/22. Провадження № 1-кп/149/195/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/107610489> (дата звернення – 07.09.2023).

73. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 04.01.2018 р. Справа № 149/3299/17. Провадження № 1-кп/149/42/18. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/71426728> (дата звернення – 07.09.2023).

74. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 23.05.2012 р. Справа № 2320/958/12. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/25565552> (дата звернення – 07.09.2023).

75. Вирок Чернігівського апеляційного суду від 16.03.2020 р. Справа № 742/3017/19. Провадження № 11-кп/4823/217/20. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/88263939> (дата звернення – 07.09.2023).

76. Вирок Чечельницького районного суду Вінницької області від 22.03.2023 р. Справа № 126/726/22. Провадження № 1-кп/151/6/23. URL: <https://opendatabot.ua/court/109739351-b6b86fa3430e2f887420d6527e1dec11> (дата звернення – 07.09.2023).

77. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 29.12.2022 р. Справа № 336/2876/22. Провадження № 1-кп/336/544/2022. URL: <https://opendatabot.ua/court/108162071-33088e3c07b2010fd00b306eee037e64> (дата звернення – 07.09.2023).

78. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 09.09.2022 р. Справа № 761/8132/22. Провадження № 1-кп/761/2395/2022. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/106521051> (дата звернення – 07.09.2023).

79. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 27.10.2022 р. Справа № 761/16107/21. Провадження № 1-кп/761/1666/2022. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/107391734> (дата звернення – 07.09.2023).

80. Вирок Шосткинського міськрайонного суд Сумської області від 27.06.2019 р. Справа № 589/1177/19. Провадження № 1-кп/589/513/19. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/82877741> (дата звернення – 07.09.2023).

81. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 27.11.2013 р. Справа № 589/6549/13-к. Провадження № 1-кп/589/388/13. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/36024289> (дата звернення – 07.09.2023).

82. Вознюк А. А. Звільнення від кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій: поняття, види, підстави. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 133-138.

83. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 3 (139). С. 40–44.

84. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.

85. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: монографія. К.: Освіта України, 2017. 184 с.

86. Гладкова Є. О. Соціальна обумовленість протидії наркозлочинності. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 30-31.

87. Голіна В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія. Х.: Право, 2006. 292 с.

88. Головін Д. В. Проведення контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Одеса, 2021. 210 с.

89. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.

90. Горох О. П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 299 с.

91. Горох О. П. Призначення покарання за злочини у сфері обігу наркотиків з урахуванням особи винного. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 2 (25). С. 168-176.

92. Грень Р. М. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 264 с.

93. Грищенко Н. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 258-262.

94. Давидова М. М. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні: дис. ... докт. філос.: 081 Право, 2020. 297 с.

95. Давидович І. І., Задоя К. П. Ціннісна концепція об'єкта злочину в доктрині кримінального права України: проблеми філософського підґрунтя. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 4 (29). Том 1. С. 111-115.

96. Данилевська Ю. О. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації: практичний посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 288 с.

97. Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. Щодо відповідності законодавства України про кримінальну відповідальність у сфері незаконного

обігу наркотиків міжнародним нормативно-правовим актам. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4 (73). С. 95-102.

98. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 23 с.

99. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2005. 189 с.

100. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 23 с.

101. Дорохіна Ю. А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 49-55.

102. Дуліна О. В. Важливі ознаки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 134-142.

103. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2021 рік. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://cutt.ly/4wzoXeeO> (дата звернення – 07.09.2023).

104. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2022 рік. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://cutt.ly/4wzoXeeO> (дата звернення – 07.09.2023).

105. Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. К., 2010. 18 с.

106. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 151 с.

107. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2003. 21 с.

108. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Х.: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.

109. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. Форма № 1-к. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 07.09.2023).

110. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. Форма № 1-к. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 07.09.2023).

111. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2022 рік. К., 2022. 77 с. URL: <https://cutt.ly/AwzpOgVZ> (дата звернення – 07.09.2023).

112. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій: методичні рекомендації. Одеса: ОДУВС, 2018. 110 с.

113. Знайшов неповнолітню помічницю для збуту наркотиків. Прокуратура домоглася реального позбавлення волі для зловмисника. *Запорізька обласна прокуратура*. URL: <https://cutt.ly/DwzpCXiJ> (дата звернення – 07.09.2023).

114. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / за ред. В. В. Коваленка, О. М. Джужи, А. В. Савченка. К.: Атіка, 2011. 648 с.

115. Кідіна Н. В. Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 258 с.

116. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

117. Ковітіді О. Ф. Класифікація видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Держава і право*. 2004. Вип. 23. С. 433–439.

118. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2010. 16 с.

119. Козак О. С. Правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності. *Наше право*. 2004. № 4. С. 59-62.

120. Козаченко О. В. Поняття предмету наркотизму і його кримінально-правове значення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2000. 21 с.

121. Козярук О. О. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів за кримінальним правом України (ст. 305 КК України): дис. ... докт. філос.: 081 Право. Хмельницький, 2022. 291 с.

122. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Дата підписання Україною: 16.03.1989 р. (набула чинності для України 27.11.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення – 07.09.2023).

123. Кондратов Д. Ю. Відмежування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) від суміжних складів злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 53-62.

124. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL: <http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр> (дата звернення – 07.09.2023).

125. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. Вид. 3-тє, доповн. та переробл. К.: Атіка, 2007. 592 с.

126. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину. К.: Атіка, 1997. 112 с.

127. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід: монографія / А. А. Музика, А. В. Савченко, О. В. Процюк та ін. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 276 с.

128. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Вид-во «Елтон – 2», 2012. 780 с.

129. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; За ред. О. М. Омельчука. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 208 с.

130. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка, 3-тє вид., переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. 744 с.

131. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2020. 584 с.

132. Кримінальний кодекс Грузії / під заг. ред. О. В. Коротюк. К.: ОВК, 2021. 254 с.

133. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки. Переклад на українську мову А. О. Воїнова, В. С. Станіч / під ред. О. В. Коротюк. К.: ОВК, 2021. 196 с.

134. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову О. В. Лішевської. К.: ОВК, 2016. 284 с.

135. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. 1040 с.

136. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Х.: Одісей, 2012. 904 с.

137. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

138. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: посібник для підрозділів Національної поліції у схемах / С. Я. Бурда, П. С. Гарасим, Е. М. Кісілюк, Т. І. Созанський. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 48 с.

139. Крут К. О. Поняття збуту наркотичних засобів та його місце у незаконному наркообігу. *Форум права*. 2013. № 1. С. 525-531.

140. Крушинський С. А., Захарчук В. М. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності. *Наукові перспективи*. 2023. № 5 (35). С. 619-627.

141. Крушинський С. А. Класифікація насильства як способу вчинення кримінального правопорушення. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 116-125.

142. Кузик В. В. Кримінологічні засади діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2021. 216 с.

143. Лащук Є. В. Предмет злочину у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2005. 26 с.

144. Лисенко С. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин серед дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2013. 19 с.

145. Літун О. О. Особливості проведення невідкладних розшукових заходів стосовно безвісти зниклих дітей, втягнених у злочинну діяльність, пов'язану із незаконним обігом наркотиків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. випуск № 1 «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». С. 67-72.

146. Лузан М. О. Кримінальна відповідальність за злочини, скоєні в стані сп'яніння. *Наукові записки*. 2002. Том 20. Спец. випуск. С. 346-349.

147. Луцак О. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2014. 22 с.

148. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студ. юрид. вузів і фак. К.: А.С.К., 2001. 347 с.

149. Мацко А. С., Івашкевич Л. Г. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність в кримінальному праві України. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 51-53.

150. Мирошніченко Н. А. Уголовная ответственность за незаконное изготовление приобретение, хранение, перевозку, пересылку или сбыт наркотических веществ: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1984. 21 с.

151. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 256 с.

152. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общая часть: учеб. Киев: РИО МВД Украины, 1995. 249 с.

153. Музика А. Особливості суб'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з наркоманією. *Право України*. 1997. № 9. С. 50–55.

154. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. К.: Логос, 1998. 324 с.

155. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 1998. 486 с.

156. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 1998. 44 с.

157. Музика А. А. Нормативно-правове та наукове забезпечення протидії нелегальному обігу наркотичних речовин. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*: збірник наукових праць. 2003. Спец. випуск № 1 (13). С. 11–18.

158. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. 224 с.

159. Музика А. А., Горох О. П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. 404 с.
160. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.
161. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
162. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Х., 2003. 224 с.
163. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: монографія. К.: Дакор, 2018. 334 с.
164. Налуцишин В. В. Контрабанда: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 343-347.
165. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: наук.-практ. посіб. / за ред. А. П. Закалюка. К., 2006. 296 с.
166. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., перероб. та доп. К.: А.С.К., 2005. 848 с.
167. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
168. Наумова І. В. Стан злочинності неповнолітніх у 1992–2000 роках. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 4. С. 128-134.
169. Неповнолітніх, які продавали наркотики затримали у Вінниці. 33-й канал. 27.03.2021. URL: <https://33kanal.com/news/124852.html#comments> (дата звернення – 07.09.2023).
170. Нікіфорова Т. Застосування заходів кримінально-правового характеру до неповнолітніх. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 9 (15). С. 494-507.

171. Нижник І. В. Структура змісту умислу та її особливості в злочинах із формальним складом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 247-249.

172. Одерій О. В. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: наук.-практ. посіб. Х.: Золоті сторінки, 2004. 164 с.

173. Омельчук О. М., Крушинський С. А. Кваліфікація контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, вчиненої у співучасті та за сукупністю з іншими злочинами. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 286-296.

174. Омельчук О. М., Крушинський С. А. Способи вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів та їх кримінально-правова характеристика. *Університетські наукові записки*. 2020. № 5 (77). С. 119-131.

175. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. Д. Дорош та ін.; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. Х.: Право, 2005. 256 с.

176. Оrobeць К. М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: проблема визначення та методологічні аспекти дослідження. *Правова держава*. 2022. № 44. С. 125-131.

177. Особливості розкриття та документування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів із використанням сучасних телекомунікаційних технологій. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2019. 185 с.

178. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник асоціації кримінального права*. 2016. № 1 (6). С. 166-174.

179. Пащенко О. О. Співрозмірність позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 59-63.

180. Петренко О. І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2006. 187 с.

181. Плужнік О. І., Корнієнко М. В. Окремі аспекти щодо втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 25-28.

182. Полонка І. А. Віковий критерій суб'єктів об'єктивно-протиправного діяння: теорія та аналіз міжнародної практики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 6. С. 23-29.

183. Пономаренко Ю. А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 255 КК України. *Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України: міжнар. наук.-практ. Семінар, 1–2 жовтня 2002 р. Х., 2003*. С. 166-168.

184. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 196 с.

185. Попередження незаконного обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх: посібник / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 312 с.

186. Постанова Верховного Суду від 31.03.2020 р. Справа № 734/3563/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88570841> (дата звернення – 07.09.2023).

187. Постанова Верховного Суду від 04.02.2021 р. Справа № 303/1158/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94770781> (дата звернення – 07.09.2023).

188. Постанова Верховного Суду від 07.04.2021 р. Справа № 203/337/19. URL: <https://cutt.ly/ywzptKbM> (дата звернення – 07.09.2023).

189. Постанова Верховного Суду від 08.12.2020 р. Справа № 552/5651/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93542100> (дата звернення – 07.09.2023).

190. Постанова Верховного Суду від 12.02.2020 р. Справа № 583/2808/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640592> (дата звернення – 07.09.2023).
191. Постанова Верховного Суду від 12.03.2019 р. Справа № 641/222/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521859> (дата звернення – 07.09.2023).
192. Постанова Верховного Суду від 13.02.2019 р. Справа № 161/8633/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79878933> (дата звернення – 07.09.2023).
193. Постанова Верховного Суду від 21.06.2018 р. Справа № 712/13128/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74963601> (дата звернення – 07.09.2023).
194. Постанова Верховного Суду від 13.06.2019 р. Справа № 688/1763/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492151> (дата звернення – 07.09.2023).
195. Постанова Верховного Суду від 15.05.2019 р. Справа № 242/1697/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81925904#> (дата звернення – 07.09.2023).
196. Постанова Верховного Суду від 17.03.2020 р. Справа № 426/12149/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88401663> (дата звернення – 07.09.2023).
197. Постанова Верховного Суду від 20.02.2018 р. Справа № 154/2423/16.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72378219> (дата звернення – 07.09.2023).
198. Постанова Верховного Суду від 20.04.2021 р. Справа № 334/6211/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96465175> (дата звернення – 07.09.2023).
199. Постанова Верховного Суду від 21.03.2019 р. Справа № 227/4195/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80716245> (дата звернення – 07.09.2023).
200. Постанова Верховного Суду від 22.10.2020 р. Справа № 356/27/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92458337> (дата звернення – 07.09.2023).
201. Постанова Верховного Суду від 24.10.2018 р. Справа № 711/2259/16-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77473759> (дата звернення – 07.09.2023).
202. Постанова Верховного Суду від 28.05.2020 р. Справа № 639/4048/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89579031> (дата звернення – 07.09.2023).
203. Постанова Верховного Суду від 29.11.2018 р. Справа № 522/10282/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297602> (дата звернення – 07.09.2023).

204. Постанова Верховного Суду від 29.11.2021 р. Справа № 357/11205/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101592405> (дата звернення – 07.09.2023).

205. Постанова Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 24.03.2010 р. Справа № 1-94/2010 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49953239> (дата звернення – 07.09.2023).

206. Пристінська К. О. Організаційно-правові засади взаємодії органів публічної адміністрації щодо запобігання незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2021. 181 с.

207. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

208. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. № 770. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

209. Про затвердження стандартів медичної допомоги «Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів»: наказ Міністерства охорони здоров'я від 09.11.2020 р. № 2555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2555282-20#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

210. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: наказ МОЗ України від 01.08.2000 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

211. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від

15.02.1995 р. № 62/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-вр#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

212. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

213. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

214. Проект Кримінального кодексу України (станом на 22.05.2023 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf> (дата звернення – 07.09.2023).

215. Проект Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року. URL: <https://cutt.ly/QwzpIRii> (дата звернення – 07.09.2023).

216. Пунда О. О. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів: кримінологічний та кримінально-правовий аспект протидії залучення неповнолітніх. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 9 (15). С. 551-562.

217. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2005. 219 с.

218. Савченко А. В., Вартилецька І. А., Семенюк О. О., Луцак О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: монографія. К.: НАВС, 2016. 267 с.

219. Савченко А. В., Вартилецька І. А., Семенюк О. О., Луцак О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх: монографія. К.: НАВС, 2016. 267 с.

220. Савченко А. В., Симоненко Н. О., Стрільців О. М. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. К.: Норма права, 2023. 254 с.

221. Савченко А. В., Стрільців О. М. Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків: міжнародні та національні стандарти: посібник / за ред. В. В. Коваленка. К.: НАВС, 2014. 146 с.

222. Савчук О. О. Сучасний досвід зарубіжних країн у сфері боротьби з незаконною торгівлею психотропними речовинами. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 397-400.

223. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 20 с.

224. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.

225. Скрипніков А. М., Напрєєнко О. К., Сонник Г. Т. Наркологія: навч. посібник. Т.: ТДМУ, 2008. 360 с.

226. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 234 с.

227. Статистична інформація. *Генеральна прокуратура України*. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення – 07.09.2023).

228. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 735-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text> (дата звернення – 07.09.2023).

229. Ступник Я. В., Горінецький І. Й. До питання звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 30. Том 2. С. 123-128.

230. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів. За заг. ред. В. В. Дубічинського. Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

231. Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2003. 198 с.

232. У Кульчині двоє неповнолітніх намагались купити наркотики. *Конкурент*. 27.12.2021. URL: <https://cutt.ly/FwzpkTM5> (дата звернення – 07.09.2023).

233. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 г. URL: <https://cutt.ly/uwzof6jv> (дата звернення – 07.09.2023).

234. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28.10.2021 г. *Министерство юстиции Кыргызской Республики*. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309> (дата звернення – 07.09.2023).

235. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923 (дата звернення – 07.09.2023).

236. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 г. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=8;-164 (дата звернення – 07.09.2023).

237. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. URL: <https://cutt.ly/SwzovII9> (дата звернення – 07.09.2023).

238. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Випуск 49. Том 2. С. 130-136.

239. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків: Право, 2018. 368 с.

240. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 12.04.2018 р. Справа № 242/1697/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73325934> (дата звернення – 07.09.2023).

241. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 19.03.2012 р. Справа № 10/1690/116/2012. URL: <https://opendatabot.ua/court/22590679-8e25abf15b8b8462eef2be904f248e81> (дата звернення – 07.09.2023).

242. Ухвала Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 18.11.2020 р. Справа № 345/3961/20. Провадження № 1-кп/345/422/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92956915> (дата звернення – 07.09.2023).

243. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.12.2013 р. Справа № 5-5266км13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36264590> (дата звернення – 07.09.2023).

244. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 31.10.2013 р. Справа № 5-2575к13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34573875#> (дата звернення – 07.09.2023).

245. Ухвала Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 15.08.2013 р. Справа № 279/4613/13-к. Провадження № 1-кп/279/173/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33183809> (дата звернення – 07.09.2023).

246. Ухвала Млинівського районного суду Рівненської області від 26.06.2020 р. Справа № 559/916/19. Провадження № 1-кп/566/61/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90055977> (дата звернення – 07.09.2023).

247. Ухвала Обухівського районного суду Київської області від 02.10.2019 р. Справа № 372/2443/19. Провадження № 1-кп-206/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84674588> (дата звернення – 07.09.2023).

248. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 2004. 444 с.

249. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я та системи заходів з його охорони: монографія. К.: Атіка, 2004. 280 с.

250. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). К.: Істина, 2001. 192 с.

251. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій. *Юридичний вісник України*. 1997. № 33. С. 75–78.

252. Хитра О. Л. Причини та умови, які сприяють поширенню та вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 359-365.

253. Чепурко А. Г. Кримінально-правова протидія незаконному вживанню наркотичних засобів (ст.ст. 315, 316, 317 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2012. 219 с.

254. Шпікула Т. Викрили злочинну групу, яка розповсюджувала наркотики через «закладки». Серед помічників були й неповнолітні. *20 хвилин. Новини Тернополя*. URL: <https://cutt.ly/9wzpmiCt> (дата звернення – 07.09.2023).

255. Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2016. 255 с.

256. Юношев О. Зарубіжний досвід примусового лікування від наркоманії: кримінально-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 117-120.

257. Яковлєва С. В. Вік кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: теоретичні та практичні аспекти. *Scientific research in the modern world: the 4th International scientific and practical conference (February 9-11, 2023)*. Toronto, Canada: Perfect Publishing, 2023. Р. 662-665.

258. Яковлєва С. В. Залучення неповнолітнього до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: окремі правозастосовні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 227-232.

259. Яковлєва С. В. Застосування примусових заходів медичного характеру до неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. *Scientific method:*

reality and future trends of researching: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, August 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia: European Scientific Platform, 2023. P. 103-104.

260. Яковлєва С. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 133-139.

261. Яковлєва С. В. Об'єкт кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 288-293.

262. Яковлєва С. В. Особливості встановлення мети кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference (August 18, 2023). Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2023. P. 77-78.*

263. Яковлєва С. В. Призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю: аналіз судової практики. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 261-265.

264. Яковлєва С. В. Проблеми законодавчого визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинив залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. *Prospects of modern science and education: the 5th International scientific and practical conference (February 07 – 10, 2023). Stockholm, Sweden: International Science Group, 2023. P. 209-212.*

265. Яковлєва С. В. Специфічні ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. *Science, modern trends and society: the XXXII International Scientific and Practical Conference* (August 14-16, 2023). Bilbao, Spain. P. 72-74.

266. Яковлєва С. В. Участь неповнолітніх осіб у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: кримінологічна характеристика. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 93. С. 93-97.

267. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Л., 2009. 22 с.

268. Ященко А. М. Місце кримінально-правової кваліфікації у процесі застосування заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1. С. 131-142.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Яковлєва С. В. Участь неповнолітніх осіб у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: кримінологічна характеристика. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 93. С. 93-97. DOI: 10.5281/zenodo.7339853. URL:

http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/10/yakovlieva_93.pdf.

2. Яковлєва С. В. Об'єкт кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 288-293. DOI: 10.32782/klj/2021.4.44. URL:

<http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/117/106>.

3. Яковлєва С. В. Залучення неповнолітнього до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: окремі правозастосовні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 227-232. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.44. URL:

<https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/86/108>.

4. Яковлєва С. В. Призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю: аналіз судової практики. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 261-265. DOI: 10.51989/NUL.2022.3.36. URL:

<http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/311/276>.

5. Яковлєва С. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 133-139. DOI: 10.51989/NUL.2022.4.19. URL:

<http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/334/295>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Яковлєва С. В. Вік кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: теоретичні та практичні аспекти. *Scientific research in the modern world: the 4th International scientific and practical conference* (February 9-11, 2023). Toronto, Canada: Perfect Publishing, 2023. P. 662-665.

7. Яковлєва С. В. Проблеми законодавчого визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинив залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. *Prospects of modern science and education: the 5th International scientific and practical conference* (February 07 – 10, 2023). Stockholm, Sweden: International Science Group, 2023. P. 209-212.

8. Яковлєва С. В. Специфічні ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. *Science, modern trends and society: the XXXII International Scientific and Practical Conference* (August 14-16, 2023). Bilbao, Spain. P. 72-74.

9. Яковлєва С. В. Особливості встановлення мети кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference* (August 18, 2023). Cambridge-Vinnytsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2023. P. 77-78.

10. Яковлєва С. В. Застосування примусових заходів медичного характеру до неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері незаконного

обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. *Scientific method: reality and future trends of researching*: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, August 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia: European Scientific Platform, 2023. P. 103-104.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Yakovlieva S. Problems of determination of the subject of criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 3. P. 52-58.

ПРОПОЗИЦІЇ**про внесення змін та доповнень до чинного законодавства**

I. Внести зміни до Кримінального кодексу України:

1) доповнити частину 2 статті 22 цього Кодексу фразою такого змісту:

«незаконні дії у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (статті 307, 309, 317)»;

2) доповнити статтю 22 цього Кодексу новою частиною 3 такого змісту:

«3. За вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із втягуванням неповнолітнього або малолітнього до кримінально протиправних діянь (частина друга статті 181, частина третя статті 300, частина третя статті 301, частина третя, четверта статті 301-1, частина третя, четверта статті 301-2, частина третя статті 302, частина третя, четверта статті 303, стаття 304, частина друга, третя статті 305, частина третя, четверта статті 307, частина друга, третя статті 308, частина третя, четверта статті 309, частина друга, третя статті 310, частина друга, третя статті 311, частина друга, третя статті 312, частина друга, третя статті 313, частина друга, третя статті 315, частина друга, третя статті 317, частина третя, четверта статті 321, частина друга, третя статті 322, стаття 323, стаття 324), кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося вісімнадцять років»;

3) доповнити частину 2 статті 305, частину 2 статті 308, частину 2 статті 310, частину 2 статті 311, частину 2 статті 312, частину 2 статті 313, частину 2 статті 315, частину 3 статті 321, частину 2 статті 322 цього Кодексу фразою такого змісту:

«або вчинені із залученням неповнолітнього»;

4) доповнити частину 3 статті 305, частину 3 статті 308, частину 3 статті 310, частину 3 статті 311, частину 3 статті 312, частину 3 статті 313, частину 3 статті 315, частину 4 статті 321, частину 3 статті 322 цього Кодексу фразою такого змісту:

«або вчинені із залученням малолітнього»;

5) викласти статтю 307 цього Кодексу у такій редакції:

«1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів -

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років.

2. Незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів -

карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 308-310, 312, 314, 315, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, -

караються позбавленням волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією майна.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від дев'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

5. Особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється

від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу);

6) доповнити статтю 309 цього Кодексу новою частиною 4 такого змісту:

«4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені із залученням малолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією майна».

У зв'язку з цим частину 4 статті 309 цього Кодексу вважати частиною 5;

7) доповнити статтю 317 цього Кодексу новою частиною 3 такого змісту:

«3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням малолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією майна».

8) викласти частину 5 статті 309 цього Кодексу у такій редакції:

«5. Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті за умови проходження повного курсу лікування від наркоманії. У разі ухилення від лікування суд притягує таку особу до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення».

II. Внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України:

1) доповнити частину 2 статті 242 цього Кодексу новим пунктом 7 такого змісту:

«7) визначення належності певних речовин до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

III. Внести зміни до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»:

1) викласти абзац 13 статті 1 цього Закону у такій редакції:

«наркотичні засоби – рослини, сировина або речовини природного, синтетичного і напівсинтетичного походження, що мають властивість впливати на центральну нервову систему, призводять до стану особливого сп'яніння і наркотичної залежності, визначаються і відносяться до зазначеної категорії міжнародними конвенціями та спеціальними нормативними актами, а зловживання ними ставить під загрозу безпеку здоров'я населення;

2) викласти абзац 19 статті 1 цього Закону у такій редакції:

«психотропні речовини – будь-які природні і синтетичні речовини та матеріали, що здійснюють стимулюючий або депресивний вплив на нервову систему, викликають галюцинації, порушення моторної функції, мислення, сприйняття або настрою, призводять до стану залежності, визначаються і відносяться до зазначеної категорії міжнародними конвенціями та спеціальними нормативними актами, а зловживання ними ставить під загрозу безпеку здоров'я населення».

ВЕРХОВНИЙ СУД

вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043, тел. (044) 207 35 46, тел./факс (044) 253 86 20
e-mail: inbox@supreme court.gov.ua
Код ЄДРПОУ 41721784

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Яковлевої Світлана Володимирівни на тему:

«Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: судді Великої Палати Верховного Суду Г. Р. Крет, першого заступника керівника Апарату Верховного Суду Р. Ш. Бабанли, начальника управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду Г. М. Зеленова склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Яковлевої Світлана Володимирівни на тему: «Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Комісія вважає, що отримані в результаті зазначеного дисертаційного дослідження наукові результати є доцільними та належним чином обґрунтованими і можуть бути враховані під час здійснення Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду своїх повноважень, а також в процесі аналітичної діяльності, яка здійснюється департаментом аналітичної та правової роботи Верховного Суду.

Суддя Великої Палати Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Г.Р. Крет

Перший заступник
керівника Апарату Верховного Суду
доктор юридичних наук

Р.Ш. Бабанли

Начальник управління аналітичної допомоги
касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду
департаменту аналітичної та правової роботи
Апарату Верховного Суду
кандидат юридичних наук, доцент

Г.М. Зеленов

**ВИЩА КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ**

Адреса: вул. Жилянська, 120 А, м. Київ, 01032
Тел/факс: +38 044 597 09 30; e-mail: info@nsj.gov.ua
Код ЄДРПОУ 37451388

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Національної школи
суддів України

 М. В. Оніщук
"06" вересня 2023 р.

АКТ

**про впровадження у навчальний і науковий процес
Національної школи суддів України результатів дисертаційного
дослідження Яковлевої Світлани Володимирівни на тему: «Кримінальна
відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу
наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що
вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього», поданого на
здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Комісія у складі:

кандидата юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, проректора
Національної школи суддів України — Шукліної Н. Г.;

кандидата юридичних наук, заслуженого юриста України, начальника відділу
підготовки суддів — Балаклицького І. І.;

кандидата юридичних наук, начальника відділу науково-методичного
забезпечення діяльності судів та органів суддівського врядування Національної
школи суддів України — Шамрай О. В.;

склала цей акт про те, що положення, висновки, пропозиції та рекомендації,
сформульовані у дисертаційному дослідженні Яковлевої Світлани Володимирівни на
тему «Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері
незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та
прекурсорів, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього» є
вагомим внеском у розвиток науки і впроваджені в науково-дослідну та навчальну
діяльність Національної школи суддів України.

Сформульовані автором положення і висновки є науково обґрунтованими та в

частині забезпечення ефективного розгляду справ у кримінальному судочинстві використані для змістовно-методичного забезпечення підготовки суддів та кандидатів на посаду судді, а також для науково-методичного забезпечення підготовки викладачів (тренерів).

З науковим доробком, що міститься в дисертаційному дослідженні, ознайомлені викладачі Національної школи суддів України, а також співробітники відділів науково-методичного забезпечення діяльності судів та органів суддівського врядування, наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти, спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, підготовки суддів.

У навчальному процесі Національної школи суддів України застосовуються результати дослідження Яковлевої С. В., викладені в наступних роботах і що відображають основні положення її дисертаційного дослідження:

1. Яковлева С.В. Участь неповнолітніх осіб у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: кримінологічна характеристика. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 93. С. 93-97. (HeinOnline).

2. Яковлева С.В. Об'єкт кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 288-293. DOI <https://doi.org/10.32782/kj/2021.4.44> (CrossRef).

3. Яковлева С.В. Залучення неповнолітнього до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: окремі правозастосовні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 227-232. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2022.44> (HeinOnline, Index Copernicus International, CrossRef).

4. Svitlana Yakovlieva. Problems of determination of the subject of criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 3. P. 52-58. (Index Copernicus International, Directory Indexing of International Research Journals (CiteFactor), Academic Resource Index (ResearchBib), Polska Bibliografia Naukowa (PBN), Directory of Research Journals Indexing (DRJI).

5. Яковлева С.В. Призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми або за їх

участю: аналіз судової практики. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 261-265. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.36>

6. Яковлева С.В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 133-139. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.4.19>

7. Яковлева С.В. Вік кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: теоретичні та практичні аспекти. The 4th International scientific and practical conference “*Scientific research in the modern world*” (February 9-11, 2023) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2023. Pp. 662-665.

8. Яковлева С.В. Проблеми законодавчого визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинив залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. The 5th International scientific and practical conference “*Prospects of modern science and education*” (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. International Science Group. 2023. Pp. 209-212.

**Проректор, кандидат юридичних наук,
професор, заслужений юрист України**

Н. Г. Шукліна

**Начальник відділу підготовки суддів,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України**

І. І. Балаклицький

**Начальник відділу науково-методичного
забезпечення діяльності судів та органів
суддівського врядування,
кандидат юридичних наук**

О. В. Шамрай

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 290598201700. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок UA 718201720344221004200032328 в ДКСУ у м. Києві.
МФО 820172. Код ЄДРПОУ 14163438

04.09.2023р. № 0881/23

На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор університету

Олег ОМЕЛЬЧУК

09 2023 року

АКТ

**про реалізацію результатів наукових досліджень
Яковлєвої Світлани Володимирівни
на тему: «Кримінальна відповідальність за кримінальні
правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів,
психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняються
неповнолітнім або із залученням неповнолітнього»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: доцентки кафедри кримінального права та процесу, кандидати юридичних наук, доцентки Плисюк Наталії Миколаївни, доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента Виговського Дмитра Леонідовича стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Яковлєвої Світлани Володимирівни наукові положення і висновки з теми «Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняються неповнолітнім або із залученням неповнолітнього» були детально вивчені колективом кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і застосовуються у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення наступні наукові публікації:

1. Яковлева С. В. Участь неповнолітніх осіб у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: кримінологічна характеристика. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 93. С. 93-97.

2. Яковлева С. В. Об'єкт кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 288-293.

3. Яковлева С. В. Залучення неповнолітнього до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів: окремі правозастосовні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 227-232.

4. Яковлева С. В. Призначення покарання за вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю: аналіз судової практики. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 261-265.

5. Яковлева С. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 133-139.

6. Yakovlieva S. Problems of determination of the subject of criminal offenses related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 3. P. 52-58.

7. Яковлева С. В. Вік кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: теоретичні та практичні аспекти. The 4th International scientific and practical conference "Scientific research in the modern world" (February 9-11, 2023). Toronto, Canada: Perfect Publishing, 2023. P. 662-665.

8. Яковлева С. В. Проблеми законодавчого визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинив залучення неповнолітнього (малолітнього) до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. The 5th International scientific and practical conference "Prospects of modern science and education" (February 07 – 10, 2023). Stockholm, Sweden: International Science Group, 2023. P. 209-212.

9. Яковлева С. В. Специфічні ознаки суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. The XXXII International Scientific and Practical Conference «Science, modern trends and society» (August 14-16, 2023). Bilbao, Spain. P. 72-74.

10. Яковлева С. В. Особливості встановлення мети кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що вчиняються із залученням неповнолітнього або за його участю. Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference (August 18, 2023). Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2023. P. 77-78.

Наведені наукові публікації використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право України та держав Європейського Союзу», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Теорія і практика кримінально-правової кваліфікації», «Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру» у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Теоретичні положення та висновки, запропоновані Яковлевою С. В., використовуються під час підготовки робочих програм та навчально-методичних матеріалів із навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право України та держав Європейського Союзу», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Теорія і практика кримінально-правової кваліфікації», «Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру» для студентів юридичного факультету денної та заочної форм навчання. Включення до зазначених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, які навчаються за спеціальностями 081 Право та 293 Міжнародне право.

Голова комісії

декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії

доцентка кафедри кримінального
права та процесу
кандидатка юридичних наук, доцентка

Наталія ПЛИСЮК

доцент кафедри кримінального
права та процесу
кандидат юридичних наук, доцент

Дмитро ВИГОВСЬКИЙ

Підпис:
Лео́ніда Ю́зькова

Підпис:
Лео́ніда Ю́зькова